

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

BÂKÎ'NİN GAZELLERİNDE ANLAM ÇERÇEVESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Murat KEKLİK

Danışman

Prof. Dr. Muhsin MACİT

VAN - 2006

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu çalışma, jürimiz tarafından
.....**ANABİLİM DALI**,
..... **BİLİM DALI**'nda YÜKSEK LİSANS / DOKTORA / SANATTA
YETERLİK TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan :

Üye (Danışman) :

Üye :

Üye :

Üye :

ONAY : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait
olduğunu onaylarım.

.... / / 2006

.....

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	IV
1. GİRİŞ	1
2. BÂKÎ VE GAZELLERİNDEKİ ANLAM ÇERÇEVESİ.....	8
2.1. BÂKÎ VE ŞİİRİ.....	8
2.2. “ÖNCELEME” KONUSU.....	15
2.3. GÖSTERGELERİN ANLAM YÖNÜNDE YARARLANMA	17
2.3.1. GÖNDERGESEL ANLAMLARDAN YARARLANMA.....	17
2.3.2. YAN ANLAMLARDAN YARARLANMA	19
2.3.3. DUYGU DEĞERİNDEN YARARLANMA.....	22
2.3.4. EŞADLI VE ÇOKANLAMLI ÖĞELERDEN YARARLANMA	24
2.3.5. KAVRAM KARŞITLIĞINDAN YARARLANMA	31
2.3.5.1. Vefa-Cefa Karşıtlığı	33
2.3.5.2. Gam- Neşe Karşıtlığı.....	33
2.3.5.3. Ağlamak-Gülmek Karşıtlığı	34
2.3.5.4. Vuslat-Hicran Karşıtlığı	34
2.3.5.5. Dert-Derman Karşıtlığı.....	34
2.3.5.6. Karanlık-Aydınlık Karşıtlığı.....	34
2.3.5.7. Gece-Gündüz Karşıtlığı.....	34
2.3.5.8. Sultan-Geda Karşıtlığı	35
2.3.5.9. Zengin-Fakir Karşıtlığı.....	35
2.3.5.10. Yaşlı-Genç Karşıtlığı.....	35
2.3.5.11. Kafir-Müslüman Karşıtlığı	35
2.3.5.12. Açık-Gizli Karşıtlığı	35
2.3.5.13. Dost-Düşman Karşıtlığı.....	36
2.3.5.14. Gök-Yer Karşıtlığı.....	36
2.3.5.15. Diri-Ölü Karşıtlığı	36
2.3.5.16. Akıllı-Deli Karşıtlığı.....	36
2.3.5.17. Var-Yok Karşıtlığı.....	37
2.3.5.18. Tekke-Meyhane Karşıtlığı	37
2.3.5.19. Acı-Tatlı Karşıtlığı	37
2.3.5.20. Yaz-Kış, Bahar-Hazan Karşıtlığı.....	37
2.3.6. ÖZEL ADLARDAN YARARLANMA.....	38
2.3.6.1. Leyla ve Mecnun.....	38
2.3.6.2. Ferhad ile Şirin.....	39
2.3.6.3. Yusuf ve Züleyha	40
2.3.6.4. Yaratıcı.....	41
2.3.6.5. Cennet-İrem-Sidre-Kevser-Tuba.....	41
2.3.6.6. Hz. Peygamber	41
2.3.6.7. Hz. İsa ve Meryem	42
2.3.6.8. Hz. Ali	42
2.3.6.9. Hz. Süleyman	42
2.3.6.10. Kanunî Sultan Süleyman.....	43
2.3.6.11. II. Selim.....	43

2.3.6.12. Sultan Murad (III. Murad)	43
2.3.6.13. Kabe	43
2.3.6.14. Acem Kahramanları	44
2.3.6.15. İnan Şairleri.....	44
2.3.6.16. Cem (Cemşid)	45
2.3.6.17. Bedahşan	45
2.3.6.18. Aden	46
2.3.6.19. Çin-Huten.....	46
2.3.6.20. Ab-ı Hayat ve İskender	46
2.3.6.21. Anka-Kâf.....	47
2.3.6.22. Hindû.....	47
2.3.6.23. Gezegen İsimleri	47
2.3.6.24. İstanbul.....	48
2.3.7. UZAK ÇAĞRIŞIMLARDAN YARARLANMA.....	48
2.4 . BENZETMELERDEN YARARLANMA	55
2.5. AKTARMALARDAN YARARLANMA	66
2.5.1. DEYİM AKTARMALARI.....	66
2.5.2. AD AKTARMALARI	73
2.6. SAPMALARDAN YARARLANMA.....	75
2.7. BAĞLAM VE BAĞDAŞTIRMALARDAN YARARLANMA	77
2.7.1. Tabiat.....	80
2.7.2. Meclis ve Mey	81
2.7.3. Sevgili	82
2.7.4. Gam ve Keder	82
2.7.5. Parlaklık	83
2.7.6. Su	84
2.7.7. Karalık.....	84
2.7.8. Gezegenler.....	84
2.7.9. Değerli Madenler	85
2.8. ALIŞILMAMIŞ BAĞDAŞTIRMALARDAN YARARLANMA	85
3. DOĞAL, RAHAT VE İÇTEN SÖYLEYİŞ	88
3.1. KONUŞULAN DİLDEN YARARLANMA	88
3.2. ATASÖZLERİ	90
3.3. DEYİMLER.....	90
4. BİÇİM – ANLAM İLİŞKİSİ.....	97
4.1. SÖZ TEKRARLARINA DAYANAN	
BİÇİM – ANLAM İLİŞKİSİ	97
4.1.1. Birli Söz Tekrarları.....	100
4.1.2. İkilemeler	100
4.1.3. İkili Söz Tekrarları	101
4.1.4. Üçlü Söz Tekrarları	101
4.2. SES TEKRARLARINA DAYANAN	
BİÇİM – ANLAM İLİŞKİSİ	102
5. SONUÇ.....	104
7. KAYNAKLAR	107
8. ÖZET.....	109

ÖNSÖZ

Dilin bugün bile bütünüyle çözemediğimiz gizleri aynı zamanda şiirin de gizleridir. Ancak dilbilimin aydınlatılabildiği noktalar şiiri de büyük ölçüde açıklığa kavuşturmuştur. Bu yüzden pek çok alanı kapsayan dilbilim, şiiri geleneksel edebiyat çalışmalarında olduğu gibi birtakım öznel yorumlarla değil, bilimsel gözlem ve yargılarla açıklamaya yönelmektedir. Ne var ki dilbilimsel veriler ışığında şiire yönelik yapılan çalışmalar daha çok halk şiiri ve günümüz şiiri üzerine yoğunlaşmaktadır. Üç büyük dilin müşterek sözcüğüyle kendini ifade eden, ortak bir medeniyet havzasının tarihî, kültürel, dinî, felsefî ve sosyal birikimini estetik düzlemde yansıtan, oldukça zengin ve kudretli bir sanat geleneğine sahip divan şiirimiz ise dilbilimsel açıdan yeterince incelenip değerlendirilmemiştir.

Bu düşünceden hareketle divan şiirimizin ve Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Bâkî ve onun sanat yönünü en güzel şekilde ortaya koyan gazelleri çalışmamıza konu olarak seçilmiştir. Bu büyük sanatkar, şiir sanatındaki ustalığıyla her devirde kendisinden söz ettirmiş, sonraki yüzyıllarda yetişen şairler üzerinde de tesirli olmuştur. Bâkî'nin gazellerini güçlü ve unutulmaz kılan, beş yüzyıl ötesinden günümüze ulaştıran anlatım ustalıkları, dilinin ve sanatının gücünü ortaya koyan öğeler, ünlü dilbilimcimiz Doğan AKSAN'ın şiir dili ve Türk şiir dili üzerine yaptığı dilbilimsel çalışmalar ve ortaya koyduğu görüşlerden büyük ölçüde yararlanılarak çalışmamızda ele alınmış ve incelenmiştir.

Çalışmamızda öncelikle anlambilim, göstergebilim ve deyişbilimin ortaya koyduğu veriler ışığında anlam çerçevesi içine giren unsurların dayandığı teori zemini belirlenmiştir. Ardından divan şiiri geleneği başta olmak üzere Bâkî'nin yaşamı ve hayata bakış açısı da göz önünde bulundurularak gazellerdeki gösterge-gönderge ilişkileri, göstergelerin semantik alanlarını genişleten öğeler, bağlam ve bağdaştırmalar, şairin üslûbu, mahallî öğelerden yararlanma biçimi, şiirin şekil özelliklerinin anlamı bütünleyen unsurları, her bir beyit üzerinde tek tek gözden geçirilmiştir. Yaptığımız bu çalışma, şairin duygu - düşünce dünyasına, gazellerdeki estetik sisteme girmeyi kolaylaştırdığı gibi, divan şiiri geleneğini bir ölçüde anlayabilmemizi de sağlamıştır.

Bu çalışmada Sabahattin KÜÇÜK tarafından tenkitli metni hazırlanan ve TDK yayınlarından çıkan Bâkî Divanı'ndaki gazeller esas alınmıştır. Tezimizde ele alınan konularla ilgili verilen beyit örneklerinin fonksiyonel olmasına özen gösterilmiş, aynı beytin başka bir yerde örneklenmesinden mümkün olduğu ölçüde kaçınılmıştır. Ayrıca ilgili konuya ait diğer örneklerin gazel ve beyit numaraları da gösterilmiştir.

Tez konumuzun tespitinde ve tezimizin hazırlanmasında yol gösteren, teşvik ve tavsiyeleriyle her türlü desteğini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Muhsin MACİT'e teşekkür ederim.

Ağustos 2006

Murat KEKLİK

KISALTMALAR

Aktarma	Akt.
Bakınız	bkz.
Çeviren	Çev.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	vd.
Gazel	G.
Milli Eğitim Bakanlığı	MEB.
Sayfa/Sayfalar	s./ss.
Türk Dil Kurumu	TDK
Ve benzeri	vb.
Ve saire	vs.

1. GİRİŞ

Dilbilim, dilin bilimidir; dil adı verilen kuruluşu her yönüyle inceler, onu mercek, hatta mikroskop altına getirir. Şiir söze dayandığı, şiirin gereci sözcükler ve çeşitli anlatım biçimlerini yansıtan tümceler olduğu için şiir dilinin incelenmesi her alandan önce dilbilimin görevi ve yetki alanı içinde yer alır.¹

Şiir dilinin nitelikleri, onun günlük dilden ayrımı ve dilbilimle ilişkisi üzerinde bugüne kadar gerek dilbilimcileri, gerekse yazın incelemecileri ve şairlerce pek çok şey yazılmıştır. Şiir incelemelerinde değişik açılardan gözlemlenen özellikler, şairin gücünü belirleyen nitelikler, çoğu zaman inceleyen kimsenin kişisel, öznel değerlendirmelerini, görüşlerini de ortaya koymaktadır.

Bir şiiri etkileyici, duygulandırıcı, dolayısıyla da kalıcı kılan etkenlerin başında, hiç şüphesiz şairin dili kullanmakta, duygu ve düşüncelerini, zihninde beliren özgün imgeleri dinleyen/okuyana aktarmaktaki, coşkularını yansıtabilmekteki başarısı gelir.

Öykü, roman, oyun türlerinde de elbette dilin başarılı kullanımı, etkileme ve duygulandırmayı sağlayabilmektedir. Ancak şiir kadar, hepsinden daha kısa yoldan dinleyen/okuyana ulaşabilen, duyguları, coşkuları özlü anlatımla aktarıveren bir başka türün olmadığı, aşikardır. Nasıl, bir resim, ressamın fırçası ve renkleriyle biçimleniyorsa, nasıl bir bestecinin içinde doğuveren melodi ancak notalarla ortaya çıkıyorsa, şairin araç - gereci, şiirin özü, mayası ve hamuru da sözcüklerdir. Şairin ustalığı, ancak sözcüklerle, dile egemenliği ölçüsünde gerçekleşir.²

Şair yaşadığı dünyayı, olayları ve insanları herkesten farklı algılayan bir kişidir. İzlenimlerini aktarırken diğer sanatçılar kadar rahat değildir, çünkü ne günlük konuşma dilini olduğu gibi kullanabilir ne de düzyazının tekdüzeliğinden yararlanabilir. Dilin belli yönlerinden ve olanaklarından yararlanarak dilin gücünü, anlam ve sesini zorlar. Yapay olarak altın elde etmeye çabalayan eski simyagerler gibi, akla gelmedik yollar dener, dilin her olanağından yararlanır. Yüz binlerce şiir sevgiyi dile getirdiği halde bugün bir şair herhangi bir dilde yepyeni, hiç söylenmemiş sevgi şiirlerini yazabilir. Bu durum, insan beyninin yaratma gücünden kaynaklandığı gibi dilin yaratıcılık adı verilen yönünden de ileri gelmektedir.³

Bilindiği gibi insan dili sınırlı sayıdaki seslere (40, en çok 50 kadar sese) dayandığı halde bu sesleri değişik düzenlerde sıralayarak milyonlarca sözcük oluşturulabilir. Yine belli sayıda anlamlı birime sahip olduğu halde bunlarla, değişik, işler ve sıralamalarla çok çeşitli anlamların anlatımını sağlayabilir. Örneğin Türkçede:

“Onu bir daha sevdim.” ile

“Onu daha bir sevdim.”

arasında belli bir anlam ayrımı vardır.⁴

¹ Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara, 1999, s. 17.

² Doğan Aksan, *Yunus Emre Şiirinin Gücü*, İstanbul, 2005, s. 11.

³ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 14.

⁴ a.g.e, s. 15.

Şairin kullandığı sözcükler genel olarak dilin her gün kullandığımız öğeleridir. Ancak iyi şair, bunları yepyeni bağlantılarla bir araya getirebilir, şiirleştirebilir. Bu başarı kimi zaman yakın ve uzak çağrışımlar sağlayan sözcüklerin seçilerek bir arada kullanılması, kimi zaman çeşitli tasarımlar uyandıran, duygu değerleri yüksek öğelerin seçimi, kimi zamanda alışılmamış bağdaştırmalara gidilerek elde edilir. Bütün bunlara, öğelerin ses değerlerinin, bir arada oluşturdukları müzikalitenin, doğal, rahat söyleyişin eklenmesi sözü şiire dönüştürür. Nitekim şiir dili konusunda önemli bir yapıt yayımlamış olan Jean Cohen, şiirin düzyazıdan sessel ya da düşünsel özüyle değil, dil öğeleri arasında kurduğu özel bağlantı tipiyle ayrıldığını belirtir.⁵

İşte dilin yaratıcılık adı verilen bu yönü dolayısıyla yepyeni, hiç duyulmamış aşk şiirleri yazma olanağı bugün de vardır.

Türk şiirinin divan şiiri döneminde sözcük seçimi gerçekten, büyük önem taşımaktadır. Kullanılan sözcükler ölçü (aruz ölçüsü) içindeki yerleri, ses değerleri, özellikle de anlam açısından nitelikleri göz önünde tutularak seçilmekteydi. Bir beyitte kullanılan sözcük, çeşitli söz sanatlarını gerçekleştirebilmek ve başkalarıyla ilişkiye sokulmak üzere belirlenmekte, kimi zaman birden çok anlamın su üstüne çıkması amacıyla şiirde yer almakta ve çeşitli anımsatmalar, çağrışımlarla, ses açısından sağladığı olanaklarla etkili olmaktadır. Divan edebiyatına mensup birçok şair arasında sözcüklerin seçimi konusundaki titizliği bakımından büyük şair **Bâkî**, en önde gelen sanatçılardan olmuştur. Şiirlerinin başarısında bu titiz seçimin, sözcükleri yerleştirmedeki ustalığın önemli bir payı vardır. **Bâkî**, bu bakımdan bir söz ustası sayılmaktadır.⁶

İnsanın duygu yönünün ağır bastığı bildirimlerin en etkili örneklerini de şiir dilinde bulabiliriz. İletişim açısından bakıldığında şiiri bir bildiri (mesaj) ileten bir metin olarak düşünebiliriz. Böyle olunca da elbette, şiiri dinleyen/okuyan kimsenin ve eğer sözlü olarak sunulmuşsa, metni aktaranın çeşitli nitelikleri, şiirden beklenen etkinin ölçüsü bakımından pay sahibi olacaktır. Bildiriyi alıcının yani şiiri dinlemekte ya da okumakta olanın, şairin yansıtmak istediği duygu, düşünce, imge, ve görüntüleri iyice algılayabilmesi için her şeyden önce, şiirdeki sözvarlığını yeterince tanıması gereklidir. Sözvarlığı ve genel kültür eksikliği nedeniyle kimi sözcükler ve tamlamalar gereğince tanınıp algılanmadığında şiirin etkisi azalacak, hatta yok olacaktır. Şairle okuyucu arasında bir bağlantının kurulabilmesi için her ikisinin bir yerde, belli bir kültür birikimine ortak olmaları gerekir. Çok yönlü, çok sevilmiş, bir divan şiirini okuyan kimse, şiirdeki sözcük ve tamlamaları ve onların arkasında kalan imgeleri, beyit içinde birbirleriyle çeşitli bağlantılara sokularak birtakım sanatların gerçekleşmesini sağlayan gönderimleri tanıyıp çözmek zorundadır. Örneğin Bâkî'nin anlaşılması zor olmayan:

Gözlerim yaşını sofi istemez yem kılduğum

Görmedim bir böyle har âlemde yemden incinür G. 76/5

beytini okuyan bir kimse, beyitte iki kez tekrarlanan “yem” sözcüğünün birinci mısradaki *deniz*, ikinci mısradaki ise *hayvan yemi* olduğunu anlayıp bunu çözemese beyitteki nükteliği algılayamayacaktır. Yine beyitte *eşek* anlamına gelen *har* sözcüğünün *diken* ve *hakir* anlamlarını çağrıştıracak şekilde şair tarafından göz yaşlarıyla bağlantılı olarak bilinçli kullanıldığını da bilemeyecektir. Kaldı ki, çok daha ağıdalı, çetrefil olan dizeler için uzunca bir hazırlık dönemi geçirmiş olmak,

⁵ a.g.e, s.18.

⁶ a.g.e, s. 68-69.

aynı çağın şiirlerini anlayabilecek kadar Osmanlıca öğrenip divan şiirinin niteliklerini bilmek gerekir.

Şiir dilinde sözcüklerin tek başlarına, değişik bağdaştırmalar, tamlamalar, aktarmalar, çağrışımlar, benzetmeler ve sapmalarla birlikte değişik anlam olayları içerisindeki kullanımının daha iyi değerlendirilebilmesi için **gösterge** kavramının anlaşılması gerekir:

XX. yüzyılın başlarında dilbilimde çığır açtığı genellikle benimsenen ve modern dilbilimin kurucusu sayılan İsviçreli bilgin Ferdinand de Saussure dilin bir terimler dizini, bir sözcük listesi değil, birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde görev yapan bir göstergeler dizgesi, bütünü olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre göstergeler bir dilde, o dilin seslerinden oluşan ve bir nesneyle bir adı değil, kavramla ses imgesini nedensiz bir bağla birleştiren öğelerdir. Türkçe'den örnek verecek olursak Türkçe'de *g, ü, n, e, ş* seslerinden oluşan **göstergenin** iki yönü vardır. Bunlardan biri *gösterilen* olup güneşin kendisi değil, güneş kavramıdır, zihnimizde göstergeyle canlanan güneş tasarımıdır. İkinci yönü ise yine zihnimizde yer etmiş olan *gösteren*'dir. Bu da bir ses olmayıp sesin imgesidir; sessiz okumada bile bu ses imgesi derhal *gösterilen*'i çağrıştırır. Her iki öge sürekli olarak birbirini çağrıştıran, çağırın ve bir kağıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmayan parçalardır. Gösterdikleri somut kavramla doğrudan doğruya bir bağlantıları olmadığı, her dilde ayrı bir karşılıkları bulunduğu için nedensiz sayılırlar. Böylece aynı kavram Türkçede *güneş* gibi bir göstergeyle anlatım bulurken Arapçada *şems*, Farsça'da *âfitab*, Latince'de *sol*, Japonca'da *taiyoo* göstergeleriyle dile getirilir. Yani bu ses bileşimleriyle, dile getirdikleri nesnelere arasında bir ilişki yoktur. Her dil birliğinin kendince oluşturduğu saymaca bir simgedir.⁷

Saussure, göstergeyi birçok çağrışımların odağı olarak görür. *Yollamak* gibi bir gösterge bir yandan *yollama, yolluyorduk, yollandı* gibi çekimli biçimleri ve türevleri çağrıştıracaktır; bir yandan anlamı yönünden ilişkili olduğu *göndermek, sevk etmek, ulaştırmak* gibi kavramların zihinde belirmesini sağlar. Ses yönünden *kollamak, sollamak* gibi öğeleri, biçim bakımından da aynı kuruluştaki (ad+la-) pullamak, tuzlamak gibi sözcükleri çağrıştıracaktır.* Bilginin ölümünden sonra çeşitli açılardan, değişik araştırmacılar tarafından gösterge kuramı eleştirilmiş ya da birtakım yorumlar ve eklemelerle geliştirilmeye çalışılmış bunun sonucunda Dilbilimin alt dalı olan **Gösterge Bilimi** ortaya çıkmıştır.

Gösterge Bilimi 2005 yılı TDK sözlüğünde şu şekilde tanımlanmaktadır. "İletişim amacıyla her türlü gösterge dizgesinin yapısını, işleyişini inceleyen bilim, im bilimi, semiyoloji, semiyotik.

Son yıllarda gösterge üzerinde duran **Ch. S. Peirce** ve **R. Jakobson** gibi bilginlerin bu konudaki görüş ve önerilerini birleştiren **R. Klopfer**, göstergenin 3 tipini belirlemektedir:

1. **İkona tipi:** Bunlar, yukarıda değindiğimiz ve bir uyuşma, anlaşmaya bağlı öğeler gibi olmayıp doğrudan doğruya ses açısından gerçek bir benzerliğe dayanmakta, örneğin Türkçedeki *ciyaklamak, şakırdamak, vızır vızır, böğürmek* öğelerindeki gibi seslerin taklidi yoluyla (yansıma) oluşturulmuş bulunmaktadır.

⁷ a.g.e, s. 70.

* Göstergenin öteki özellikleri ve gösterge konusunda daha geniş bilgi için bkz. Saussure, 1931, 98 ve ötesi, Aksan, 1971: 24 ve ötesi, Aksan, 1982: 155 ve ötesi.

2. Klavuz, dizin tipi: Gösterilenle gösteren arasında gerçek bir ilişkiye, nedenselliğe işaret eden öğeler. Bunlar parmak izleri, acıdan ileriye gelen bağırımlar gibi belli bir olay ya da durumu ortaya koyarlar. Örneğin Türkçede vaatte bulunan kimsenin yüksek bir sesle *söz!* deyişi, bir daha yapılmaması istenen bir iş ya da hareket için *yetti!* göstergelerinin kullanılışı gibi.

3. Simgeli tipi: Gösterilenle gösteren arasında herhangi bir benzerlik ya da bilgiye dayanmayan, yalnızca bir uyuma ürünü olarak kullanılan göstergeler. Sözcüklerin büyük çoğunluğu bu tipten göstergelerdir.⁸

Şiir dilinde anlam ve ses nitelikleri bakımından bu üç ayrı tip göstergenin özelliklerinden yararlanılmakla birlikte özellikle ilk iki tip, şiirde ses açısından taşıdıkları değerlerle anlatıma güç kazandırmaktadır.

Şiir, en eski örneklerinden beri içindeki söz öğelerinin, göstergelerin ses ve anlam gücüne dayanagelmıştır. Çalışmamızda öncelikle şiirsel anlatımda göstergelerin anlam yönünden nasıl yararlandığı üzerinde durularak ayrıca anlamı bütünleyen dilin ses yönü de ele alınacaktır.

Her şeyden önce belirtmelidir ki, dilbilimde **anlam** kavramı ve terimi de tartışmalıdır. Anlam teriminin içeriği konusunda tartışmalar günümüzde de sürmesine rağmen, anlam denilince, şeyleştirildiğimiz her şey akla gelmektedir. Ancak anlam terimi tekil bir göndergeye bağlanırsa, göndergenin varlığı sınırlandırılmış ve çok çeşitli olabilecek yönü, tekil bir görüntüye indirgenmiş olur. Bu sebeple, anlam teriminin geniş bir perspektifle değerlendirilmesi gerekir.

Anlam teriminin sözlükteki karşılığı, **1.** Bir kelimeden, bir sözden, bir davranış ve olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, fehva. **2.** Mana. Bir önermenin, bir tasarımın, bir düşüncenin veya eserin anlatmak istediği şey⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Başka bir görüşe göre anlam, yalnızca konuşan, yazan ya da yaşayan bir insanın söylediklerinden, yazdıklarından, davranışlarından ve bütün bunlara aldıkları tepkilerden oluşmaz. Bir başka deyişle, işittiklerimiz ve gördüklerimiz değildir yalnızca anlamı oluşturan. Anlam, açıkça söylenenin, yaşananın, gözlemlenenin “altında, üstünde ya da yanında” bulunandır aynı zamanda.¹⁰

Anlam sözcüğünün dural bir değeri vardır. Anlam, oluş sonucu ortaya çıkan anlaksal imgeyi belirtir. Yani anlam, işaret edilenin arkasından gelendir. Dil, genellikle birden çok öge ile bu öğeler arasındaki ilişkilerden faydalanarak işlevini yerine getirir. Bu sırada bir dizge olan dilde anlam açısından bu öğeler birer birer ele alınır ya da öğeler arasındaki ortak ilişki anlamı işaret eder.

Geleneksel dilbilimciler anlam kavramını, anlam değişmesi ve anlam aktarması denilen dil olaylarını açıklarken “bir sözcüğün yansıttığı kavram”¹¹ olarak tanımlarlar. Yirminci yüzyıl dilbiliminde ise anlamın yirmi kadar tanımı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

“Bir sözlükte, bir sözcüğe eklenen öteki sözcükler”

⁸ a.g.e, s. 71-72.

⁹ Hasan Eren, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1988, s. 71.

¹⁰ Mehmet Rifat, *Homo Semioticus*, İstanbul, 2001, s. 11.

¹¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, 2000, s. 159.

“Bir nesnenin bir dizge içindeki yeri”

“Bir sözcüğün duygu değeri”

“Bir nesnenin, gelecekteki deneyimlerimiz içindeki pratik sonuçları”

“Bir simgeyi kullananın gerçekte belirttiği şey”¹².

Yukarıda geçen ve anlam sorunu ile doğrudan ilişkisi olan **kavram** ögesi de bugün yanıt bekleyen bir terimdir. Mantık açısından genellikle bu terim, “Bir objenin zihindeki tasarımı”¹³ olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımlama somut nesnelere için geçerli olabilir. Dilde karşılığı olan ve zihinde rahatça tasarımı bulan algılanabilir nesnelere için uygun olan bu tanım, soyut kavramlar için eksik kalır. Doğan Aksan *kavramı* şu şekilde özetler:

“... Kavram, dünyadaki nesnelere, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşudur. Bu anlatım, *tuz, ip, tahta; yüreklilik, çöpçatan, açlık; hasıraltı, tepeden inme, açık göz* gibi değişik ses ve biçimlerle, değişik yollardan gerçekleşir; somut ve soyut dediğimiz kavramlar oluşturur. Kavram, dünyadaki nesnelere ortak niteliklerine dayanan, dile özgü bir genelleme, bir soyutlamadır: *ağaç, bitki, hayvan, çiçek...* gibi”¹⁴

Anlam ve buna bağlı olarak *kavram* terimi tartışmalı olduğu halde birçokları dilde bir göstergenin tek bir kavramı yansıtmaması, değişik durumlarda çeşitli kullanımların bulunması gerçeğine dayanarak “Dilde anlam değil, kullanım vardır.” demektedirler.* Bu savı doğrulayacak pek çok ifadeyle günlük dilde karşılaştığımız gibi Bâkî'nin aşağıdaki beyitlerinde de bu durumu gösterebiliriz:

Fenâya virdi bülbül zâr ile gülzârı *tuymazsın*

İşitmezsin hezârün zârın ey gül zârı *tuymazsın* G. 39/1

Birinci dizedeki *tuymazsın* “haberinin yok” anlamında kullanılırken ikinci dizede “işitmezsin” anlamında,

Ko cengi çeng-i aşkun n' eydügin bilmezsin ey vâiz

Ne ranâ söyler ol çeng ile mûsîkârı *tuymazsın* G. 396/4

beytinde “anlamazsın” anlamında,

Vefâ eyler sanursın Bâkîyâ handân görüp yâri

Ne kasd-ı cân ider ol gamze-i hûn-hârı *tuymazsın* G. 396/5

beytinde ise “bilmezsin” anlamında kullanılmış olup bu ve buna benzer örnekleri kolaylıkla artırabiliriz.

Burada bir noktanın daha aydınlığa kavuşturulmasının gerektiğini düşünüyoruz. Nesnelere dilbilimdeki adıyla göndergelerin insan zihninde birtakım

¹² *a.g.e.*, s. 160.

¹³ Necati Öner, *Klasik Mantık*, İstanbul 1996, s. 14.

¹⁴ Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 151.

* Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Aksan., 1971: 54 ve ötesi, 1982, 162 ve ötesi.

tasarımları ve değerleri olduğunu biliyoruz. Örneğin bize *çorba* dediğinde bunu sıvı, içilecek bir yemek çeşidi olduğunu öğrenmişizdir. *Kaya'nın* sert, büyük, ağır, bir taş olduğunu, *fil'in* büyük bir hayvanı, sinek'in ise küçük, uçucu bir böceği adlandırdığını, dil edinimi sırasında, bilginlerin *yaşam bilgisi* dedikleri ayrı bir birikim edindiğimiz için biliriz.¹⁵

Bilindiği gibi dili anlam açısından inceleyen dilbilim dalına **anlambilim** (semantik) denir. Anlamli birimlerin bir araya gelmesinden doğan özellikleri konu almakla birlikte, anlamı oluşturan tüm öğelerin tümce içinde kurdukları anlam ağının yorumuyla da ilgilenir.

Anlambilim yani semantik, Yunanca sema (gösterge) sözcüğüne bağlanır. Başlangıçta anlamın sıfatı olarak değerlendirilmiş ve anlamsal sözcüğüyle karşılanmaya başlanmıştır. Semantik, anlamsal bir değişimdir. Bir sözcüğün semantik değeri, sözcüğün anlamıdır. Sözcük sınırları aşılarak terim her türlü göstergeye uygulanır. En başta sözcükleri ve bir bildirişim göstergesinin anlamını ilgilendiren her şey semantiğin alanına girer.

Anlambilim sözcükleri dil içinde inceler. Bu inceleme sırasında bazı sorulara cevap arar. Sözcük nedir? Bir sözcüğün biçim ve anlamı arasındaki bağıntılar nelerdir? Sözcüklerin işlevleri dil içerisinde nasıl yerine getirilir? Bu soruların cevabı, anlambilim ile gerçek dünya arasında kurulabilecek iletişim için temel oluşturur. İletişim sırasında cümle yapısının anlaşılmasını ve eyleme geçilmesini sağlar.

Anlambilim ve ruhbilim arasındaki yakınlıktan doğan *davranışçı anlambilim* dili insan davranışının özel bir biçimi olarak göstermektedir. Son yıllarda hız kazanan bir anlambilim dalı da **sözcük anlambilimidir**.¹⁶

Bu alan, dilbilimde çeşitli adlarla anılan, genel dilde *sözcük* olarak adlandırılan öğeleri, bunların türemiş ve başka öğelerle bir araya gelmiş biçimlerini anlam açısından inceleyen bir anlambilim dalıdır. Bu dal belli bir bağlamı hesaba katmadan sözcükleri ele alarak bir nesnenin, bir duygu, düşüncenin belli ses bileşimleriyle dile dönüştürülmesinde tutulan yol, bu bileşimlerin içerdikleri temel anlam ögesi, tasarımlar, duygu değerleri, yan anlamlar, sahne oldukları çeşitli aktarmalar, eş anlamlılık, eşadlılık, ters anlamlılık gibi konuları aydınlatmaya yönelir.¹⁷

Yüzyılımızın önemli dilbilim akımı *üretken dönüşümlü dilbilim*'de sözcük birimlerinin anlam yönleri üzerinde de durulmuş *yorumlayıcı anlambilim* adını alan kuramda insan zihninde bir sözlük bileşiminin bulunduğu benimsenmiştir. Bu sözlük içinde her bir sözcük birimi için *anlamsal belirleyiciler* adı verilen birtakım özelliklerin bulunduğu kabul edilir. Dil bilgisi ve yaşam bilgisi aracılığıyla zihnimizde yer eden bu özellikler aşağıdaki beyitte belirtilen göstergeler için şöylece belirlenebilir:

Serv û şimşâdı yürütmez ta'n-ı *bülbül bağda*

Seyr idelden cilve-i *nahl-i* hırâmânun senin

G. 268/2

¹⁵Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 74.

¹⁶Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 141-144.

¹⁷Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 27.

Beyitteki *serv*, *şimşâd*, *bülbül*, *bağ*, *nahl* göstergeleri tür adı olup zihnimizde daha çok bir *bahçe* tasavvuru uyandıracak anlamsal belirleyicilere sahiptirler.

Aynı kuramda, bunların yanı sıra anlam ayırıcıları vardır ki, sözcükbirimlerin en belirgin niteliklerini ortaya koyar. Örneğin *bülbül*'ün ayırıcısı kuş-hayvan; *serv*, *şimşâd*, *nahl*'in ise ağaç olarak düşünülebilir. *Yönlendirme kuralları* adını alan kurallar bu birimlerin ve başka birimlerin birbiriyle bağdaşarak kabul edilebilir, mantığa uygun tümceler ve kuramlar oluşturabilmelerini sağlar. Örneğin “*Bülbül serviye konu*” tümcesi, bülbülün canlı, kuş, servinin de konulacak bir nesne oluşu nedeniyle, anlam belirleyicileri arasında uyuşmayla kabul edilebilir nitelik kazanır. Ancak “*Servi bülbüle konu*” gibi bir tümce ise anlamsal belirleyicilerinin uyuşmaması nedeniyle mantığa aykırı, kabul edilemez bir kuruluştur.

Bu düzen, dilde kurulan tümcelerin okuyan/dinleyen tarafından doğru algılanmasını sağladığı gibi iletişimi de gerçekleştirir. Ancak şiir dili zaman zaman bu düzenin dışına çıkarak değişik kuruluşlar ortaya koyabilmekte, böylece daha geniş tasarımlar ve duygusal etkiler doğurabilmektedir.

Hâtır kenare mâil iken *bahr-i aşkda*

Girdâba saldı *fülk-i dili* rûzgâr ise

G. 441/3

Beyitteki “*bahr-i aşk*” ve “*fülk-i dil*” şiir diline özgü değişik kuruluşlardır. Bu konuya **alışılmamış bağdaştırmalar** bölümünde tekrar değinilecektir.

Bütün bu anlatılanlardan hareketle, göstergelerin anlam yönlerinin ve anlamla ilgili değişik olayların daha kolay ve somutlaştırılarak anlatılabilmesi için *varsayımsal bir anlam* kavramının benimsenmesinin daha doğru olacağı kanısındayız. Hatta bir göstergenin, yansıttığı başka başka kavramlar, değişik kullanımlar, çağrıştırdığı çeşitli tasarımlar ve aktardığı duyguları içine alan bir **anlam çerçevesi** bulunduğu kabul ediyoruz.

Çalışmamıza konu olan Bâkî'nin gazellerinde göstergelerin dil düzeni içinde anlam açısından taşıdığı bütün değerleri, doğal dildeki gibi kullanışlarını, temel anlamlarıyla birlikte yan anlamlarını, çağrıştırdıkları başka kavramları, taşıdıkları duygu değerlerini, özel adları, kavram karşıtlıklarını, benzetmeleri, aktarmaları, sahne oldukları bağlam ve bağdaştırmaları, sapmaları inceledikten sonra gazellerdeki deyim ve atasözleri ile birlikte, biçim-anlam ilişkisini de ele alacağız.

2. BÂKÎ VE GAZELLERİNDEKİ ANLAM ÇERÇEVESİ

2.1. BÂKÎ VE ŞİİRİ

XVI. yüzyıl Osmanlı edebiyatının büyük şairi Bâkî (1526-1600) genç yaşta şiire başlamış yirmili yaşlarında İstanbul'da genç şairler arasında kendini kabul ettirmiştir. Devrin devlet büyüklerine sunduğu kasideleriyle onların takdirlerini kazanmış, dönemin hükümdarı Kanuni'nin ilgisini çekmeyi de başarmıştır. Kanuni'den gördüğü ihsan ve lütufla derece derece yükselmiş ve yaşadığı devrin büyük alim ve şairlerinden sayılmıştır. Sokullu Mehmet Paşa zamanında müderrisliğin en yüksek derecesi olan Süleymaniye Medresesi müderrisliğine kadar yükselmiştir. Sultan III. Murad zamanında birçok defa gözden düşürülmeye çalışılarak değişik görevlerden uzaklaştırılmışsa da Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri gibi ilmiye mesleğinin en yüksek derecelerine ulaşmıştır. Artık önünde şeyhülislamıktan başka yükseleceği makam kalmayan Bâkî bu emeline ulaşabilmek için her türlü yolu denemiş ancak her defasında hayal kırıklığına uğramıştır. Hatta bu yüzden sınırları bozulup hastalanan Bâkî, yatağa düşmüş 7 Kasım 1600 tarihinde 73-74 yaşında ölmüştür.

Bâkî şiirdeki ustalığı yanında rindliği neşeli ve coşkun yaradılışı hoş sohbetleri ve nükteleriyle de kendisini çevresine tanıtmış ve sevdirmiştir.

Yaşadığı devirde yazılmış bütün kaynaklar Bâkî'den daima saygıyla ve övgüyle söz etmişlerdir. Devrinin birçok tezkirecisi tarafından "Sultân-ı Şâirân", "Melikü'ş- şu' arâ" ve "Sultân'uş şu' arâ" diye anılmıştır.

Daha ilk şiirlerden başlayarak Bâkî, geniş bir bilgi ve kültür birikimine sahip olduğunu göstermiştir. Latifi'nin ve sonra Ahdi'nin tezkirelerine aldıkları, çok genç yaşlarında söylenmiş şiirlerinde hazırlıklı, şiir sanatlarına, mazmunlara, şiir diline ve vezne hakim bir şair olduğunu, çocukluk yıllarını boş geçirmedeğini kanıtlamıştır. Büyük şair olmasında, şairlik yeteneğinin yanında ilminin ve geniş kültürünün de etkisi vardır.

Bâkî, gazel şairidir. Çok kaside yazdığı ve kasidelerinde de usta bir şair olduğunu gösterdiği halde, yine de devrinin gazel şairi sayılır.¹⁸ Devrinde ve daha sonra yazılmış kaynaklar Bâkî'nin gazell şairliğinde birleştikleri gibi XVIII. yüzyılda, eski şairler hakkında düşüncelerini ortaya koyarken Nedim de Bâkî için,

Hâleti evc-i rubâide uçar ankâ gibi

Olamaz amma gazelde Bâkî vü Yahya gibi

demekle onun özellikle gazel şairi olarak tanındığı söylemiştir.

Gazel şairi olarak Bâkî, XV. yüzyıl şairlerinden Necâti Bey ve Ahmed Paşa ile XVIII. yüzyıl şairlerinden Nef'i ve Şeyhülislâm Yahya arasında bir köprü durumundadır. Birçok yönlerden XVIII. yüzyılın büyük şairi Nedim'in hazırlayıcılarından sayılır.¹⁹

¹⁸ Haluk İpekten, *Bâkî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara, 1993, s. 29

¹⁹ a.g.e, s. 30

Klâsik edebiyatımızın büyük bir şairi olan Bâkî'nin gazellerindeki özellikleri birkaç madde halinde şöylece toplayabiliriz.

1. Bâkî rind bir şairdir. Zevke, eğlenceye düşkün yaradılışı ve rindçe yaşama isteği şiirine de yansımıştır. Dünyayı kısa, geçici bir hayal alemi olarak görür. Ona göre gam, keder, üzüntü bir yana bırakılmalıdır. Onun şiiri bu hayat ve sanat felsefesini yansıtan beyitlerle doludur:

Geh kulkul-i mey gönlüm açar gâh dem-i nây
 Maksûd benüm pâdişehüm hüsn-i edâdur G. 105/5
 Destâr-ı hâce hırka-i sofi ridâ-yı şeyh
 Devr-i lebünde meygelerde yatur girev G. 400/2
 Menzil-i ayş u tarab hurrem ü âbâd olsun
 Yıkalum zerk u riyâ deyrini vîrân idelüm G. 323/4
 Hergiz ne kadr u câh u ne sîm ü zer isterin
 Bir serv boylu dilber-i sîmin-ber isterin G. 386/1
 Hum gibi sen de tasfiye-i batın it yüri
 Dergâh-ı mey-fürûş ulu hankâhdur G. 61/4

2. Bâkî bir aşk şairidir. Bâkî'ye göre aşk öyle bir padişaktır ki gönül ülkesinin mutlak hakimidir:

Ezelden şâh-ı aşkun bende-i fermânuyuz cânâ
 Muhabbet mülkinün sultân-ı âlî-şânıyuz cânâ G. 13/1

Bâki, kendisini aşkla özdeşleştirerek ezelden beri aşık olduğunu söyler:

Âhum göge boyandı göge gök boyanmadın
 Yandum o şem şevkine pervane yanmadın G. 397/1

Bâkî, bütün güzellere ve güzelliklere aşıktır. Çoğu şiirinde çöşkunluk içinde bu aşkı işlemiştir. Bu hayat görüşü bakımından Nedim'e benzer. Onun kadar neşeli, rind, çöşkun olmamakla birlikte aşağıdaki beyitlerde de görüleceği gibi Nedim'in başlangıcı ve onun hazırlayıcılarından sayılır.

Ol sanemden Bâkıyâ bir bûse dâvâ kıl yüri
 Söylemezse öp heman ağzın sükût ikrardur G. 58/7
 Sahn-ı hammâmda dün gördüm o nâzûk bedeni
 Sînede mûdan eser yok dahı pehlûda güzel G. 313/4

Klâsik edebiyatta bütün müşahhas ve mücerret unsurlar oldukça zengin bir estetik sistem içerisinde mantıkî benzetmeler ve güçlü tasvirlerle tarif edilmiştir. Diğer divan şairleri gibi Bâkî'nin divanındaki gazeller de beşeri anlamdaki sevgilinin yüzü, beni, kaş, gözü, saçları vb. güzelliklerden ve şarabın hallerinden bahseden beyitlerle doludur. Bütün aruz kalıplarını kullanma isteği, her harften kafiyeli gazeller oluşturma hevesi Bâkî'nin Divanı'ndaki gazel sayısını oldukça artırmış bunun sonucunda Bâkî, bilinen benzetmeleri çok fazla tekrar eder olmuştur.

Kad serv-i çemen yâre dehen gonce-i gülzâr

Hat müşg-i Hutun çihre semen hâl karanfûl G. 284/3

Bir dil-sitâne döndi bugün sahn-ı gülistân

Kad serv ü çeşm nergis-i şehlä izâr gül G. 305/3

Sevgilinin hususiyetlerine dair yaptığı benzetmelerde tekrara düştüğünün aslında Bâkî de farkındadır:

Saçı kelâmın o denlü uzatdun ey Bâkî

İki sahîfe yiri başka bir kitab itdün G. 259/6

Rûy u mûy-ı yâre benzer nesne dahı görmedüm

Gerçi gördüm bî-vefâ dünyada nice mâh u sâl G. 293/2

Dikkat itdüm şol kadar vâsf-ı miyânun kılmağa

Bulmadım ana münâsip hiç bir nâzûk hayâl G. 293/3

Bâkî'nin gazellerindeki sözvarlığında özellikle aşğın sevgili ve aşk karşısında düştüğü halleri tasvir eden sözcük ve imgeler de oldukça büyük yer tutar. Ah, sinedeki yaralar, gam, gönül aşğın en çok öne çıkan vasıfları olup beyitlerin çoğu bunlarla ilgili göstergelerle doludur.

Şihâb sanma felekde giceyle zâhir olan

Muhabbet ehlinin ol tîğ-i âhı yarasıdur G. 94/2

Tâb-ı zülfünle gönül kıldukça âh-ı âteşin

Dûd-ı dil cevân ider tâvûs-ı zerrîn-bâl olur G. 72/2

Kimi beyitlerinde Bâkî, aşkını anlatırken bize Fuzûlî'yi hatırlatıyor.

İsa nefesli olarak nitelendirdiği sevgilisinin aşğının ölümünden sonra çamuruna kuş şekli vererek nefesiyle ona ruh vermesini ve bülbülü yapmasını ister.

Nefesün rûh virüp tâ ola mürğ-i bâmun

Ey Mesîhâ-dem ölürsem gilümü tayr eyle G. 433/3

Aşağıdaki beyitte ise şair, serviye benzettiği sevgilisinin boyunun özlemi içinde öldüğü takdirde mezarının dağ servisinin gölgesinin düştüğü yere yapılmasını istemiştir:

Ger ölürsem hasret-i kaddiyle ol servün beni

Bir yere defn eylenüz kim sâye-i ar'ar düşer G. 119/2

Klasik şiirimizin tipik bir özelliği de tek beyitte yerine göre Allah, Peygamber, zamanın padişahı, kendisine değer verilen büyük bir insan yahut karşı cinsten bir sevgiliye varıncaya kadar genişleyebilen hüviyeti meçhul, daha doğrusu herkese ve her meşrebe göre değişebilen bir sevgili yelpazesinin aynı anda oluşturulabilir olmasıdır. Padişahlara takdim edilmek için nazmedilmiş yüzlerce gazelin, divanlarda kafiyelerinin harf sırasına göre dizilerek diğer gazeller arasına serpiştirilivermesinin sebebi aslında biraz da budur. Aslında önemli olan bu şiirlerde insanla Tanrı arasında hüviyeti meçhul, idealize edilmiş bir güzelin tasvir edilmiş olmasıdır. Dört padişah devrinin ihtişamını yaşayan Bâkî'nin kimi beyit ve gazellerinde sevgiliden kastın padişah olduğu bellidir.

Lûtfundan irdi Bâkîye rengin filoriler

Gûyâ saçıldı meclise bir dest-mâl gül G. 308/7

Ne devrân muvâfık ne tâli' müsâid

Kolın boynuma salmaz ol sîm-sâid G. 42/1

Ey dil gerekse vâsita-i devlet-i ebed

Olmaz nigârun ışığı taşı gibi sened G. 43/1

Yaklaşık 16 kez göreve atanan ve 15 kez bu görevlerden azledilip yeniden atanan Bâkî, güzel buluşlarla bu halini kimi beyitlerde ifade eder:

Dökilür katreleri âşık-ı mehcûr ağlar

Yılduzı düşkün olur pâdişehüm ma'zülün G. 267/3

Yâr defterden yine Bâki kazınmak var demiş

Yanlış anlatmış adûlar ben kulın sultânuma G. 434/5

Genellikle çoğu kaynaklar divanında münâcat ve na't bulunmayışının belki de doğurduğu düşünceyle Bâkî'yi ve onun divanını klasik edebiyatımızın beşeri aşkı işleyen örnekleri arasında gösterirler. Ancak çalışmamızda Bâkî'nin bütün gazellerini incelerken tasavvufî kavramların benzetme unsuru olarak kullanıldığını ve birçok beyitte de beşerî aşkın dışına çıkıldığını tespit ettik.

Hakikat sırrına vâkîf degülsin

Alâkan var ise aşk-ı mecâza G. 453/4

Derd ü belâ vü gam bana ayş u safâ sana didi

Şol ki ezelde derdüne kâil olup belâ didi G. 528/1

Sakın mey dirsem ey zâhid mey-i engûrı fehm itme

Hüner esrâr-ı manâ anlamakdur lafz-ı muğlakdan G. 366/4

Totalum Kabe-i tevfik-i ilâhî yolını

Bu beyâbânda abes gezmeyelüm âvâre G. 426/2

3. Tabiat, Bâkî'nin şiirlerinde önemli bir yer tutar. Diğer bütün şairlerce kullanılan aynı kelimeler ve mazmunlarla soyut, imgesel bir tabiatı anlatması yanında, yer yer İstanbul'da gördüğü; baharını, yazını, kışını yaşadığı gerçek tabiatı anlatma çabası da görülür. Soyut ya da gerçek olsun, Bâkî'de tabiat tablolar çizilerek anlatılmıştır.²⁰

Gülşende kurdılar yine taht-ı zümürüdîn

Sultân-ı güller ile oldı hem-nîşîn G. 387/1

Lâleler kâselere döndi k'ola cevher-dâr

Jâlelerle görünür gül sadef-i dürr-i semîn G. 392/3

Her gûşesinde micmere-gerdan nesim-i subh

Her suffesinde bâd-ı seher-gâh ıtr-sâ G. 4/6

Nergis çemende gonca-i la'lün safâsına

Taht-ı zümürüd üzre çıkar câm-ı zer çeker G. 79/2

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü gibi Bâkî aslında tabiatı sevgilisini hatırlattığı için sever. Bu yüzden tabiat unsurları divan şiiri geleneği gereği sevgiliyi ve aşkı tasvir etmek için en büyük araçtır.

Urupdur lâleye mihr-i ruhun dâğ

İdüpdür sünbüli zülfün perîşân G. 393/2

Yine tabiat unsurları içerisinde yer alan gül-bülbül mazmunu Bâkî'nin şiirlerinde çokça yer alır:

Hâr-ı gamda andelîb eyler figân u zârlar

Goncalarla salınur sahn-ı çemende hârlar G. 85/1

4. Bâkî'nin gazellerinde devrinin sosyal hayatından ve özellikle devrindeki şarap yasağından bahsedildiğini görüyoruz:

Esbâb-ı tarab seyl-i mey-i nâb ile gitdi

Âvâzı bogıldı giderek çeng ü rebâbun G. 269/3

²⁰ a.g.e, s. 33-34.

Yakan ab üzre ateş sanmanız keşti-i sahbâyı

Şu'â-i tîğ-i kahrından tutışdı Şeh Süleymânın G. 279/3

Raht u bahtın zevrakun hışm âteşine yakmağa

Vardılar gammazlar şâh-ı cihâna çakdılar G. 177/3

Bâkî gözinden eyle hazer sorma leblerin

Zinhâr gâfil olma şarâbun yasağı var G. 53/6

Câm-ı mey böyle şikest olacağı bellü idi

Halk çokdan okumışlardı duâsın kadehün G. 270/3

Bâkî, kaside nazım şeklini çağıştıırır nitelikte Sultan Murad'ın övgüsü için kimi gazeller yazmış olup birçok gazelinde de (müzeyyel gazel) mahlas beytinden sonra devrinin hükümdarlarına övgüler sunmuştur. Bu gibi beyitlerde devrinin sosyal yaşantısından, zenginliğinden izler de bulmak mümkündür:

Ey aslı pâk nesli güzîn zübde-i halef

Virdün cihâna şems-i münevver gibi şeref G. 230/1

Sultân Murâd-ı tâc-ver fermân-revâ-yı bahr u ber

Sâhib-kırân-ı dâd-ger şâhenşeh-i âlî-nazar G. 78/6

5. Bâkî'nin şirindeki önemli özelliklerinden biri de nazım diline temiz, pürüzsüz İstanbul Türkçesini getirmesidir. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine karşın şiirlerini genellikle sade bir dille söylemiştir. Konuşma diline yaklaşan külfetsiz, sade beyitler söylemiş, halk deyimlerine fazlaca yer vermiştir.²¹

Bencileyin günün güçürür âh u vâh ile

Sencileyün vefâsuזı her kim sever geçer G. 62/2

Dün gice ol gazâli kaçurmuş rakîb-i seg

İtler gibi aradı bulınca yatak yatak G. 242/4

Halk şiirinde çok rastlanan *dedim-dedi*'li tekrarlara Bâkî'nin gazellerinde de rastlanır:

Didüm var mı dehânunla miyânun

Didi kim söyleme ortada var yok G. 246/4

Öpdüm elini kucmağa bilin edep itdüm

Gülđi didi bilmez dahı bî-çâre sarılmak G. 247/4

²¹ a.g.e, s. 32.

Bâkî, sade Türkçeyle söylediği bu şiirlere yoğun bir lirizm de yükler:

Der-i dildârdan dûram diyâr-ı gamda mehcûram
Müselmanlar esirgen haste kaldum dâr-ı gurbetde G. 432/3

Bâkî, halk deyimlerini de şiirlerinde çok sık kullanır:

Yâr işiğinde rakîbün yirin umma sofi
Bağlamaz kimse seni ol kapuda har yerine G. 422/4

6. Bâkî'nin şiirlerinde şekil mükemmelliği vardır. Nazım tekniği son derece güçlüdür. Mazmunlar, hayaller inceden inceye düşünülüp tartılarak, kusursuz söylenmiştir. Her kelimenin uzaktan yakından diğer kelimelerle bir ilişkisi düşünülmüştür. Buna karşın Bâkî'de bir tasannû, bir yapmacık hissedilmez. Şiiri son derece kolay, bir çırpıda söylenivermiş gibidir. Edebi sanatlardan özellikle tevriye, hüsn-i talil, tezat, tekrar çokça kullanılmıştır.

Kaş *râ* kad *elif* dehân ise *mîm*
Kıldın ey mâh halkı emrüne *râm* G. 329/2

Yukarıdaki beyitteki benzetmelerden *râm* kavramının ve göstergesinin oluşması sözcüklerin ne derece yerli yerinde kullanıldığına basit bir örnektir.

Aşağıdaki beyitte yapılan benzetmelerle birlikte *elif* ve *dâğ* göstergeleri görüntü itibariyle bir *âh* mazmununa da delalet eder:

Sîneme çeksem elifler dâğlar yaksam nola
Bâkıyâ bir serv-kamet gül-izârum aldılar G. 178/5

Aşağıdaki beyitte ise siyah renge ve askerliğe dair göstergeler çok güzel bir şekilde bir araya getirilmiştir.

Hâl u hat milket-i Rûm üstine leşger çekdi
Virdiler kâkül-i müşğînüne serdârlığı G. 495/4

Bâkî, şiirlerinde göstergelerin eşsesliliğinden ve çokanlamlılığından çokça faydalanır:

Yazmadı defterine âşık-ı Mecnûn-sıfâtı
Hâsılı sığmadı bir deftere bir *divâne* G. 410/6

Hüsn-i tâlil, Bâkî'nin en çok sevdiği söz ve anlam sanatlarındandır:

Cezbe-i aşkun ile olmasa meczûb güneş
Her seher atmaz idi kendüyi eyvânundan G. 389/4

Bâkî'nin şiirini duygu değeri ve çağrışım bakımından tesirli kılan sanatlardan biri de tezat'tır.

Gül *gülse* daim *ağlasa* bülbül aceb değül

Zîrâ kimine *ağla* demişler kimine *gül* G. 304/1

Bâkî, şiirinin öyle görüldüğü gibi sade olmadığını söyler ve birçok gazelinin mahlas beyitlerinde şairaneliğini över:

Sözüm vasf-ı leb-i la'lünle hem rengîn ü hem şîrîn

Adûlar nükteyi fehm eylemezler sâdedür dirler G. 185/3

Bâkıyâ dîn-i Muhammed hak için âlemde

Dem-i cân-bahş ile nazm içre bu gün Îsâyem G. 315/5

7 . Şekil mükemmeliğinin yanında Bâkî'nin gazelleri ses ve ahenk bakımından da son derece güçlüdür. Özellikle ses ve sözcük tekrarlarına sık sık başvurur:

Hattum hisâbın bil didün gavgâlara saldun beni

Zülfüm hayâlin kıl didün sevdâlara saldun beni G. 531/1

Yâ terk-i nâm u neng it yâ aşkı ko gönül gel

Neng ile nâm sığmaz aşk ile bir arada G. 478/3

Bâkî'nin gazellerini yüzlerce yıl ötesinden bugüne taşıyan güç şüphesiz şiir dilinin sonuna kadar ustalıklı kullanılmasıdır. Gezellerin estetik sistemine ve şairin duygu-düşünce dünyasına girebilmenin yolu göstergelerin beyit içindeki bağlamı ve yüklendikleri anlam çerçevesini belirlemekten, yani göstergelerin semantik alanlarını çizmekten geçer. Bu da, göstergelerin diğer göstergelerle kurduğu çeşitli estetik, şiirsel ve kültürel ilişkilerin sistemine girmeyi, divan şiiri geleneğini anlamayı kolaylaştırır.

Çalışmamızda gazellerdeki anlam çerçevesini göndergesel anlam, yan anlam, duygu değeri, özel adlardan yararlanma, uzak çağrışımlar, eşadlı ve çokanlamlı özgelere yararlanma, kavram karşıtlığından yararlanma, benzetmeler, aktarmalar, alışılmamış bağdaştırmalar, sapmalar, bağlam ve bağdaştırmalardan yararlanma başlıkları altında inceleyerek belirlemeye çalışacağız. Ayrıca anlamı bütünleyen konuşulan dilden yararlanma, imge değeri; anlamı çeşitlendiren atasözleri, deyimler; biçim ve ahenk kapsamına giren söz tekrarları, ses tekrarları çalışmamızda yine anlam çerçevesi bağlamında ele alınacaktır.

Bu öğeler üzerinde, aşağıda ayrı ayrı durmadan önce tüm bu öğeleri ilgilendiren *önceleme* konusuna kısaca değinmek gerekir.

2.2. ÖNCELEME

Şiirde etki sağlayan kimi öğeler, ses ya da anlamla ilgili olarak ağırlık taşıyan kimi anlatım biçimleri modern dilbilim çalışmalarında bazı araştırmacılar tarafından *önceleme* kavramı içinde düşünülmüştür. Günümüz dilbilimcilerinden bazılarının

üzerinde durdukları konu, şiirde çeşitli ses yinelenmelerini, uyakları, alışılmamış bağdaştırmaları, Divan şiirimizde kullanılmış, anlama ilişkin çeşitli sanatları ve biçimle ilgili, çeşitli anlatım yöntemlerini kapsar. Şiir dilinin günlük dilden ayrımını oluşturan çeşitli özellikler, bu konuda çalışan bilginlere göre, öncelimenin şiir dilinde daha çok ağırlık taşımasından kaynaklanmaktadır.²²

Dilbilimsel özellikleri göz önüne alındığı zaman, incelemeler, görsel, sesbilgisel, sözdizimsel ve anlambilimsel incelemeler olmak üzere beş bölümde incelenir.²³

Konuyu somutlaştırabilmek için birkaç örnek üzerinde durmak gerekirse:

Kadeh fiskıyye mey su halka-i rindân onun havzı

Saray-ı şevka şâdırvan olupdur Bâkıyâ meclis G. 208/5

beytinde anlam açısından benzetmeler,

Bu gice *leşger-i hâb* ile haylî ceng oldu

Fezâ-yı dîde sipâh-ı şirişke teng oldu G. 489/1

beytinde ise alışılmamış bağdaştırmalar öncelenmiştir.

İllere lutf u kerem eyleyicek sultânım

Cevr ile kahrı bana eyleme ihsân eyle G. 475/3

Bâkî, *lutf u kerem* ile *cevr-kahr* kavramlarını bir arada kullanarak anlam açısından karşıtlığı öncelenmiştir.

Hüsn ile sana öykünemez çün gül-i ranâ

Hüzn ile bana benzeyemez bülbül-i şeyda G. 5/1

beytinde ise ses açısından paralelizm öncelenmiştir.

Şiir dili gerek öz, içerik, gerekse sunuluş, anlatım açısından içerdiği çeşitli etkileyici öğeleri birbiriyle sıkıca örülmüş biçimde sunmakta, böylelikle bir öz ve sunuluş bütünlüğü ortaya koymaktadır. Önceleme adı verilen ve şiirde kimi zaman biri, kimi zaman birkaçı birden devreye giren öğeler, şiirde ağırlık verilen öteki öğelerle birlikte ele alınmalıdır.²⁴

Çalışmamızda gazellerdeki anlam çerçevesi içerisine giren öğeleri ayrı ayrı incelemekle birlikte, *önceleme* sayılan öğeleri gözden geçirirken ağırlık taşıyan başka öğelere de değinmeye çalıştık.

²² a.g.e, s. 45.

²³ Ünsal Özünlü, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Ankara 1997, s. 76.

²⁴ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 46.

2.3. GÖSTERGELERİN ANLAM YÖNÜNDEN YARARLANMA

2.3.1. GÖNDERGESEL ANLAMLARDAN YARARLANMA

Geleneksel dilbilimde *temel anlam* olarak nitelenen şey, göstergelerin ilk önce dile getirildikleri, çeşitli aktarmalar ve yan anlamlar dışında kalan kavramlardır. Göstergeler değişik etkenlerle yeni yeni kavramları anlatır duruma gelse de anlam değişmelerine uğrasa da başlangıçta *bir kavrama bir gösterge* ilkesi geçerlidir.²⁵

Şiir dilinde, göndergesel anlamlar da öteki anlamlar kadar kullanılır. Sözcüklerin günlük dildeki anlam ve değerleriyle kullanıldığı, yalın anlatımlara örnek oluşturan, değişik tasarımlar yaratma kaygısıyla alışılmamış bağdaştırma ve anlatımlara başvurmayan şiirlerle de karşılaşılır. Bu şiirlerdeki şiirsellik, içtenlik ve yalın anlatımdan doğar.

Sınırlı bir kelime kadrosuyla ve belirli bir malzemeyle yeni hayaller bulmak zorunda olan divan şairinin beyitlerinde ise göstergelerin semantik alanı oldukça genişler. Diğer divan şairleri gibi istiare, mecaz, tevriye gibi sanatlarla göstergelerin semantik alanlarını genişleten Bâkî'nin gazelleri içerisinde kelimelerin göndergesel anlamlarıyla kurulu lirizm dolu, yalın ve içten beyitlerle karşılaşmak mümkündür.

Aşağıda bu başlık için seçtiğimiz beyitleri sunuyoruz:

Âşıkı bî-sabr u ârâm eyleyüp seyyâh ider

Memleket seyr itdürür aşkun vilâyet gösterür G. 51/5

Bencileyin günün geçürür âh u vâh ile

Sencileyin vefâsuzı her kim sever geçer G. 62/2

Bilüne yok bedel velî saçınun

Girihin çözsün ol miyâne deger G. 113/6

Dilâ bir nevcevânı sev vefâsı olsun olmasun

Cihânda aşksuz olmakdan ise mübtelâ yigdür G. 186/4

Bâkî hevâ-yı aşk ne müşkil belâ imiş

Benden nasihat ister isen eyleme heves G. 209/5

Bakmadı bağa gönül yâr ile yâr olmayıcak

Akmadı su gibi gül-zâra bahar olmayıcak G. 233/1

Seyr-i gülşende ne hâsıl bile yâr olmayıcak

Şah-ı gülden ne biter tâze bahâr olmayıcak G. 24/1

²⁵ a.g.e, s. 78.

Saçı kelâmın o denlü uzatdun ey Bâkî

İki sahîfe yiri başka bir kitab itdün G. 259/5

Bûseyi eksük eylemez cânân

Bundan artuk bana dahı ne gerek G. 282/3

Künc-i gamda ko aglasun Bâkî

Yâr sevmek onun nesine gerek G. 282/5

Fürkatünde boğa vardum hasret-i bâlân ile

Kalmadı sabrum görüp servi der-âğûş eyledüm G. 324/4

Beni öldürmedügin merhametinden sanman

Hoş olur gûş idicek hastelerün feryâdın G. 374/3

Hep senin'çündür benüm dünyâ cefâsın çekdüğüm

Yogsa ömrüm varı sensüz neylerin dünyayı ben G. 381/4

Hergiz ne kadr u câh ne sîm ü zer isterin

Bir serv boylu dilber-i sîmîn-ber isterin G. 386/1

Sofi gelicek açma sakın aşk hadîsin

Dânâ-dil isen sırrunı nâ-dâne tuyurma G. 405/4

Feramûş it gam-ı ferdâyı Bâkî

Bu gün sıhhatteyüz minnet Hudâya G. 459/5

Âşinâ olmasun ağyâr ile dirdüm oldun

Çekdüğüm derd ü belâlar hep o gayretler idi G.502/3

Hüsn ile sana öykünemez çün gül-i ranâ

Hüzn ile bana benzeyemez bülbül-i şeyda G. 5/1

Ser-i zülfiyle hattın örter imiş dirler o şûh

Açmadı kimseye ammâ orayı bâd-ı sabâ G. 9/2

Öpdüm elini kucmağa bilin edep itdüm

Gül di didi bilmez dahı bî-çâre sarılmak G. 247/3

2.3.2. YAN ANLAMLARDAN YARARLANMA

Dildeki göstergeler yalnızca bir kavramı yansıtmakla kalmaz, zamanla yeni yeni anlamlar kazanır; ayrıca, onu algılayanın zihninde değişik tasarımların oluşmasına da yol açar. Bunlara ek olarak, okuyan/dinleyende çeşitli duyguların doğmasını sağlayan duygu değerlerine de sahiptirler.

Doğan Aksan, yukarıda da bahsettiklerinden hareketle şiir dilinde yan anlamı iki farklı kategoride değerlendirir. Bunlardan ilki geleneksel anlambilimde *ikincil anlam* dediğimiz göstergelerin yan anlamıdır. İkincisi ise sözlüklerde yer almayan şairin kişisel kullanımlarını yansıtan **connotation** konusudur.²⁶

Çalışmamızda ilk olarak Bâkî'nin gazellerinde geleneksel yan anlamlarıyla kullanılan göstergeleri inceleyeceğiz.

Geleneksel yan anlam (ikincil anlam) dediğimiz konu göstergelerin göndergesel (temel) anlamlarına bağlı olarak benzetme ve yakıştırma yoluyla göstergelerin kazandıkları yeni anlamlardır. Daha çok insandan doğaya yapılan aktarmalarla oluşturulur. Bâkî'nin gazellerinde ad türünden sözcüklerle yapılan bu tür yan anlama çok az rastlanır.

Bahr-i muhît-i eşküme ger dil uzatmasa

Derya *yüzine* urmaz idi bâd-ı subh kef G. 228/2

Bûy-ı müşgîn-i bahâr irdi dimâğ-ı dehre

Yakalı *dâmen-i* kühsârda micmer lâle G. 466/3

N'ola dilden figân u zâr itsem

Dili ucından inlemez mi ceres G. 210/2

İlk beyitteki *yüz*, ikinci beyitteki *dâmen*, üçüncü beytin ikinci dizesindeki *dil* sözcükleri göndergesel anlamlarıyla kurulan ilgi sonucu yan anlam değeri kazanmışlardır. Başka örnekler verecek olursak:

Âyîne gibi herkese yüz virmesün ol mâh

Bir bağı yanuk âşıkun uğrar *nefesine* G. 427/4

Zülf-i *endîşesine* varma sakın ey Bâkî

Anda mecmû' ile den aklı perîşân götürür G. 131/5

Bülbül nevâ-yı nâleme kılmaz mu'ârâza

Zîrâ götürmez ey yüzi gül her makam *bahs* G. 25/4

²⁶ a.g.e, s. 78.

Yukarıdaki beyitlerde *nefes* sözcüğü *nazar*, *endişe* sözcüğü *vesvese- keder*, *bahs* sözcüğü de *iddialaşma* anlamlarında kullanılmış olup bu anlamlar sözlüklerde de verilmektedir.

Bâkî'nin gazellerinde geleneksel yan anlama daha çok fiillerde rastlanır. Bâkî fiillerin yan anlamlılığından çok iyi yararlandığı gibi özellikle bu sözcükleri redif olarak kullanarak beyte çokanamlılık kazandırmaktadır:

Nîzesi cânuma vü nîzesine cân *ditrer*

Yâr kim togru ola üstine yârân *ditrer* G. 70/1

Bu bâzâr içre *düşmez* dâne-i eşküm gibi gevher

Gel ey cân riştesi şimden girü dürr-i Adenden *geç* G. 30/4

Raht u bahtın zevrakun hışm âteşine yakmağa

Vardılar gammâzlar şâh-ı cihâna *çakdılar* G. 117/3

Açılma câm-ı bâde-i gül-gûna gonca-vâr

Nâzüklük ile la'l-i lebünden haber *çeker* G. 117/3

Yazdı nakkâş-ı kazâ levh-i bahâristâne *nakş*

Bağladı nev-rûzda bülbül bir üstâdâne *nakş* G. 213/1

La'l-i nâb oldu göz yâşı âhır

Bu haber gûş-ı dil-sitâne *deger* G. 113/5

Haymedür gözlerüm tınâb müjem

N'ola ger *konsa* ana şâh-ı hayâl G. 314/4

İkinci olarak D. AKSAN'ın kişisel yan anlam olarak değerlendirdiği **connotation** kavramı ise, bir göstergenin göndergesel anlamı dışında kalan bütün öğeleri kapsar; değişik tasarımların anlamsal belirleyici ya da anlambirimciklerin ön plana çıkmalarını sağlayan, çağrışımları gerçekleştiren bir yumak oluşturur.²⁷

Göstergenin mecazlaşarak daha çok duygu zenginliği kazandığı kişisel yan anlam açık istiare ile karıştırılmamalıdır. Açık istiarede her ne kadar sadece benzetilen ögesi kullanılsa da az çok benzeyeni de kestirebilmekteyiz. Kişisel yan anlamda ise ne şair benzetme yapmak amacındadır ne de okuyanın dikkati benzeyene yönelir. Burda göstergenin uyandırdığı tasarımlar tamamiyle önem kazanır. Bâkî de gazellerinde sözcüklerin bu kullanımından çok iyi yararlanmış azımsanmayacak beyitlerinde kişisel yan anlamla geniş tasarımlar oluşturmuştur:

Geh âb-veş giryân idüp geh bâd-veş pûyân idüp

Mecnûn-ı ser-gerdan idüp *sahrâlara* saldun beni G. 531/2

²⁷a.g.e, s. 90-91.

beytinde *sahra* sözcüğü temel anlamının ötesinde ıssız oluşu, uçsuz bucaksız oluşu gibi anlam birimciklerinden yararlanılarak farklı tasarımlar uyandırmaktadır.

Göz yaşını şol denlü revân eyledi Bâkî

Kaldı reh-i aşkında ayağı *gil* içinde G. 413/5

beytinde yine *gil* (çamur) sözcüğünün uyandırdığı çağrışımlardan yararlanılmıştır.

Bâkî n'ola pervâz-ı bülemlenditse gazelde

Bâl ü per ana himmet-i yârân-ı safâdur G. 105/7

yine *bâl ü per* sözcüklerinin anlamsal nitelikleri okuyanda zengin bir duygu, görüntü ve çağrışım yumağı oluşturmaya yöneliktir.

Hançer-i cânân ecel câmına turmaz su katar

Yolına can virmek anun şol kadar *lezzetliüdir* G. 60/4

beytinde *lezzetli* sözcüğü göndergesel anlamıyla değerlendirilemeyecek kadar değişime uğramıştır.

Aşağıdaki beyit ise tümüyle kişisel yan anlamlarla örülüdür:

Ko *çengi çeng-i* aşkun n'eydügin bilmezsin ey vâiz

Ne *ranâ* söyler ol *çeng* ile *mûsikârı* tuymazsın G. 396/4

Aşağıdaki beyitlerde de kişisel yan anlamlı kullanımlar vardır:

Nagamât eylemege başladı sanma anı sen

Ehl-i sûzun sanemâ *âteşin* üfler neyzen G. 358/1

Zamâne bizde *gevher* sezdügiçün dil-hıraş eyler

Ânun-çün bağrumuz hündür maarif kânıyuz cânâ G.13/3

Cünd-i gam şâhısın ne gam Bâkî

Bunca *hayl ü sipâha* mensûbuz G. 197/6

Tutalum Kabe-i tevfik-i ilâhî yolını

Bu beyâbânda abes gezmeyelüm âvâre G. 426/2

Kişisel yan anlamlı kullanımların olduğu diğer kimi beyitlerin numaraları ise şöyledir: 33/5, 22/3, 68/3, 106/2, 122/3, 171/2, 172/4, 181/3, 397/5, 397/6, 513/4

2.3.3. DUYGU DEĞERİNDEN YARARLANMA

Göstergelerin *anlam çerçevesi* içine giren *duygu değeri* terimi *connotation* kavramından, onun çevresinden bütünüyle ayrılmaz; ancak göstergelerin duygularla ilişkili olan yönünü oluşturur.²⁸

Şiir dilinde duygu değeri taşıyan öğelerden geniş ölçüde yararlanıldığı bir gerçektir. Başlıca konusu *aşk* olan gazellerde divan şairleri ellerindeki belirli malzemeyle duygu değeri oluşturmak için beyitlerinde akla gelmedik yollar denerler. Diğer divan şairleri gibi Bâkî de beyitlerinde duygu değeri oluşturabilmek için her türlü anlatıma, dil kullanımına başvurmuştur. Örneğin aşağıdaki beyitte *dûr*, *diyâr-ı gam*, *mehcûr*, *esirgen*, *haste*, *dâr-ı gurbet* gibi duygu yüklü göstergeler bir araya getirilerek müthiş bir lirizm oluşturulmuştur.

Der-i dildârdan dûram diyâr-ı gamda mehcûram
Müselmanlar esirgen haste kaldum dâr-ı gurbette G. 432/3

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi aşağıdaki beyitlerde de duygu yüklü göstergeler bir arada kullanılmış ve bir duygu yumağı oluşturulmuştur:

Diyâr-ı gurbette düşdüm *cudâ* oldum mekânımdan
Bu yirlerde *garîbem* yok-durur yanunca *hem-derdüm* G. 344/3

Mâhrûlar bî-aded bir *âşık-ı rüsvâyı* ben
Yitmeye bin *pâre* kılsam bu *dil-i şeydayı* ben G. 381/1

Dil ne mihnetden kaçar hergiz ne *gamdan incinür*
Hecr elinden çekdüğü *cevr û sitemden incinür* G. 76/1

Ağlamazdum zâr u zebûn olduğuma
Kalsa bir *pâre gamun* çekmege *tâkat bâkî* G. 525/4

Bâkî, kimi zaman tek gösterge veya tamlamayla beyitlerinde duygu değerini yakalar:

Begüm merdümlük it kendü *ciger-güşen* gibi besle
Yaşam *tıfl-ı yetîmündür* ki dâmânunda kalmışdur G. 165/3

Kanmaz *şarâb-ı nâba* lebün ârzû iden
Sîr-âb olur mı *teşne-i Kevser* serâbdan G. 365/3

Benzetmeler yoluyla duygu değeri:

Dildür sana arz itmege ahvâlümü *gûya*
Kabrümdeki hâk üzre biten tâze giyâhum G. 321/4

²⁸a.g.e, s. 99.

Bir hâb-ı gaflet içre hayâl-i muhâlde

Geçdi *nesîm-i subh* gibi *ömr-i nazenîn* G. 387/6

İkilemeler yoluyla:

Devr elinden *kâse kâse* yutduğum kanlardur ol

Katre katre tamlayan gözden *dem-â-dem* ey gönül G. 300/2

Lebünü âl ile öpmiş ola mı peymâne

İçeyin ölmez isem kanını *kana kana* G. 437/1

Ünlemlerden yararlanarak:

Gönül virdük bu fânî mülke Bâkî

Aceb gafletde kalduk *hey meded hey* G. 514/5

Komaz serkeşligin bu nefsi hod-rây

Müdârâ eylesen *vay itmesen vay* G. 519/1

Bâkî, aşağıdaki beyitte de, sözcük tekrarı yoluyla müthiş bir duygu değeri yakalamıştır:

Vaslum dilersin çün *didün* lutf idüben olsun *didün*

Yarın *didün* bir gün *didün* ferdâlara saldun beni G. 531/3

Özel adları kullanarak:

Seni *Yûsufla* güzellikde sorarlarsa bana

Yusûfi bilmezin ammâ seni ranâ bilürin G. 363/2

Kişileştirme yoluyla:

Bâğa sen serv-i revânı bir kadem bassun diyü

Haylî dökildi saçıldı yolına *berg-i hazân* G. 373/2

Sözceyle:

Yakam çâk eyledüm aşkun yolında dâğ-ı sînemde

İçinden genc peydâ oldı bir künc-i harâb açdum G. 320/2

Kişisel yan anlamlılıkla:

La'lüne teslîm ider can borcın inkar itmezsin

Kılmasun gamzen *tekâzi* çekmesün *medyûnluğum* G. 325/2

Aşağıdaki beyitte de Bâkî, zahidlere olan öfkesini deyimle ortaya koymuştur:

Gül gibi bâde-i rengîne ne ibrâm gerek

Zâhidün *kanın içerdüm* eger ibrâm olsa G. 460/3

Aslında her sözcük, divan şiiri aşk psikolojisi içinde duygusal değer oluşturmak için belli bir bağlam ve bağdaştırma içerisinde beyitlerde bir araya getirilir. Bu duygusal değer sevgilisine kavuşamayan aşğın psikolojisini de en iyi şekilde yansıtmaya yöneliktir. Bâkî'nin gazellerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla daha çok *âh*, *nâle*, *dâğ*, *gönül* gibi tek tek göstergelerin yanında bağlam ve bağdaştırmalar yoluyla da duygusal açıdan güçlü anlatımlar oluşturulmuştur.

2.3.4. EŞADLI VE ÇOKANLAMLI ÖĞELERDEN YARARLANMA

Genelde divan şiirinde özelde ise Bâkî'de çok sık karşılaşılan anlama ilişkin bir anlatım yolu, eşadlı ve çokanlamlı öğelerden yararlanmadır.

Anlam çerçevesi içinde yer alan ve birbiriyle çok karıştırılan bu iki farklı anlam olayını Bâkî'nin gazellerinde daha iyi değerlendirebilmek için öncelikle *çokanlamlılık*'ı ele almamız daha uygun olacaktır.

Başlangıçta tek bir kavramın simgesi olan gösterge, genellikle kolay ve etkili anlatım eğilimiyle, temel anlamını yitirmeden yeni yeni anlamlar kazanmaktadır. Zaman içinde bunlar unutulabildiği gibi yeni yan anlamlarla daha da zenginleşebilmektedir.²⁹

Olur mıydum gehî giryân gehî suzân gehî nâlân

Felek âyînesi göstermeyeydi dürlü *sûretler* G. 166/4

beytinde “sûret” göstergesi temel anlamından uzaklaşmadan şairin de ilk dizede belirttiği gibi temel anlamıyla ilgili yeni yan anlamlar kazanmıştır.

Özellikle aktarmalar yoluyla sözcüklerin göndergesel anlamlarına yeni yan anlamlar eklenmesiyle göstergeler çokanlamlılığa kavuşabilir:

Bâkî ölsün yoluna *pâdişehüm* sen sağ ol

Baht pâyende Hudâ yâr saâdet bâkî G. 252/5

Daha önce de belirtildiği gibi Bâkî'de sevgiliden kasıt zamanın hükümdarından karşı cinse kadar genişleyebilen bir hüviyeti temsil eder. Beyitte de aktarma (açık istiare) yoluyla sevgili kastedebileceği gibi sözcüğün temel anlamı da vurgulanmış olabilir.

Divan şiirinde kinaye, mugalata-i maneviye, istihdam gibi söz sanatlarının aracılığıyla da bilindiği göstergelerin çokanlamlılığından yararlanılır. Bâkî de beyitlerinde sözcüklere çokanlamlılık kazandırabilmek için çok çeşitli yollara başvurur.

²⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 70-71.

Kimi beyitlerinde Bâkî, adlara yeni anlamlar kazandırarak çokanlamlılığı sağlar:

Kenâr-ı ayş u safâya geçilse *tolmuş ile*

Yine pür olsa mey-i hoş-güvâr zevrakda G. 444/2

O devirde İstanbul'da sandallar müşteri ile tamamen dolmadıkça kalkmazlar ve mütemadiyen “dolmuşa bir” diye bağırlardı. Mesela Sirkeci'den kalkan dolmuş sandal Beykoz'a iki saatte varacağı için erbâb-ı safâdan olan yolcular her türlü işret levazımıyla yola çıkarlar, demlenerek, okuyup eğlenerek giderlermiş. Bâkî'nin bu beyti bu âlemi anlatıp, zevrak denilen kadeh tatlı şarapla *dolsa*, bu dolu kadehlerle ıyş ve safâ köşesine geçsek anlamına da gelebilir. Beytin bu iki yoruma açık olması “tolmuş” sözcüğünün çokanlamlılığından kaynaklanır.

Kemend-endâz-ı dehrün kimse bendünden halâs olmaz

Zamâne gösterir Behrâm olursan âkibet *gûrı* G. 484/5

“gûr” sözcüğü beyitte *mezar* anlamına geldiği gibi İran'ın meşhur pehlivanlarının da lakabıdır.

N'ola dehr içre *nişânım* yog ise Ankâyem

Ne aceb seyl gibi çağlamasam deryayem G.315/1

“nişân” sözcüğü temel anlamıyla birlikte başka yan anlamları da çağrıştırmaktadır.

Aşağıdaki beyitlerde de adlara yeni anlamlar kazandırılmıştır:

Hoş geldi bana meygedenün âb u hevâsı

Vallâhî güzel yirde yapılmış *yıkılası* G. 508/1

Sunma lal-i şeker-efşânımı bî-zevklere

Eyle *şîrîn* dehen-i ehl-i mezâkı berü gel G. 292/4

Şihâb sanma felekde giceyle zâhir olan

Mahabbet ehlinün ol tîğ-i âh-ı *yarasıdur* G. 94/2

Hümâyun-bâl açup şehbâz-ı zülfün

Tezerv-i akli nâ-geh *ala* düşdi G. 527/4

Gitmez o mehün râ gibi hançer kemerinden

Üftâdelerin öldüren âh işte *burası* G. 508/3

Bâkî, kinâyeye yoluyla da beyitlerinde çokanlamlılığı çokça sağlar:

Meclisde bûsene tolaşur şöyle anların

Câmun efendi bir garazı var *tehî* degül G. 288/4

Aynı zamanda çok güzel bir hüsn-i talil de yaparak Bâkî beyitte “tehî” sözcüğünü hem temel anlamıyla (boş) hem de “bir kastı var” anlamında mecazlı olarak kullanmıştır. Ancak kastedilen sözcüğün mecaz anlamıdır.

Öykünder gerçi çeşmüme çok çeşme lûlesi

Amma kulağın iller anun az burmadı G. 521/2

Musluk, aşığın gözyaşlarına özenerek aktığından başkaları sürekli musluğun kulağını burmaktadır. Şair, musluğun burularak kapatılması olayını hüsn-i talille çokanlamlılığa kavuşturmuş ve başkalarının sürekli onu azarlaması şeklinde yorumlamıştır.

Sehâb-ı lûtfun âbın teşne-dillerden dirîğ itme

Bu deştün *bağrı yanmış* Lâle-i Numânîyuz cânâ G. 13/2

Bilindiği gibi gelinciklerin içi yanıktır.

Kinaye yoluyla oluşturulan çokanlamlılığa birkaç örnek daha verecek olursak:

Kıyam itdi çemende yâre karşı

Çenâr u arar u şimşâd kamu G. 398/1

Sebzeler *dil uzadup* toprağa sürerler yüzün

Kimseden incinmesün bu nahl-i bûstânım benüm G. 345/4

Peymâne şikest oldu yatur haylî zamandır

Yanup yakılır hâtırı mecrûh kebâbun G. 269/4

Bâkî'nin gazellerinde, kimi deyimler de hem gerçek hem de mecâzî anlamıyla değerlendirebilecek şekilde *istihdam* yoluyla çokanlamlılık kazanır.

Aşağıdaki beyitte “yüz vermek” deyimini mecaz anlamının yanında, *yastığa yüzünü yaslamak* anlamına gelecek şekilde göndergesel anlamıyla da kullanılmıştır.

Bî-tekellûf *yüz sürer* her şeb ruh-ı rengînüne

Böyle niçün *yüz virürsin* dostum bâlînüne G. 425/1

Aynı şekilde aşağıdaki beyitte de “eline geçirmek” deyimini mecaz ve göndergesel anlamları geçerli olacak şekilde kullanılmıştır:

Meclis-i meyde leb-i yâre tolaşur dirler

Elime girmeye mi bir dahı câm-ı sahbâ G. 9/5

Aşağıdaki beyitlerde de *istihdam* sanatıyla çokanlamlılık sağlanmıştır:

Öykündüğü ‘çün işigüne ey şeh-i cihân

Dahı *ne kulplar taka* eflâke mâh-ı nev G. 400/4

Hem demümdür şeb-i fûrkatde diyü haste gönül

Öğerek göğe çıkardı bu gice feryâdı G. 520/4

Benüm dûd-ı kebûd-ı nâr-ı âhum *başdan aşmışdur*

Senün zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür G. 50/1

Bazı beyitlerde birden çok sözcüğün çokanlamlı olduğu görülür:

Devlet anun kim hayâl-i yâr ola *eğlencesi*

Hurrem ol dem *kim* geçer *endişe-i* dildâr ile G. 415/2

Beytinde *devlet*, *eğlence*, *kim*, *endişe* sözcükleri temel anlamları ile birlikte yeni anlamlar da kazanmışlardır.

Meded Bâkîye ey pîr-i mugân *bir cür'a* himmet kıl

Elün alup ayaklandur ki bîçâre düşmüşdür G. 173/5

“cür'a” sözcüğü hem *kadehteki son damla* hem de *bir parça* anlamında kullanılırken; “ayaklandur” sözcüğü de hem *ayağa kaldır* hem de *kadeh ver* anlamlarında kullanılmıştır.

Bâkî, kimi beyitlerinde adları redif yaparak yine onların çokanlamlılığından faydalanır:

Gül gam-ı hattunla düşmüş hançer-i hâr *üstine*

Gelmiş efgân eyler anun bülbül-i zâr *üstine* G. 482/1

Türkçede kullanım sıklığı çok olan eylemlerin, Bâkî'nin gazellerinde çokanlamlılığının yüksek olduğu hemen göze çarpar:

Mîve-i vaslına bir kâmeti Tûbâ güzelün

Zâhîda her kim irişdiyse *yitişmiş* erdür G. 107/4

Beytindeki *yitişmiş*, erişmiş, ulaşmış anlamlarına geldiği gibi yiğit, olgun anlamlarını da vermektedir. Bu özelliğe dair başka beyitler örneklendirecek olursak:

Kesilüp sohbet-i eshâb-ı riyâdan Bâkî

Kesmedi pîr-i harâbâtdan istimdâdın G. 374/5

Kimseye aşkunda izhâr itmedüm meftûnluğum

Bildiler hâl-i derûnum *gördiler* mahzûnluğum G. 325/1

Açılma câm-ı bâde-i gül-gûna gonca-vâr

Nâzûkîk ile la'l-i lebünden haber *çeker* G. 163/4

Bir belâdur salındı uşşâka

Dostum kâmet-i hırâmânun G. 249/4

Çokanlamlı göstergeler barındıran diğer beyitlerin numaraları: 3/4, 19/2, 23/5, 26/3, 27/2, 30/5, 32/1, 74/5, 75/3, 76/5, 144/4, 164/1, 231/4, 245/4, 307/2, 307/3, 325/2, 395/1, 405/2, 533/4, 547/4

Bâkî'nin gazellerinde çokanlamlı öğeleri inceledikten sonra şimdi de eşadlı öğelere bakalım.

Eşadlılık, bir dil içinde birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesidir.³⁰

Bâkıyâ duhter-i rez girdi yine meydâne

Ayağın kim çeke bilürse er oğlı erdür G. 189/5

Bu beyitte *ayak* sözcüğü, bugünkü Türkçede yalnızca “yürüme organı” anlamında kullanılan, ancak beyitte aynı zamanda “kadeh” anlamının da kastedildiği bir sözcüktür.

Çokanlamlılıkta bir göstergenin temel anlamının yanı sıra, onunla mutlaka ilişkisi bulunan yeni yeni anlamlar kazanması söz konusuysa; eşadlılıkta ise birbiriyle anlamca ilgisi bulunmayan kavramlar, bir rastlantı ya da kimi zaman yabancı bir dilden alınan öğelere eşlik nedeniyle aynı göstergeyle anlatılır duruma gelir.

Divan şiirimizde tevriye ve iham adı verilen söz sanatları, eşadlı sözcüklerin bu özelliklerinden yararlanarak beyitleri anlam açısından zenginleştirmeyi amaçlamaktaydı. XVI. yüzyılın ünlü şairi Bâkî'nin gazellerinde bu sanatların başarılı örnekleriyle çok sık karşılaşıldığını belirtmek isteriz:

Zülfüne bend eyle ben mecnûni didüm dilbere

Didi kayd itdüm seni dîvâne geçdün deftere G. 481/1

Görüldüğü gibi rahat söyleyişin egemen olduğu konuşulan dilden de yararlanan beyitte *dîvâne* sözcüğü deli ve divan şairlerinin şiirlerini topladıkları kitap anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Gubâr-ı der-geh-i şâha sürer yüz yirde yüz Bâkî

Süleymâna mukarin olmag ister seyr idün mûri G. 547/5

Süleyman özel adı, hem Süleyman Peygamber hem de devrin padişahı Kanuni'yi dile getirecek şekilde kullanılmıştır.

³⁰ a.g.e, s. 70-71.

Bâğ-ı bihişt-i kûyına yârun irem diyü

Hakdan hemîşe uçmağa bal ü per isterin G. 386/2

Beyitte sevgilinin mahallesi cennet bahçesine benzetilmiştir. Şair o cennette gitmek için Allahtan kanat ister. *İrem* ve *uçmak* sözcükleri de cennet anlamına gelir. Şair bu kelimelerin iki manasını da kastetmiştir.

Hezâr sözcüğü bilindiği gibi *bülbül* ve sayı olarak *bin* anlamına gelir. Şair aşağıdaki beyitte bu iki anlamı çok güzel bir şekilde kullanmıştır:

Anın' çün gonca-i gül râzın açmaz sana ey bülbül

Hezârân hem-zebânun var çıkar yârâne söylersin G. 361/4

Aşağıdaki beyitte *kana* sözcüğü aldanmak, doymak ve kan anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Kızarur bâdeden ol nergis-i mestâne biraz

Mey-i nâb içse gözi mâil olur kana biraz G. 205/1

Dem sözcüğü beyitlerde birçok anlama gelecek şekilde kullanılır. Bu anlamlardan bazıları beyitlerde zaman, nefes, kan olarak sezilmektedir:

Hûn-ı eşküm bir zaman âlude kıldı işigün

Bana dilber Bâkıyâ dahı o demden incinür G. 76/6

Aşkın çeşitli tecellilerinden biri de insanı yerinde duramaz hale getirmesidir. Âşık sevgilisine ulaşmak için diyar diyar dolaşır. Bâkî bu ruh halini ince bir alayla şöyle ifade eder:

Âşık-ı bî-sabr ü ârâm eyleyüp seyyah ider

Memleket seyrettürir aşkun vilâyet gösterür G. 51/5

Vilâyet sözcüğü hem il hem de sevgi ve muhabbet manalarına gelir. *Velayet* şekli ile aynı sözcük velilik, ermişlik manasını da taşır. Bâkî, aynı kelimeyi bu üç manada da kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte, açık istiareyle gözyaşının yerini tutan *nem* sözcüğünü büyük bir incelikle duygu değeri de yükleyerek aşğın yerine de geçecek şekilde kullanmıştır:

Kâmeti servin nem-i eşküm ser-efrâz eyledi

N' oldı ol nâzük nihâle şimdi *nemden* incinür G. 76/4

Bâkî, eşadlılığa başvururken sözcüğün beyit içersindeki bağlamı ve diğer sözcüklerle bağdaştırılması işini büyük bir ustalıkla gerçekleştirir. Örneğin aşağıdaki beyitte *tek – biricik* ile *buğday tanesi* anlamlarına gelen *dâne* sözcüğü beyitteki diğer kelimelerle (zülf, mürğ, dâm) şaşırtıcı bir uyum içersine girer:

Olmasan ger cihânda bir dâne

Zülfün olmazdı cân mürğına dâm G. 329/5

Aynı şekilde aşağıdaki beyitteki *ney* sözcüğünde de aynı uyumu görmekteyiz:

Bâkıyâ bezm-i belâda *neye* döndük görsen

Nây-veş bâğrumuzı nâle vü efgân deldi G. 501/5

Bâkî, göstergeleri sadece sözlükteki şekil ve anlamlarıyla değil, değişik yapılarıyla da beyit içerisinde eşadlı olarak kullanır. Aşağıdaki beyitlerde yer alan *miskînlîk*, *ber-bâd*, *eyvâ* sözcüklerinde bu özelliği görmekteyiz:

Nâfe kıldı zülf-i müşğînün görüp ser-ber-zemin

Ayagun toprağına *miskînlîk* itdi müşğ-i nâb G. 20/2

Gelüp *miskînlîk* itdi hâl-i yâre

Hatâdan nâfe-i müşğîn-i âhû G. 398/7

Hâk-i râhun ideyin âhumla

Rûzgâr içre gamunla *ber-bâd* G. 44/5

İller yiye şeftâlûsını bâğ-ı cemâlun

Ey sîb-zekan Bâkî nice bir diye *eyvâ* G. 5/5

Bâkî'nin, çok sık tercih ettiği *rûzgâr* sözcüğü, bütün beyitlerde yel ve zaman-devir anlamlarına gelecek şekilde eşadlı kullanır. Bunu iki beyitle örneklersek:

Âhır peyâm-ı vasl ile gülberg-i ter gibi

İrdi huçeste nâmeleri *rûzgâr* ile G. 416/3

Hâtır kenâra mâil iken bahr-i aşkda

Gird-âba sladı fülk-i dili *rûzgâr* ise G. 441/3

Aynı şekilde *pâre* sözcüğünü de *parça* ve *bir süre* anlamlarına gelecek şekilde sürekli kullanır:

Olmadı müyesser bana bir serv-i revânun

La'lini öpüp biline bir *pâre* sarılmak G. 247/2

Yukarıdaki örnek ve açıklamaların ardından sözcüklerin eşadlı kullanımına aşağıdaki beyitleri de örnek olarak gösterebiliriz:

Nihâl-i cefâ *şâhîdur* kadd-i yâr

Anun mîvesi şîve vü nâz olur G. 112/4

Deryâ-ahdar oldu çemen mevc urup yatur

Rûy-ı zemîni fasl-ı bahâr itdi *yem* yeşil G. 287/3

Meclis-i aşka girüp *ayağı* evvel çekdüm

Mâsivâdan götürü âhır-ı kâr el çekdüm G. 327/1

Yazmadı defterine âşık-ı Mecnûn-sıfâtı

Hâsılı sığmadı bir deftere bir *divâne* G. 410/6

Halk-ı âlem *gül* seveydi kâşkî bülbül gibi

Ol lebi gonca bana تنها kalurdu *gül* gibi G. 492/1

Olupdur çâr-pâre ney gibi âh itmeden bağrum

Meğer kim bezm-i aşkun sâkıyâ bu oldu *kânûnı* G. 538/2

Rindler câmun habâb-âsâ yüzine baktular

Mey gibi sâkî-i bezmün *ayağına* akdılar G. 117/1

Görüldüğü gibi Bâkî, eşadlılığı sanat yapmak için veya öylesine değil, çok güzel bir bağlam ve bağdaştırmayla duygu değerini artırmak için beyitlerinde kullanmaktadır.

İçinde eşadlı öğelerin bulunduğu diğer beyitlerin numaraları ise şöyledir:

3/2, 5/2, 9/2, 13/5, 29/1, 38/1, 38/1, 38/2, 40/3, 41/1, 55/2, 55/5, 55/5, 56/1, 57/5, 83/3, 90/4, 98/5, 100/2, 106/6, 108/5, 124/2, 124/6, 129/3, 129/4, 129/7, 130/2, 152/6, 199/4, 204/5, 211/1, 218/3, 250/6, 310/5, 352/6, 353/3, 371/2, 371/5, 410/3, 416/5, 434/1, 471/2, 490/5, 525/4, 530/2

2.3.5. KAVRAM KARŞITLIĞINDAN YARARLANMA

Dilbilimdeki *kavram alanı* ya da *dil alanı* kuramına göre, kavramlar insan zihninde tek tek değil, ilişkili, bağlantılı oldukları öteki kavramlarla bir arada bulunmaktadır.³¹

Karşıtlık konusu, geçmişi çok eskilere uzanan retorik çalışmalarında ve anlatımbilim alanlarında ele **alınmıştır**. Bu konuda etkileyici, inandırıcı bir söylem oluşturmayı amaçlayan retorikte karşıtlık, doğal olarak yine anlatımı güçlendirici bir öğe olarak karşımıza çıkar. Dilbilimde konu genel olarak antitez adıyla anılır.

Gerek günlük dilde, gerekse şiir dilinde karşıt kavramların ve anlamca birbirine karşıt olan önermelerin bir arada kullanılmasının, okuyan/dinleyenin zihninde bir metin çözümlenirken bu kavram ve önermelerin ortaya çıkan karşıtlıkla, daha belirgin bir biçimde canlanmalarına olanak sağladığı görülmekte, böylece,

³¹ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 144.

zihinde bir hareketlilik doğurduğuna tanık olunmaktadır. Bir başka deyişle, bir önermenin yanına, ona zıt olan, beklenmeyen bir başkasının getirilmesi, metin çözücü için şaşırtıcı olmakta, aynı zamanda metnin etkisini artırmaktadır.³²

Takılır sana hançer gibi *eğri*

Atılır ok gibi yâbâne *doğru* G. 398/5

Yukarıdaki beyitte benzetmelerle birlikte yapılan eğri/doğru karşıtlığı sevgilinin aşığa ve yabancılara karşı tavrını okuyucunun zihninde daha belirgin bir biçimde canlandırmaktadır.

Karşıtlık, yalnızca dilde başvurulmuş bir anlam olayı olmayıp, müzikte ritmin alçalıp yükselmesinde, resimde zıt renklerin oluşturduğu görüntüde, dekorasyonda zıt öğelerin bir araya gelmesinden doğan kompozisyonda kısacası hayatın her alanında görülmektedir.

İslâmiyetin kabulüyle sanat anlayışımızda önemli değişimler olmuş, eserlerde özellikle karşıt kavramlar ve öğeler çok fazla bir araya getirilerek hayatın anlamsızlığı ya da anlamı anlatılmaya çalışılmıştır. Örneğin minyatürde renklerin kullanımı neredeyse tamamen zıtlıklarla dolu olup, suyun rengi ile ateşin rengi birbirine karıştırılmış, gökyüzüyle yeryüzünün renkleri birbirine tamamen zıt tutulmuştur.³³ Şiire gelindiğinde ise, bu zıt kavramların kullanımı özel olarak bir söz sanatına dönüşmüş ve **tezat** denilen bir söz sanatı ortaya konulmuştur.

Divan şiirinde tezat sanatı, “İki düşünce, duygu ve hayal arasında, birbirlerine karşıt olan, nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söylemektir.”³⁴ şeklinde tarif edilmiştir.

Bâkî'nin gazellerinde çok sık başvurulmuş tezat sanatı teşbihlerden sonra neredeyse ikinci sırada yer almaktadır. Tezat sanatını değişik şekillerde beyitlerinde kullanan Bâkî, kimi zaman ikili göstergelerle kimi zaman da ikiden çok göstergeyle beytin bütününe yayarak bu sanata başvurmuştur.

Aşağıdaki beyitlerde tezat sanatı beytin bütününe sindirilmiştir:

Güller safâda hurrem u handân u şâdmân

Bülbül belâda bencileyin zâr u bî-karâr G. 130/7

İl bezm-i vefân içre safâlarda velî ben

Kanlar yudarın sâkî-i hicrânun elinden G. 359/3

Bu cihân kimine *kasr-ı tarab u ayş u safâ*

Kiminün *mihnet* ile başına *zindan* ancak G. 238/3

Dilberün ahdi *bütün* ammâ vefâsı *süst* olur

Âşıkun gönli şikeste ahd u peymânı *dürüst* G. 22/3

³² a.g.e, s. 114.

³³ Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, İstanbul, 1997, s. 91.

³⁴ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, s. 449.

Menzil-i ayş u tarab hurrem ü âbâd olsun

Yıkalum zerk u riyâ deyrini vîrân idelüm G. 323/4

İşret-i bezm-i visâl-i yâr geldi yâduma

Gussâ-i dehri gam-ı devri ferâmûş eyledüm G. 324/2

Hat u hâl öldürür uşşakı tâb-ı ârız incitmez

Zevâli bilmek istersen ziyâdan bilme zilden bil G. 312/3

Câm zehre-âlûd ise gelsün kefi dildârdan

Bâkıyâ ağyâr elinden sâgar-ı Cem gelmesün G. 355/7

Şair, özel adlar aracılığıyla da duygu değerini artırıcı tezatlar yapar:

Yûsuf gibi izzetde sen Yakûb-veş mihnetde ben

Dil sâkin-i Beytü'l hazen tenhâlara saldun beni G. 531/4

Bâkıyâ tac-ı Sikender yaraşur farkında

Ol ki zîr-i kademi bûse-i Dârâ yiridür G. 223/4

Bâkî'nin gazellerinde ikili göstergeler arasındaki kavram karşıtlığını da şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

2.3.5.1. Vefa - Cefa Karşıtlığı

Bana cevr ile cefâ eyleme insân eyle

Gayrıya mihr ü vefâ eyleme ihsân eyle G. 475/1

Vefâ ummaz cefâdan yüz çevirmez Bâkî âşıkdur

Niyâz itmek ana cânâ yaraşur sana istiğna G. 6/5

Diğer beyitler : 129/6, 148/1, 186/2, 234/2, 262/5, 297/1, 475/3

2.3.5.2. Gam - Neşe Karşıtlığı

Gerd-i kederden âyine-i kalbi sâf u pâk

Gûyâ derûn-ı ehl-i safâdur fezâ-yı bâğ G. 226/3

Diğer beyitler : 21/3, 38/3, 106/1, 138/2, 198/7, 394/3, 528/1

2.3.5.3. Ağlamak - Gülmek Karşıtlığı

Gül *gülse* dâim *ağlasa* bülbül acerb degül

Zîra kimine *ağla* demişler kimine *gül* G. 304/1

Sen tarâvet bâğınınun *bir* gonce-i *handânisun*

Jale düşmüş tâze gül bir *ağlamış* sûretlidür G. 60/3

Yazmış debîr-i hikmet ezel safha-i güle

Bülbül dem- â-dem ağlaya her bâr *gül güle* G. 441/3

Görüldüğü gibi ağlamak/gülmek Karşıtlığı daha çok gül-bülbül mazmunu ile birlikte kullanılmaktadır.

2.3.5.4. Vuslat - Hicran Karşıtlığı

Âlem-i vuslatdadur her dem rakîb

Âh kim âşıklarun *hicrânda* G. 476/4

2.3.5.5. Dert - Derman Karşıtlığı

Derdine dil zahmınınun aşkunla *derman* eyledüm

Şimdi aşkun *derdine* düşdüm bulunmaz *çâreler* G. 59/6

Diğer beyitler : 73/ 4, 148/6, 223/1 271/3, 410/1, 411/5

2.3.5.6. Karanlık - Aydınlık Karşıtlığı

Dilden giderdi hattı gamın aşk-ı hüsn-i *yâr*

Def itdi *nâr u nûr* hicâbını *zulmetün* G. 280/5

Eğerçi gök yüzinde ahter-i ferhunde-fer çokdur

Kanı *hâl-i* ruhun mânendi bir rûşen güher *kevkeb* G. 17/2

2.3.5.7. Gece - Gündüz Karşıtlığı

Dil-i mecnûna şimdi yağ gelür *leylî nehârından*

Olaldan âsitân- bûsun *şeb-i* târikde rûzî G. 530/2

Diğer beyitler : 71/7, 188/4, 462/2

2.3.5.8. Sultan - Geda Karşıtlığı

Akıbet kim ser-fürû kılmaz *gedâ* vü *şâhdan*

Bârgâh-ı aşka kim *alâ vü ednâ* bundadır

G. 157/5

Diğer beyitler 13/1, 61/6, 238/4, 251/5 329/7, 478/4

2.3.5.9. Zengin - Fakir Karşıtlığı

Temâşâ- gâh-ı hüsnünde cihâni hayret almışdur

Ganînün gözleri hayrân *fakîrün* çeşmi dembeste

G. 445/4

Diğer beyitler : 519/5, 523/1

2.3.5.10. Yaşlı - Genç Karşıtlığı

Bâkî'nin gazellerinde en çok kullandığı karşıt iki kavramdır:

Cevânlık âlemi gitdi ne vaktin *toğrılam* ya *Râb*

Eğildüm bâr-ı aşk-ı yâr kaddüm bükdi pîr itdi

G. 523/4

Diğer beyitler : 75/4, 91/5, 104/4, 145/2, 235/7, 404/5

2.3.5.11. Kâfir - Müslüman Karşıtlığı

Cânâ zülâl-i vaslun *ağyar* umar *uşşâk* umar

Âb-ı sehâb-ı rahmete *kâfir müselman* teşnedür

G. 69/5

Diğer beyitler: 272/3, 330/5

2.3.5.12. Açık - Gizli Karşıtlığı

Elinden geldüince râz-ı aşkun dil *nihân* itdi

Akup cûy-ı sirişk ol sırrı hayfâ kim *ayân* itdi

G. 543/1

Diğer beyitler: 109/4, 202/4, 306/1, 503/3

2.3.5.13. Dost - Düşman Karşıtlığı

Yakdı yandurdu gamunda *dostum düşmen* beni
Didi kim biz dûzah-ı cevr ü cefâyâ mâliküz G. 191/5

2.3.5.14. Gök - Yer Karşıtlığı

Göklere irgürdi Bâkî gulgul-i aşkun senün
Salmadın *rûy-ı zemîne* hüsn ile âvâze gül G. 302/5

Diğer beyitler : 17/1, 222/2

2.3.5.15. Diri - Ölü Karşıtlığı

Bu tezat genellikle Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi mucizesine telmihle birlikte yapılır:

Mürde-i derd ü gama *cânlar bağışlar* cür'ası
Sâkiyâ billâh mey-i hamrâ dem-i Îsâ mıdur G. 120/3
Leb-i *cân bahşı* ile *mürdeler* ihyâ itsün
Nic' olur mucize-i Hazret-i Îsâ göresin G. 384/3
Öldürür kattâl-i gamzen *dirgürür* la'l-i lebün
Âşık-ı bîmârı bilmez kimse hikmet neydügin G. 348/8

2.3.5.16. Akıllı - Deli Karşıtlığı

Meydân-ı gama çıkmağa *Mecnûna* berâber
Bir merd bulunmaz bu kadar *âkil* içinde G. 413/3

2.3.5.17. Var - Yok Karşıtlığı

Dehenün *var* didi bir bûse kıl ikrâr didüm

Nâz ile *yok* didi ol gonca-i handân gülerek G. 274/2

Diğer beyitler: 246/4, 275/1

2.3.5.18. Tekke - Meyhane Karşıtlığı

Hânkahdan doğru azm itse n'ola *meyhâneye*

Bâkîyi çün böyle irşâd eylemişdür pîr-i aşk G. 263/9

2.3.5.19. Acı - Tatlı Karşıtlığı

Mezâkın zehr-i kahr-ı mihnet-i eyyâm *telh* itmiş

Lebünden âşık-ı bî-sabr u dil bir pâre *kand* ister G. 143/4

Diğer beyitler. : 45/3, 45/4

2.3.5.20. Yaz – Kış, Bahar- Hazan Karşıtlığı

Güller siperler ile üleşdi filoriyi

Mülk-i *şitâyı* gâret idüp *leşger-i bahâr* G. 130/3

Fasl-ı hazânı gör ki gelür ayağına zer

Ebr-i *bahâr* âlemi giryân olup gezer G. 138/6

Diğer beyitler : 102/1, 217/2

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Bâkî, gazellerinde âşığın psikolojisini, sevgilinin güzelliğini, acımasızlığını daha etkili bir şekilde ortaya koyabilmek ve göstergelerin duygu değerini artırmak için tezatlardan çok sık yararlanmıştır.

Kavram karşıtlığı bağlamında değerlendirilebilecek diğer beyitlerin numaraları ile bu beyitlerdeki karşıt kavramlar ise şöyledir: 2/8 (hasud - nedim), 23/5 (kısa - uzun), 25/1 (hak - haram), 35/2 (bende - azad), 38/5 (yalan - gerçek), 69/6 (su - çöl), 93/4 (hile - haysiyet), 105/1 (dert - zevk), 109/3 (cennet - cehennem), 124/5 (alt - üst) 220/1 (avam - havas) 138/5 (derviş - sultan),256/1 (direng - şitab), 185/4, 307/4 (alçak - yüksek), 273/4 (sağlam - gerçek), 281/6 (yahşı - yaman), 381/3 (ateş - su), 396/3 (tabip - hasta), 471/7 (zarif - levend), 493/5 (çok - az), 495/5 (yokluk - varlık), 496/6 (sulh - kavga), 507/3 (baş - ayak), 508/1 (yapmak - yıkmak)

2.3.6. ÖZEL ADLARDAN YARARLANMA

Özel adlar, dilbilim açısından ele alındığında *adbilim* denilen disiplinin ilgi alanına girer. Özel adlar tümce içerisinde ayrıcalıklı sözcüklerdir. Anlam açısından öteki sözcüklerle ne gibi yakınlıkları, benzerlikleri ya da farklılıkları olduğu, adbilimle incelenir. Özel adlar da gösteren - gösterilen ilişkisine bağlıdır. Dile getirdikleri göndergeler, bir insan, hayvan, mekan ya da soyut bir varlık olabilir. Esasında anlam açısından diğer sözcüklerden pek farkları yoktur. Ancak yansıttıkları nesne değeri açısından tekil bir varlığa işaret ederler ve böylece sözcüklerde bir kavramlaştırma, bir genelleme söz konusu olmaz.³⁵

Özel adların dildeki değeri ya da özel tasarımları diğer söz varlıklarından farklıdır. İnsan zihninde birtakım tasarımların belirmesine yol açtıkları gibi, kişisel ve belli bir topluma özgü duygu değerlerine de sahiptirler.

Özel adların divan şiirinde kullanımının çok yaygın olduğu göze çarpar. Kaynağını İslam tarihinden, Arap ve İran edebiyatından alan divan şiirinde şair değişik ruh hallerini yansıtırken özellikle bu kaynaklardan yaptığı telmihlerde kullandığı özel adlardan yararlanarak çok zengin bir duygu değeri oluşturabilir.

Aşağıdaki beyitte “Her gönül aynı zamanda Allah’ın evidir.” sözüne de atıf yapan Bâkî, Hz. İbrahim’in Kâbe’yi inşa ettirmesi olayına telmihte bulunarak kendi ruh halini yansıtmıştır:

Hâne-i kalbüm eylesün termîm

Kabe yapmak dilerse İbrâhim G. 342/1

Bir başka beyitte Nuh Tufanı’na telmih yaparak sürekli yağ dökken aşğın görüntüsünü abartılı bir şekilde ortaya koyar:

Nice tûfân oldı peydâ dîde-i hûn-pâşdan

Nuh çeşmüm yanına gelse dem urmaz yaşdan G. 376/1

Divan şiirinde şairin “yeniden yaşama hali” ve “ifadeyle aynileşmesi” daha ziyade telmihlerde ve özel adlarda karşımıza çıkar. Kendisini Mecnûn’a, Ferhat’a veya Yusuf’a benzeten şairin, bu telmih unsurlarının anlam kapsamlarını da benimseyerek kullandığını kabul etmeliyiz. Mecnûn; aşırı sevgi, çılgınlık, aşk için her şeyden vazgeçme halini hatırlatır. Ferhat; zorlukları yenme ve ne olursa olsun sevgiliye ulaşma azminin sembolüdür. Yusuf ise iffet ve dürüstlüğü simgeler.

Bâkî’nin gazellerinde özel adlar çok geniş bir yelpaze içinde yer alır. Aşğın ruh halini yansıtmak, sevgiliyi tasvir etmek, kendisini ve devrin hükümdarını övmek gibi amaçlarla şairin gazellerinde yararlandığı özel adlar şunlardır:

2.3.6.1. Leylâ ve Mecnûn

Yukarıda belirtildiği gibi Mecnûn, aşırı sevgi, çılgınlık, aşk için her şeyden vazgeçme halini hatırlatır. Bâkî, bir beytinde Mecnûn’un çılgınlığından dem vurarak çılgınlık ülkesindeki aşk padişahlığını Mecnûn’dan devraldığını söyler;

³⁵ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 102.

O *Leyli-veş* gamından n'ola olsam pâdişâh-ı gam

Cünûn mülkin bana ısmarladı *Mecnûn* ise *gitdi* G. 544/4

Aklını kaybetmiş biri olarak Mecnûn'nun çektiği aşk acılarının aslında dert olarak sayılamayacağını, kendi gönlünün çektiği acıların ise daha büyük ve gerçekçi olduğunu söyler :

Elemin *Kaysa* kıyas itme dil-i mahzunun

Aklı yog idi ne derdi var idi *Mecnûnun* G. 275/1

Mecnûn'un her baktığı şeyde Leyla'yı görmesi gibi Bâkî de sevgilisinden bir an olsun uzak kalmadığını belirtir:

Cây itmiş idi *Leyliye Mecnûn* dil içinde

Bir sûret idi cilve kılan mahmil içinde G. 413/1

Pür-hayâl-i ruh-ı maşûka iken dîde-i *Kays*

Neye kim kılsa nazar sûret-i *Leyli* görünür G. 74/3

Bir beytinde sevgilisinin sürekli Leylâ'yı örnek aldığını sade bir dille ifade eder:

Disem bir bûse vir cânâ dir ihsân itdi mi *Leylâ*

Cemâli bâğınun şeftâlusından *Kays-ı* nâşâde G. 449/3

Diğer beyitler : 69/6, 213/5, 215/5, 219/3, 219/4, 283/4

2.3.6.2. Ferhad ile Şirin

Ferhad ile Şirin hikâyesi, vuslata ulaşmanın güçlüklerini anlatır. Fakat engeller ne kadar zor olursa olsun aşık, aşkın verdiği kuvvetle her türlü zahmet ve ıstıraba katlanır. Bâkî, bu fikri telmih yoluyla şöyle ifade eder:

Bî-sütûnı gülşen itmiş hûn-ı çeşm-i *Kûhken*

Âşıka sevdâ-yı vasl-ı yâr ile tağ üstü bâğ G. 227/2

Aşağıdaki beyitte şair, gönlünü Fehâd'a benzeterek onun Husrev ve Şirin'den ders aldığını söyler.

Oldı dil bir büt-i şîrîn-dehenün *Ferhâdı*

Ana lâlâ geçinür *Husrev ü Şîrîn* dadı G. 520/1

Ferhad'ın aşkı için gösterdiği azmi lirik bir dille anlatır:

Bulmag isterdi aşk içinde murâd

Yâr-ı Şîrîn degül midür *Ferhâd* G. 36/1

Bâkî, özel adlardan yararlanırken kimi zaman kelime oyunlarına da başvurur:

Kûh-ı aşkunda olursam Ferhâd

Acıyup eyleye *Şîrîn lebi dâd* G. 41/2

Bâkî, aşkını yüceltmek için Ferhad ve Mecnûn'dan üstün olduğunu kimi beyitlerinde ifade eder:

Bâkıyâ *Ferhâd ile Mecnûn-ı* şeydâdan bedel

Âşık-ı bî-sabr u dil kim var dersen işte ben G. 380/7

İkisünün dahı bir benden özge vârisi yokdur

Cihânda ben var iken kim anar *Ferhâd u Mecnûnı* G. 538/4

Bî-sütûn-ı gamda Bâkî seng-i mihnet kesmede

Şöyle üstad oldı kim *Ferhâda* san'ât gösterür G. 51/6

Diğer beyitler: 35/3, 75/7, 110/3, 176/3, 381/5

2.3.6.3. Yusuf ve Züleyha

Güzelliğiyle tanınan Yusuf Peygamber, sevgilinin güzelliğini vurgulamak için beyitlerde zikredilir:

Seni *Yûsuf*la güzellikde sorarlarsa bana

Yûsufi bilmezsin ammâ seni ranâ bilürin G. 363/2

Daha çok güzelliğiyle beyitlerde zikredilen Yusuf Peygamber'in aşağıdaki beyitte başka bir yönü vurgulanmış olup babası Hz. Yakub'un çektiği acı ve yaşadığı yalnızlık da dile getirilmiştir:

Yûsuf gibi izzetde sen *Yakûb-veş* mihnetde ben

Dil sâkin-i Beytü'l hazen tenhâlara saldun beni G. 531/4

Şair, gözyaşlarının Hz. Yûsuf'unki gibi aktığını ve Nil'le kıyas edilemeyeceğini söyler:

Kıyas eylermi Nîl-i Mısra ol Yûsuf-likâ yaşum

Anun mikyâsı yokdur turmaz ol mâ dâimâ artar G. 64/2

Diğer beyitler: 142/2, 282/4, 308/2, 359/6, 405/5, 414/5

2.3.6.4. Yaratıcı

Bâkî'nin gazellerinde birçok beyitte Allah'ın isimleri zikredilir. Şair bir beytinde Allah'ın tövbeleri kabul ettiğini söyleyerek kendisini ibadete verdiğini söyler:

Tâ'ib itdi nice zamân Tevvâb

Yirümüz oldu mescid ü mihrâb G. 21/1

Şairlik yeteneğine güvenen Bâkî, daha yükseğe çıkmak için Allah'tan yardım ister :

Bâkî suhanda fark-ı sipihre kadem basar

Lutf-ı Hudâ olursa eger dest-gir ana G. 7/5

Konuşma dilinden yararlandığı aşağıdaki beyitte de Allah'ın ismini zikreder:

Vasf-ı la'lin okı ey hüsn kitâbın okuyan

Meded *Allâhı* seversen katı zîbâ yiridür G. 66/7

Diğer beyitler: 21/1, 21/2, 65/4, 69/2, 92/5, 101/3, 122/2, 234/1, 234/6, 233/5, 307/6, 403/4, 403/6

2.3.6.5. Cennet - İrem - Sidre - Kevser - Tuba

Cennet, cennet bahçeleri ve cennetteki ağaçlar beyitlerde fazlaca geçer. Şair, Tûba ve Sidre'den sevgilinin boyu münasebetiyle söz eder:

Salınan kûyında ol serv-i semen-sîmâ mıdur

Gülşen-i cennetde şâh-ı *Sidre vü Tûbâ* mıdur G. 120/1

Şair, Hurileri ve Kevser'iyile cenneti arzulayanlara Hâyşamvari bir şekilde içki ve eğlence meclislerine katılmayı önerir:

Hûr u Kevserden mey ü mahbûb ise maksûd eger

Ayş u nûş esbâbı hep hâzır müheyyâ bundadır G. 157/2

Diğer beyitler: 66/1, 67/1, 67/2, 107/4, 157/1, 217/1, 258/3, 363/1, 392/1, 414/2

2.3.6.6. Hz. Peygamber

Bâkî, bahar mevsiminde çiçek bahçesinin tasvirini bir beytinde yaparken Hz. Peygamber'i ve sahabelerini zikreder:

Döndi safâda encümen-i *Mustafâya bâğ*
Hayl-i şükûfe zümre-i *Eshâb u Âl gül* G. 308/3

2.3.6.7. Hz. İsa ve Meryem

Klâsik edebiyatımızda Hz. İsa ve Meryem motifleri hem dini-tasavufî yönden hem de benzetme gayesiyle şiirlerde kullanılmıştır. Bâkî, aşağıdaki beyitlerde Hz. İsa'nın nefesiyle ölüleri diriltmesine telmihte bulunur:

Leb-i cân-bahşî ile mürdeler ihyâ itsün
Nic'olur mucize-i *Hazret-i İsa* göresin G. 384/2

Mürde-i derd ü gama canlar bağışlar cür'ası
Sâkıyâ billâh mey-i hamrâ dem-i *İsa* mıdur G. 120/3

Yaklaşdı ol ki bâd ola *enfâs-ı İsevî*
Şâh-ı gül ide bahs dıraht-ı *Kelim* ile G. 403/2

Diğer beyitler: 26/4, 66/1, 157/3, 251/4, 309/1, 315/5

2.3.6.8. Hz. Ali

Bâkî, Hz. Ali'nin savaşçı özelliğinden, atı Düldül'den ve kılıcı Zülfekar'dan beyitlerinde sıkça söz eder:

Hayder-i Kerrâryam meydân-ı nazmun Bâkıyâ
Nevk-i hâme Zül'l-fekâr u tab Düldüldür bana G. 12/5

Diğer beyitler: 16/1, 144/3, 234/7, 255/5, 532/5

2.3.6.9. Hz. Süleyman

Hz. Süleyman'ın mührü Bâkî'nin beyitlerinde geçen motiflerden biridir:

Dilde mihr-i hatem-i la'lün nihân itmiş rakîb
Dîv işitdük bir zaman *mühr-i Süleymân* gizlemiş G. 214/3

2.3.6.10. Kanûnî Sultan Süleyman

Aşağıdaki beyitte Kanûnî dönemindeki şarap yasağı ve şarap yüklü bir geminin yakılması anlatılmıştır.

Yakan âb üzre âteş sanmanuz keştî-i sahbâyı

Şuâ-i tîğ-i kahrından tutuşdı *Şeh Süleymânun* G. 279/3

Diğer beyitler: 91/4, 136/5, 213/6, 500/4

2.3.6.11. II. Selim

Bâkî, kimi gazel ve beyitlerinde II. Selim'e övgülerde bulunur:

Bâd-ı seherden hoş nesîm hulk-ı hudâvend-i kerîm

Sultân-ı âdil Hân Selîm şâhensh-i sâhib-kerem G. 318/5

Diğer beyitler : 213/7, 311/8, 318/6, 470/6,

2.3.6.12. Sultan Murad (III. Murad)

Bâkî, devrinin padişahları içinde en çok Sultan Murad'ı gazellerinde över ve onun gazellerine tahmisler yapar. 78. gazel tamamiyle Sultan Murad'ın övgüsü niteliğindedir:

Reşk eylesün zamâne Sultan Murâd Hâna

Hep pertev-i saâdet ol kâm-kâre düşmüş G. 216/7

Diğer beyitler: 65/5, 65/6, 77/8, 78. gazel, 403/9, 408/8

2.3.6.13. Kâbe

Âşıkların gözü daima sevgiliye dönük olduğu için sevgilinin yüzü de Kâbe'ye benzetilir:

Kıble-i ikbâl-i âlemdür cemâlün Ka'besi

Tâ irişdi âleme âvâze-i tekbîr-i aşk G. 235/3

Diğer beyitler: 65/5, 125/2, 333/1

2.3.6.14. Acem Kahramanları

Bâkî, gazellerinde Acem kahramanlarını benzetme unsuru olarak kullanır:

Cam-ı gurûr âkıbet âlemi görmez eyledi

Nergis-i bâğ gûyîyâ *Hürmüz-i tâc-dardur* G. 88/2

Hürmüz, zulmünden dolayı tahttan indirilerek gözüne mil çektirilen İran hükümdarlarıdandır. Hürmüz-i Tâcdar denmesinin nedeni de murassa altın tacı ilk önce onun giymesidir. Beyitte gurur kadehinin nergisin gözünün âlemi görmesini engellemesinden kasıt budur. Zira bilindiği gibi nergisler çoğunlukla sarı olurlar.

Acem kahramanlarından Rüstem'in kahramanlığı da beyitlere konu olur:

Çeşmüm şu resme âşıkı gamzenle katl ider

Bir nâ-tevânı tîğ ile san *Rüstem* öldürür G. 133/3

Bâkî, Acem kahramanlarından en çok Dârâ'yı ve onunla birlikte İskender'i beyitlerinde telmih unsuru olarak kullanmıştır:

Bâkıyâ meygedenün ehl-i harâbât içre

Hidmet-i hâk-i deri devlet-i *Dârâdan* yig G. 261/5

Bâkıyâ tâc-ı *Sikender* yaraşur farkında

Ol ki zîr-i kademi bûse-i *Dârâ* yiridür G. 66/8

Diğer beyitler.: 299/5, 315/4, 408/6, (Dârâ), 24/4, (Rüstem), 24/3(Yezdan), 54/1 (Keyânî), 286/7(Kavus-Behrâm), 212/5 (Mecûs), 212/7 (Husrev)

2.3.6.15. İran Şairleri

Bâkî, beğendiği İran şairlerinin ismini zikreder ve onlardan üstün olduğunu söyler:

Cihânı câm-ı nazmum şî'r-i Bâkî gibi devr eyler

Bu bezmün şimdi biz de *Câmî-i devrânıyuz* cânâ G. 13/5

Bâkıyâ ser-nahl-bend-i gülşen-i ebyâtsın

Eyledi nazm-ı bülendün hâsılı *Selmânı* pest G. 24/5

Husrevâ Bâkî kulun nazm içre *Selmân* olmağa

Hep senün lutfun muîn olmuşdur ihsânun zahîr G. 145/5

Mantıku't-tayr okumağa başladı mürğ-i çemen

Gûşe-i gülzâr şimdi külbe-i *Attârdur* G. 110/2

2.3.6.16. Cem (Cemşîd)

Şarabı icat etmesi ve onu yedi madenden yapılmış bir kadehten içmesi ile meşhur bir İran hükümdarıdır. Cem ve kadehinden Bâkî'nin gazellerinde çokça söz edilir:

Şikest olduğına râzî degüldi revnak-ı işret

Anun 'çün düşmedi bir dem elinden câm Cemşîdün G. 251/2

Sevgilinin dudakları ad aktarması yoluyla Cem'in kadehine benzetilir:

Musaffa la'li şühun safâda Câm-ı Cemden hoş

Mücellâ sînesi Âyîne-i âlem-nümâdan yig G. 271/2

Bâkî için Cem ve kadehi rindçe yaşamın bir sembolüdür:

Safâ-yı hâlet-i tab'un yiter eglence ey Bâki

Bî-hamdilillâh ne gam girsin elünde sâgar-ı Cem var G. 63/5

Gül gibi câm-ı ayşî güldürelüm

Rûh-ı Cemşîdi şâdmân idelüm G. 328/4

Dahı Cemşîdi yâd eyler gözünden kan döker meclis

Mey-i gül-gûn şirişki câm çeşm-i hûn-feşanıdur G. 54/2

Nice Câm-ı Cem nice mir'ât-ı İskender dilâ

Dest-i mihnetden cefâ taşıyla bulmuşdur şikest G. 24/2

Diğer beyitler: 32/5, 58/3, 96/2, 122/7, 153/5, 311/6, 355/7, 484/2

2.3.6.17. Bedahşan

Bedahşan, Ortaasya'da yakutun çıkarıldığı yerdir. Beyitlerde sevgilinin dudağı ile birlikte zikredilir:

Çihresinden leb-i yâdıyla gelür dil gûyâ

Şarkdan hace gelür la'l-i Bedahşân getürür G. 131/3

Diğer beyitler: 32/5, 144/5

2.3.6.18. Aden

Aden, en kaliteli ve büyük incilerin çıkarıldığı yerdir. Beyitlerde benzetme yoluyla sevgilinin dişlerinin ve çiğ damlalarının yerini tutar:

Yaşumuz dökmeğe ol *dürr-i Adendür* bâis

Gönlümüz düşmeğe ol çâh-ı zekandur bâis G. 26/1

Diğer beyitler: 30/4, 248/3

2.3.6.19. Çin- Hutun

Divan şiirinde sevgilinin saç ve saçının kokusuyla bağlantılı olarak bu isimler zikredilir:

Dil mûy-ı yâri memleket-i *Çîne* benzedür

İller sevâd-ı mülk-i *Huten dir* hatâ budur G. 57/4

Şair, aşağıdaki beyitte miskten söz ederken kelime oyunu da yapıyor:

Var ey *Hutende* hâli gibi misk olur diyen

Sahrâ-yı Çîni geşt ü güzâr it *Hatâyı* gör G. 129/2

Diğer beyitler: 310/4, 398/7

2.3.6.20. Ab-ı Hayat ve İskender

Divan şiiri mazmunlarından sayılan, daha çok tenasüp ve telmihlerle bir araya getirilen İskender, Hızır, İlyas ve Ab-ı hayat isimleri şairin beyitlerinde aynı zamanda çok geniş bir anlam derinliği oluşturmasına da vesile olur:

Bâkî, aşağıdaki beyitte sevgilisinin dudaklarına ab-ı hayat'ın bile susadığını söyler :

Âb-ı hayât-ı la'lüne serçeşme-i cân teşnedür

Sun cür'a-i câm-ı lebün kim Âb-ı hayvân teşnedür G. 69/1

Diğer beyitler: 54/7, 66/8, 217/3, 408/6

2.3.6.21. Anka - Kaf

Anka, ismi olup da cismi olmayan bir kuştur. Edebiyatımızda istiğna timsalidir ve çoğunlukla bu kavram ile birlikte zikredilir.

Aşağıdaki beyitte de Bâkî, yarin eşiginde yer bulmanın ne kadar imkansız olduğunu, bulduğu takdirde de Anka'ya istiğnanın ne olduğunu kendisinin göstereceğini söylüyor:

Âsitân-ı yârda mesken bulursam Bâkîyâ

Kâfda seyr itdürem *Ankâya* istiğnâyı ben G. 381/6

Diğer beyitler: 237/4, 315/1

2.3.6.22. Hindû

Hintlilerin siyah ırktan oluşu ile sevgilinin bazı hususiyetleri arasında benzerlik kurulur. Özellikle sevgilinin saç, yanağındaki beni; asker, tüccar, köle, hırsız gibi çağrışımlar uyandıran Hindû kavramına benzetilir.

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin saçını Hintli askere benzetmiştir:

Sünbül-i ter zülfünün *Hindî gulâmıdır* senin

Hâk-sâridur gül-i ruhsârınun gül-zârlar G. 85/4

Diğer Beyitler : 16/5, 337/3

2.3.6.23. Gezegen İsimleri

Güneş ve Ay dışındaki Mars, Satürn, Venüs gibi gezegenler sevgili ile bağlantılı olarak beyitlerde yer alır ve kendilerine has bazı özellikleri ile beyitlerdeki diğer göndergeler arasında bağlantı kurar.

Zühre (Nahid – Çobanyıldızı - Venüs) 3. göktedir. Güneş sultanının çalgıcısı ve rakkasesidir. Yeşil renge hakimdir. Etkisinde doğanlar güzel, zarif, aşık ve zevk sahibi olurlar. Aşağıdaki beyitte de Bâkî, Zühre'nin bu özelliklerinden bahsetmektedir:

Gönül her nağme kim çeng-i gamunda ihtirâ eyler

Koyup elden felekde *Zühre* sâzın istimâ eyler G. 82/1

Mars (Mirrih) 5. göktedir. Güneş sultanının başkamutanıdır. Kırmızı renge hakimdir. Etkisinde doğanlar sert ve kavgacı olurlar:

Felek-i işrete bir ahter-i ferhunde iken

Yine *Mirrîh*-sıfat turma döker kanı kadeh G. 32/3

Diğer beyitler: 86/4, 140/7, 251/1, 253/2 (Zühre), 274/4 (Süreyya), 375/4 (Zuhal)

2.3.6.24. İstanbul

Bâkî, tabiat güzellikleriyle, gönül alan güzelleriyle ve devrinde yaşanan sosyal olaylarıyla andığı bu şehrin ismini üç beyitte zikreder:

Serv-kâmetler iki yânun alurlar yolun

Râh-ı gülzâre döner yolları *İstânbulun* G. 266/1

Dil-rübâlarla aceb kesreti var her yolun

Geçemez hûblarından gönül *İstânbulun* G. 267/1

Reh-i meyhâneyi kat' itdi tığ-i kahrı sultânun

Su gibi arasın kesdi *Stânbul u Kalâtânun* G. 279/1

Yukarıda belirtilen özel adların dışında Bâkî'nin gazellerinde tespit edebildiğimiz diğer özel adlar ve beyit numaraları şöyledir: 459/3 (Mansur), 419/6 (Acem-Azerbaycan), 414/4, 48/5 (Tatar), 28/4, (Hüseyin), 130/1, 258/2, 533/1, (Kisrî -Kayser), 218/3, 326/3, (Hz. Davud), 275/3 (Kârun), 292/5, 374/2 (Rum, Horasan, Irak), 375/1 (Habeşi), 414/6 (İran), 131/1 (İsfahan), 62/4 (Devr-i Kamer), 22/5, 69/3 (Umman), 24/1, 97/5 (Bezm-i Elest), 35/7 (Bihzad), 41/3 (Hicaz), 65/3 (Zemzem), 65/1 İd-i Edha), 74/4 (Hz. Musa), 283/2 (Ceyhun), 212/4 (Filekus), 360/3 (Edhem), 470/3 (Mani), 548/3 (İblis), 473/3 (Erjeng - Azer)

2.3.7. UZAK ÇAĞRIŞIMLARDAN YARARLANMA

Şiir dilinde sözcüklerin tek tek anlamlarının çağrışımları yanında, farklı kuruluşlar içinde ortaya çıkan *uzak çağrışımlarından* da yararlanır. Bu uzak çağrışımlar sözcüklerin çokanlamlılığıyla karıştırılmamalıdır. *Uzak kavram bağlantıları* olarak da nitelendirilen bu öğelerle oluşturulan şiirsel anlatım biçiminde sanatçı bir kavram ya da bir imgeyi onunla yakından ilgili göstergelerle değil uzaktan dolaylı göstergelerle yansıtmaya çalışmakta böylelikle okuyan dinleyende yeni yeni tasarımlar ve duyguların belirmesine yönelinmektedir. Okuyan dinleyene kişisel birtakım çağrışımlar yapma olanağı sağlayan, kişisel duygulanmalara yol açan bu anlatım biçiminde imgelerin betimlenmesine gidilmemekte, kimi zaman tek bir göstergeyle kimi zaman da birden çok göstergenin bağdaştırılmasıyla imgelerin aktarılmasına çalışılmaktadır.³⁶

³⁶ Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 70-71

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi göstergeler, kendi çağrışımlarına ek olarak yüklendikleri uzak çağrışımlarla duygu, düşünce, tasarım açılarından şiir dilinin imkanlarının zenginleşmesini sağlamaktadırlar.

Sözvarlığı açısından belirli bir malzemeye ve sembolik bir şiir diline sahip olan divan şiirinde az sözle çok şey anlatmak esastır. “Gökkubbe altında söylenmemiş söz yoktur.” ilkesinden hareketle, her şair kendisinden öncekilerin söylediklerini tekrar eder ve tekrar etmek zorundadır da. Çünkü divan şairine hazır olarak verilen bir hayal sistemi ve kelime kadrosu vardır. Şairin bu klişenin kabuğunu kırması için ince bir zevk ve zekaya sahip olması gerekir. Bu durum onlara bir sınırlama getirirse de tek bir göstergeyle bir hikayeye, kişiye, olaya vs. göndermeler yapma olanağını sunmaktadır.³⁷

Divan şiirini tanımayanlar için, divan şiirinin söz varlığındaki göstergeler sınırlı bir tasarım ve çağrışım alanına sahipmiş gibi görünebilir. Ancak bilindiği gibi divan şiirinde neredeyse her gösterge zengin çağrışımların ve tasarımların odağıdır. Sözelimi *zûlf* göstergesi göndergesel anlamıyla birlikte divan şiirinde kokusu, rengi ve şekli bakımından *misk*, *benefşe*, *sünbül*, *perişan*, *tarumar*, *silsile*, *kement*, *tuzak*, *yılan* vb. gibi çağrışımlar ve benzetmeler çerçevesinde değerlendirilir. Şairin şiirindeki *zûlf* göstergesinin anlam çerçevesi veya benzetildiği unsur bir bakıma şairin hislerini de ele vermektedir. Söz konusu şiiri okurken biz de şairin yaşadıklarını yeniden yaşayarak duygularını tecrübe ederiz. Bu unsurların bizim üzerimizde oluşturduğu uzak çağrışımlar, şairin sevinçlerini, korkularını, emellerini, beklentilerini ve endişelerini açıkladığı gibi, bunları yeniden yaşamamızı da sağlar.

Gönüller aldığın inkâr ider meger *zûlfün*

Elini mushafa urmuş yemin ider *zûlfün*

G. 250/1

Âşığın gönlü sevgilinin saçına bağlıdır. Ancak beyitte kişileştirilen *zülûf* elini Kur'an'a basarak yeminle gönüller aldığını inkar etmektedir.

Divan şiiri hakkında fazlaca birikime sahip olmayan bir kişi *zülûf* göstergesiyle birlikte diğer göstergeleri ancak bu kadarlık bir çağrışım alanıyla kavrayabilir. Ancak sevgilinin yanağının mushafa, ayva tüylerinin de mushaftaki yazılara benzetildiğini bilirse beytin çağrışım alanının genişlediğini ve göstergelerin uzak çağrışımlara sahip olduğunu kavrayacaktır.

Diğer divan şairleri gibi Bâkî de gazellerinde divan şiirinin sembolik dilinin sunduğu imkanlardan sonuna kadar yararlanır. Divan şiirinin aşık psikolojisini, devrin yaşantısını, kendi hayatını, sanatkarlığını, arka plandaki duygularını geleneksel ifade kalıpları içerisinde gizlediği sembolik dille anlatır. Tabii bunu yaparken de divan şiirinin mazmun geleneğinden, telmihlerden, özel adlardan ve diğer edebi sanatlardan özellikle faydalanır.

Var mı bir dîvâne kim *geşt-i beyâbân* istemez

Uzlet idüp halkdan bir *beyt-i ahzân* istemez

G. 206/1

Şair, *geşt-i beyâbân*, *beyt-i ahzân* göstergelerini diğer göstergelerle (dîvâne, uzlet) birlikte kullanarak söz konusu göstergelerin uzak çağrışımlarından yararlanmaktadır. Bu çağrışımlar Mecnûn'un çöllere düşmesi ile Hz. Yakub'un yaşadığı yalnızlık'tır.

³⁷ Ayvazoğlu, *a.g.e.*, s. 100-105

Hezârân öZR-i leng eyler kaçâr meydâne gelmezdi

EğR Tâtâr-ı gamzen da'vet itse cenge *Timûri* G. 484/3

Beytinde de şair, özel adlardan ve benzetmelerden yararlanarak uzak çağrışımlar yapmaktadır. Bilindiği gibi Timûr savaşçılığı ve yenilmezliğiyle tanınan Moğol hükümdarıdır. Timûr'un topallığını bahane ederek sevgilinin yan bakışlarıyla mücadele etmek istemeyeceğini söylüyor.

Âh kim düşdi nâ-gehân gönlüm

Göriccek ol çeh-i zenâhdânı G. 488/5

Düşdi, çeh göstergelerinin yaptığı uzak çağrışımlar yoluyla Harut ile Marut'un hikayesine telmih yapılmaktadır.

Aşağıdaki beyitte de goncanın açılıp gül halini alması mazmunu gizlidir. Ancak bunu bildirecek hiçbir gösterge kullanılmamış olup *şirin hikaye* tamlaması uzak çağrışım oluşturacak şekilde kullanılmıştır:

Leblerin yâd eylese yârun lisân-ı hal ile

Nakl ider şirin hikâyet gonca-i rengîn-edâ G. 8/5

Zülflerin yanakların üzerine dökülmesini yine yaptığı aktarmalarla uzak çağrışımlar oluşturacak biçimde anlatır:

Ârız-ı gül-gûnunun dâim hat-ı fermânına

Hâh u nâ-hâh eyler ol zülf-i semen-bû ser-fürû G. 399/2

Sevgilinin gül renkli yanağındaki ayva tüylerini fermandaki yazılara benzeterek o yasemin kokulu zülfün istese de istemese de o buyruklara boyun eğeceğini söylüyor:

Elünde *hâtem*-i fazl u belâgat ey Bâkî

Âdû-yı kec-nazar inkâr iderse *gözine bas* G. 220/5

Şair, *hâtem* ve *gözine bas* sözcüklerinin uzak çağrışımından hareketle aşağıdaki beyitte Hz. Süleyman'ın mührüne telmih yapmaktadır:

Gönül bir rind-i âlem-sûz şûh-ı şeh-levend ister

Ki aşk odına yakmağa dil ü cândan sipend ister G. 143/1

Üzerlik tohumu yakıldığında tütsü gibi koku vermesinin yanında nazardan korunmak için ve efsûn yapmak için de kullanılır. Şair, bu göstergenin çağrışımlarından da yararlanmaktadır.

Zülfün el bir eyleyüp turranla pinhân itdiler

Hâtem-i dil hâsılı ya andadur ya bundadur G. 157/4

H. Süleyman'ın mührünü bir devin kaçırıp gizlemesine kişileştirme yoluyla çağrışım yapılmaktadır.

Görmez cihânı gözlerümüz yâri görmese

Mir'ât-ı hüsni var ise *âlem-nümâ* imiş G. 218/4

Beyitteki *âlem-nümâ* göstergesiyle İskender'in her tarafı gösteren aynasına da telmih yapılmıştır.

Bu bâzâr içre düşmez dâne-i eşküm gibi gevher

Gel ey *cân riştesi* şimden girü dürr-i Adenden geç G. 30/4

Beyitte *bâzâr*, *gevher*, *cân riştesi* sözcüklerinin yarattıkları zengin çağrışımlar yanında diğer sözcüklerle birlikte kullanılışları, inci tanelerinin iplikten geçirilerek tesbih yapılması gibi bir uzak çağrışımı ortaya çıkarmaktadır.

Koyup nâmûs ile ârı düşüp kuy-ı harâbâta

Yürür çâk-i girîbân olup *erbâb-ı melâmetler* G. 166/3

Erbâb-ı melâmet, sıkıntıya katlananlar, ayıplananlar gibi sözlük anlamlarının yanında eski bir tarikat olan *melâmetiyye* tarikatını çağrıştıracak şekilde beyitte kullanılmıştır.

Divan'ındaki 171. gazelde Bâkî, yaşlandığını ve ölüme yaklaştığını göstergelere yüklediği uzak çağrışımlarla anlatmaktadır:

Uçdı bu *fezâlardan* mürg-i dil-i nâlânım

Ârâm idemez oldum *efkâr-ı seyâhat* var G. 171/2

Nûş eylese âşık tâ haşre dek ayılmaz

Bezm-i felekün bilmem *câmında* ne hâlet var G. 171/3

Gitdükçe harâb eyler mülk-i dil-i vîrânı

Dehrün bu cefâsından *bir şâha* şikâyet var G. 171/5

Aşağıdaki beyitte de *ay tutulması* mazmunu gizlidir:

Tutdı mihri cihânı ol mâhun

Pertev-i âfitâbdur gûyâ G. 14/5

Aşağıdaki beyitte de güneşle ilgili bir uzak çağrışım yapılmıştır:

Şöyle olmuş câm-ı aşk-ı yârdan mest ü harâb

Kendüsin *dîvârdan dîvâra* urmuş âfitâb G. 20/1

Güneşin gökyüzünde hareketiyle ışınlarının duvarlara yansımaları gerçeğini şair, daha güzel bir nedene bağlamıştır. Güneş, kişileştirilerek sevgilinin aşk

şarabının sarhoşluğuyla kendisini duvardan duvara vurmaktadır. *Duvarдан duvara* ikilemesi diğer göstergelerle birlikte kullanılışıyla daha geniş bir çağrışım uyandırmıştır.

Semâ'a girse n'ola câm-ı meyden zâhid-i huşyâr

Ki raks-ı zerreye hurşîd-i âlem tâb olur bâis G. 29/2

Toz zerrelerinin güneş ışınları önündeki hareketi güzel bir benzetmeyle uzak çağrışımlar uyandırmaktadır.

İzâr-ı yâr araknak olunca ey Bâkî

Görenler itdi sanur mâh ile kırân ülker G. 150/5

Gezegenlerin bir burçta birleşmesiyle ilgili uzak çağrışım yapılmıştır.

Hevâ-yı aşkun içre ben kaçurdum Kâfa sîmurgı

Cenâh-ı himmeti ol dem ki mânend-i ukâb açdum G. 320/4

Çok çeşitli yollarla yukarıdaki beyitte uzak çağrışımlar silsilesi oluşturulmuştur. *Hevâ-yı aşk*, *cenâh-ı himmet* birer somutlama örneği olup; *Kâf*, *sîmurg* göstergeleri ise efsanelere dayalı alegorik anlatımlardır. Beyitte ayrıca *kartal* benzetmesi de yapılmıştır. Bütün bu öğeler aracılığıyla okuyucuda öznel tasarım ve çağrışımlar uyandırılmıştır.

Bülbülde savt-ı rengîn güllerde sûret-i Çîn

Fasl-ı bahâr Mânî gülşen Nigârhâne G. 470/3

Mânî, Çinli bir nakkaştır. Mânî'nin resim atelyesine de Nigârhâne denmektedir.

Yakam çâk eyledüm aşkın yolında dâğ-ı sînemde

İçinden genc peydâ oldu bir künc-i harâb açdum G. 320/2

Hazineler genellikle harabelerde bulunur. Şair de bağrındaki yaraları rengi itibariyle hazineye benzetmiştir.

Meclisde câm-ı la'l-i lebün vasfın eyledüm

Tahsînler itdi cür'a bana kıldı hâk-bûs G. 212/2

Kadehin dibinde kalan şarabın tortusunu dökerlermiş. Şair bu olayı kendince yorumlamış.

Geldi zuhûra çâh-ı ademden çıkup yine

Mîzâne girdi Yûsuf-ı Kenân-misal gül G. 308/2

Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasına işaret edilmiştir .

Arsa-i aşkda gör Hazret-i Mevlânâyı

Turmayup dahı *döner üstine* yoldaşları G. 483/2

Mevlevilikte semaha girme olayına işaret edilmiştir.

Öpelden la'lüni âl ile bâde câm u sâgar hem

Benüm çün dem be dem ağlar *sürâhî şem-i enver* hem G. 343/1

Mumun yağının erimesi ve sürahiden sürekli sıvı akması şair tarafından daha güzel bir nedene bağlanmıştır.

Bâkî, birçok beytinde uzak çağrışımları benzetmeler aracılığıyla sağlamaktadır:

Dildür sana arz itmege ahvâlümü gûyâ

Kabrümdeki hâk üzre biten *taze giyâhum* G. 321/4

Mezarının üzerinde bitecek otlarla ilgili uzak çağrışımı benzetme yoluyla ortaya koymuş.

Aşağıdaki beyitlerde de benzetmeler yoluyla uzak çağrışımlar yapılmıştır:

Sîne pür-şûle-i şevk olsa *dil-i Mûsî-vâr*

Nâr zann eyledüğün *nûr-ı tecellî* görünür G. 74/4

Hat degüldür görinen âb-ı izârında velî

Bî-vefâlık ol mehün *kir* getirüpdür yüzine G. 463/2

Hevan içre ezel bire sadme urdı *sarsar-ı âhum*

Döner dolâb-ı çarh ol dem bu demdür âsiyab-âsâ G. 2/2

Bâkî, gazellerini tasavvuf kaygısıyla yazmamıştır. Ancak kullandığı sembollerin çoğu bu kaynaktan beslenerek şiire girdiği için kimi beyitlerinde sevgili giderek genişleyen bir hüviyetle, bizde uzak çağrışımlar uyandırır:

Hayâl-i *hâl u hattundan* beni hâlî olur sanma

Gönülden çıkmaz ol endîşeler *vahdetde kesretde* G. 432/4

Tasavvufî açıdan bakıldığında sevgilinin yanağındaki ben birliği, ayva tüyleri ise çokluğu temsil eder.

Derd ü belâ ü gam bana ayş u safâ sana didi

Şol ki ezelde derdüne kâil olup *belâ* didi G. 528/1

Beyitte kullanılan *belâ* sözcüğüyle Elest Bezmi'ne telmih yapılmıştır.

Aşağıdaki beyitte de *ayna ve nemed* aracılığıyla uzak çağrışımlar yapılmıştır. Aynanın hem ön hem arka yüzü vardır. Ayrıca aynalar eskiden yünden yapılmış

keçe içinde saklanırdı. Bâkî, beyitte dervişlerin yün hırka giyerek dünya nimetlerinden uzaklaşmalarına da vurgu yapmıştır:

Âyine gibi halka mürâîlik eylemez

Bâkî sâfâ-yı hatır ile geydi bir *nemed* G. 43/5

Bâkî'nin gazelleri içerisinde şahsi yaşantısıyla ilintili olarak sembolik anlatımlarla ve uzak çağrışımlarla dolu beyitler de vardır:

Nâdân elinden alma eger irse destüne

Şehbâz-ı âşiyâne-i devlet yeden bî-yed G. 43/2

Bâkî, cahil kimseleri kendisine muhatap olarak görmeyip, üstü kapalı olarak devlet yönetiminin cahillerin elinde bulunduğunu söylemektedir.

Pûte-i hicrân içinde sîm-tenler aşkına

Gerçi yanur yakulur âşık veli *altun* olur G. 142/4

Divan şiirimizdeki genel anlayış çerçevesinde, hasret ve ayrılığın aşığı olgunlaştırdığı fikri tekrarlanmaktadır. Ancak bu ifadelerde dikkat edilmesi gereken husus çekilen acı sonucunda altına ulaşılacağı düşüncesidir. Bâkî'nin gazelleri içerisinde de bu düşünceye paralel beyitler oldukça önemli bir yer tutmaktadır:

Eşk-i *sîm* ü çihre-i zerdi yiter vech-i maâş

Bir cihetden âşık *dînâr u dirhem* gelmesün G. 355/4

Ne la'l-i kâna mâil aşk eri ne tâlib-i zerdür

Sirişk-i âl ü rûy-ı zerd ana hoş zîb ü *zîverdür* G. 149/1

Bâkî'nin şahsi yaşantısı da göz önünde bulundurulunca altına ulaşmak için en uygun yolun yüksek bir mevki elde etmek olduğu anlaşılacaktır.

Bâkî, yaşadığı sürece makam ve mevki isteğinden vazgeçmemiştir. Padişahlara yakınlığı, neredeyse sürekli devam ettiği halde, bir türlü umduğu son makama yükselememiştir. Çoğu kez de cesur ve pervasız davranışları yüzünden saraya yakın rakipleri tarafından padişaha gammazlanmıştır. Divan şiirinin sembolik dili çerçevesinde bunu beyitlerine de yansıtmıştır.

Yâr defterden yine Bâkî kazanmak var dimiş

Yanlı anlatmış âdûlar ben kulin sultânuma G. 434/5

Uğradığı hayal kırıklıklarını yine sembolik dille anlatmıştır:

Tolu urmuş tarlaya döndürdi devrân sohbeti

Câm sınımış mey dökülmüş dest-i sâkî kalmadı G. 533/4

Uzak çağrışımlar başlığı altında değerlendirilen örnek beyitlerde de görüldüğü gibi Bâkî, divan şiirinin sembolik dili aracılığıyla şahsi yaşantısını, arka

plandaki duygularını, devrin sosyal olaylarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte benzetmeler, aktarmalar, özel adlar, telmihler ve özellikle bağdaştırmalar aracılığıyla göstergelerin semantik alanlarını genişletmiş, böylelikle uzak çağrışımlara zemin hazırlamıştır.

Bâkî'nin gazelleri içerisinde uzak çağrışımlar bağlamında değerlendirilmesi gereken diğer beyitlerin numaraları ise şöyledir: 3/3, 4/2, 8/6, 8/7, 9/1, 15/4, 22/1, 25/7, 26/1, 27/5, 28/5, 35/3, 38/1, 39/1, 39/3, 50/2, 56/2, 61/4, 66/1, 70/2, 88/2, 88/3, 129/4, 136/2, 138/2, 234/4, 249/1, 309/2, 410/3, 484/5, 505/4, 547/5

2.4. BENZETMELERDEN YARARLANMA

Benzetmeler insanoğlunun bir olay durum ya da nesneyi daha canlı anlatmak üzere bir başka nesneyle ilişki kurarak dile getirmesi sonucunda oluşur. Konuşma dillinde olsun, yazılı metinler de olsun her dilde benzetmelere başvurulur. Acı bir nesne için *zehir gibi*, ekşi bir yiyecek için *sirke gibi*, çevresindeki koşullar karşısında bocalamayı anlatan *sudan çıkmış balığa dönmek* benzetmeleri, her dilde kalıplaşarak yerleşen bu gibi sözvarlığı öğelerinin Türkçedeki örneklerindedir.³⁸

Benzetme, eski belagat kitaplarında ise **teşbih** olarak ifade edilir ve şu şekilde tanımlanır. “Sözü daha etkili kılmak amacıyla aralarında anlam ve şekil bakımından ilgi kurulabilen iki şeyden, benzerlik yönünden güçsüz olanı nitelikçe daha üstün olana benzetmektir.”³⁹

Şiir dili, şairlerin kendine özgü, dilde çoğu zaman yerleşmiş olmayan, aynı zamanda şairlerin anlatım, etkileme ve duygulandırma gücünü artıran teşbihlerin sık rastlandığı bir dildir. Teşbih her ne kadar kolay bir sanat gibi görünse de şairler ve belagatçılar bu konuya hassasiyetle yaklaşmış teşbihin çok yoğun bir ruhi ve dimaği faaliyet sonucu oluştuğunu, çok çeşitli ve değişik unsurlar ihtiva ettiğini söylemişlerdir.

Genel olarak bilincimizi harekete geçiren dış uyarıcılar bizde olumlu veya olumsuz bazı tesirler bırakır. Bu tesirlerle şekillenen bilincimiz, içinde bulunduğu ruh haline göre birtakım his ve fikriler çağırır. Bu heyecan haliyle şekillenen ruh halimizi başkalarında da uyandırabilmek amacıyla zihnimize bazı benzetmelere başvururuz.⁴⁰

Bunu bir örnekle izah etmeye çalışırsak:

Güzer-i eşk-i revânüm komadı *dilde* karar

Cuybâr içre biten ney gibi her ân ditrer G. 70/3

Sevgilinin aşkıyla şairin sürekli gözyaşı dökmesi, gönlünü kararsız kılmıştır. Irmakların kenarında biten kamışların hareketini görünce de içinde bulunduğu ruh haliyle kamışlar arasında bir yakınlık kurmuştur. Böylelikle göz yaşları içerisinde

³⁸ Aksan, *Yunus Emre Şiirinin Gücü*, s. 122

³⁹ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, 1992, s. 401.

⁴⁰ Ali Nihat Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul, 1981, s. 169.

sürekli med-cezirler yaşayan gönlünü, ırmak kenarında suyun hareketiyle titreşen kamışlara benzetmiştir.

Şüphesiz ki edebi sanatların en mükemmel şekilde sergilendiği ve tespit edilebildiği ifade tarzı divan şiirinin ifade tarzıdır. Her şair divan şiirinde genelleşmiş benzetmelerden yararlandığı gibi kendine özgü benzetmeleri de sıkça kullanır.

Divan şiirimizin usta sanatçılarından Bâkî'nin gazellerinde, divan şiirinde çokça yinelenen benzetmelere rastlandığı gibi insanı etkileyen, duygulandıran çok özgün benzetmeler de yapılmıştır.

Şair, sevdiğinden sürekli ayrı kalmaya mahkum olan aşığı, denize düşerek timsahlara yem olan birisine benzetir.

Muhabbet içre giriftâr-ı hecr olan âşık

Denizlere düşüben tûme-i neheng oldı G. 489/6

Bağ içerisinde akan suyun hızını, insanın hızla geçip giden ömrüne benzetir:

Gel bâğa temâşâ ide gör âb-ı revânı

Seyr eyle nedür sür'at-i ömr-i güzerânı G. 545/1

Sevgilisinin yanından ayrılmayan yabancıları zavallı olarak niteleyen şair, onları bal toplarken arı sokmasına maruz kalan kişilere benzetir:

O gonca-leb yanında hoş gör ey dil hâr-ı ağyârı

Asel cem eyleyen nûş eyler ekser nîş-i zenbûrı G. 547/5

Sevgilisinin mahallesine giden rakipleri, bir zamanlar yeri cennet olan lanetli Şeytan'a benzetir:

Kûyına varsa aceb mi dilberün gâhî rakîb

Cennet idi bir zaman İblîs-i mel'ûnun yiri G. 548/3

Sevgilinin dudağı üzerindeki tüyleri gül suyuna düşmüş karıncalara benzetir:

Lebleründe hattun ey şîrîn-dehen

Mûrlar cüllâba düşmiş gûyîyâ G. 11/2

Gökyüzünü sevgilinin aşkının meclisinde dönen bir kadehe, şafağı da sevgilinin aşkının şarabıyla dolu kadehteki tortuya benzetir:

Bezm-i şevkun içre devr eyler felek bir câmdur

Câmda bir cür'adur aşkun şarabından şafak G. 243/3

Aşağıdaki beyitte de dünyayı kocakarıya benzeten şair, mübtela olmadan onu boşamak gerektiğini söyler:

Merd isen dehr-i denî mekrine meftûn olma

Er odur kim vire bu pîrezen-i dehre talâk G. 232/4

Sevgilinin dudağını arzu edenin şaraba doyamayacağını söyleyen şair, bu durumdaki kişileri Kevser'e susayıp da serapla susuzluğunu gideremeyecek olanlara benzetir:

Kanmaz şarâb-ı nâba *lebün ârzû iden*

Sir-âb olur mı *teşne-i Kevser* serâbdan G. 365/3

Peçenin altından görünen sevgilinin yanağını, bulutlar arasından kendisini kimi zaman gösteren güneşe benzetir:

Cânâ görünse *tarf-ı izârun* nikâbdan

Halk *âfitâb* togdı sanurlar sehâbdan G. 365/1

Bâkî'nin güçlü benzetmeleri, aynı zamanda bir imgeyi de yansıtır. Bâkî, inci saçan kaleminin çıkardığı cızırtıyı, hayalinin şenlik evindeki meclisin neşesine benzetir:

Bâkî *sürûd-ı bezm-i tarab-hâne-i hayâl*

Savt u sarîr-i hâme-i gevher-nisârdur G. 90/5

Sevgiliye duyduğu tutkuyu, kıyısı olmayan bir denize benzetir:

Kucmak degül garaz seni dîdârdur murâd

Deryâ-yı iştiyâk begüm bî-kenardur G. 90/3

Gönlün isteklerine kapılan aklını hocasından aldığı derslerden sonra okuldan mezun olan çocuğa benzetir:

Dil kayd-ı aklı selb ideli şâd olup gider

San *tıfldur* ki *hâceden* âzâd olup gider G. 141/1

Sevgilisinin bakışlarının oklarından uzak olan bedenindeki canı, sudan çıkmış balığa benzetir:

Şu *mâhî gibi* kim hâk üzre düşmüş *sudan* ayrılmış

Zülâl-i tîğ-i dilberden cüdâ cismünde *cân* ditrer G. 139/4

Şair, sararıp solan bedenini ırmağın üzerinde sürüklenen sonbahar yaprağına benzetir:

Eşküm götürdi gitdi kûyına *cism-i zerdüm*

Berg-i hazâne benzer bir cûybâre düşmüş G. 216/2

Şair, incilere benzettiği şiirlerinin isteyenlere baş eğdirdiğini söyleyerek; bu durumu inci çıkarmak için suya dalmak zorunda kalan dalgıçlara benzetir:

Dürr-i nazmun Bâkıyâ baş egdürür tâliblere

Kim zarûrî itdürür gavvâsa lülû ser-fürû G. 399/5

Şafak vakti ayın görüntüsünü, sevgiliye olan aşkının etkisiyle çektiği ahlardan çıkan ve cihanı yakan bir aleve benzetir:

Cânâ şafakda sanma tülû itdi mâh-ı nev

Yakdı cîhanı aşkun odı çıkdı bir alev G. 400/1

Akşam vakti yatağına girerek uyuyan sevgilisini, karanlıkları aydınlatan ayın, bulutların arasına girmesine benzetir:

Câme-hâb ol âfeti aldukça tenhâ koynına

Sanuram ebrün girür mâh-ı şeb-ârâ koynına G. 430/1

Gözyaşlarını gümüş renkli denize, gözlerini de kan kırmızısı bir kayığa benzeten şair, sevgilisinin de o kayıktan, denize benzer yüzünü seyretmesini ister:

Bahr-i sim-âb yaşum zevrak-ı la 'lîn çeşmüm

Gel deniz yüzlerin ol zevrak ile seyr eyle 433/2

Sevgilisinin azarlayarak savdığı yabancıları, dua ile yok olan belâlara benzetir:

Yâr ağyârı savar düşnâm ile

Def olur san kim duâ ile belâ G. 11/ 3

Güzellik şahlarını, o güzel yanaklarıyla dünyanın hakimine benzettiği sevgilisinin atının önünde giden piyadeler olarak görür:

Ferzâne-i cihânsın o ruhlarla sen bu gün

Şâhân-ı hüsn atun önince piyâdedür G. 87/4

Kıymeti perdeye, aşkı muma, canını da tütsü yaptığı sandala benzeten şair, aynı zamanda çok orijinal bir imgeyi de gerçekleştirmiş olur:

Perde-i izzet çeküp yakdum muhabbet şem 'ini

Sandal-ı rûhı buhûr idüp müheyyâ eyledüm G. 399/3

Seher vakti görünen yıldızları, âhının attığı taşların altın kayalar şeklinde yere düşmesi olarak düşünür:

Ne taşlar basdı seng-endâz-ı âhum deyr-i gerdûna

Düşen altun kayalardur degül vakt-i seher kevkeb G.17/4

Bâkî, gazellerinde özel adları da çok güzel bir şekilde benzetme unsuru olarak kullanır.

Bâkî, dünyada sürekli anılan namını, Süleyman Peygamber zikredildiğinde akla gelen karıncaya benzetir. Tabi burada Süleyman Peygamber'den kastedilen de Kanûnî'nin ta kendisidir:

Anarlar devlet-i şâh-ı cihânda nâmun ey Bâkî

Süleyman yâd olındukça bile mezkûr olur mûrı G. 484/6

Sevgilisinin atının nalını İskender'in aynasına, mahallesindeki köpekler olarak gördüğü rakipleri de Cem'in Kadehi'nin kırık parçalarına benzetir:

Semendün nali mir'ât-i Sikender

Seg-i kûyun sıfâli Câm-ı Cemdür G.147/4

Bu beyitte Bâkî'nin sevgiliden kastettiği dönemin padişahı, köpeklerden kastettiği de kendisini gammazlamak isteyenler olarak düşünülebilir.

Bâkî'nin yaptığı benzetmelerde sadece benzeyen ile benzetilenin kullanıldığı *teşbih-i belîğler* çoğunlukta olup, bu teşbihlerde de genellikle soyutun somuta benzetilmesi yoluna gidilmiştir.

Aşağıdaki beyitte gönül gemiye, gam denize, aşk arzusu da rüzgara benzetilmiştir:

Dil zevrakını lücce-i gamdan hevâ-yı aşk

Elbette bir kenâra atar rûzgârdur G.152/6

Gam kafese, Bâkî'nin şairlik yeteneği de papağana benzetilir:

Kafes-i gamda yatur tûtî-i tab-ı Bâkî

Çekdigü kahra lutf-ı suhandur bâis G. 26/5

Aşk, aslana benzetilir:

Pend ile divâne-i aşka selâsil bağlama

Bend ü zencir eslemez zîrâ bilürsin şîr-i aşk G. 235/3

Sevgilini cevri taşa, gönül de şişeye benzetilir:

Seng-i cevrünle ne dem dökse gönül şişesini

Gözlerimden dökülür katre-i nâ-yâb nedür G. 172/3

Soyutun somuta benzetilmesi türünden benzetmelere daha önceki konularda da örnekler bulunduğu ve daha sonra *somutlama* ile *alışılmamış bağdaşturmalar* başlıkları altında da bu tür benzetmelere tekrar değinileceğinden yukarıdaki örnekleri vermeyi şimdilik yeterli görüyoruz.

Divan şiiri geleneği gereği Bâkî'nin gazelleri, sevgili ve âşığın hususiyetleri ile meyhane ve tabiat konulu benzetmelerle doludur.

Bâkî'nin benzetmelerle tasvir ettiği sevgilinin fiziki hususiyetleri, aynı zamanda divan şiirinde de idealize edilen soyut güzelin nitelikleridir. Kaşlar kıl kalemde ustaca çizilmiş, güzelliği ise ezel üstadı tarafından resmedilmiştir:

Nâzenîn *ebrûlarun* hakkâ ki kılmış *kıl kalem*

Hüsnüni şol dem ki tasvîr itmiş *üstâd-ı ezel* G. 310/3

Sevgilinin boyu servi, ağzı gonca, dudak tüyleri misk, yüz rengi yasemin, beni ise karanfildir:

Kad serv-i çemen yâre dehen gonca-i gülzâr

Hat müşg-i Hutun çihre semen hâl karanfûl G. 284/3

Şarap rengi dudakları, sümbül gibi saçları, gül yaprağı gibi yanakları, yasemin renkli göğüsleri ve yürüyüşüyle servi gibi salınan bir endamı vardır:

Lebler mül saçları sünbül yanağı berg-i gül

Bir semen-ber serv-i hoş refât dirsene işte sen G. 380/2

Sevgilinin bedeni bir içim suya, beli de gümüşten bir havuzun içine düşmüş bir kıla benzetilir:

Degül pehlû efendi cism-i pâkûn bir içim sudur

Mîyânun havz-ı sîmîn içre düşmüş sankî bir mûdur G. 170/1

Gözü, kaşı ve kirpiği, elinde yayla ok bulunan bir Türkmen'e benzetilir:

Hûnî göz ile ol müje vü ebruvânı gör

Tîr ü keman elinde iki Türkmân'ı gör G.77/1

Şair, sevgiliyi peri ve puta da benzetir:

Sabr u karâr u akl alıcı bir *perî* imiş

Âdem sanurdum ol *sanemi* gerçi sûretâ G. 10/2

Bâkî de sevgiliyi ve yanağını o derece güzel tasvir ettiğine inanır ki, yeteneğine ünlü nakkaş Bihzad'ın bile erişemeyeceğini söyler:

Rengîn ider evsâf-ı ruhun hâme-i Bâkî

Ol sûreti virmez sanemâ nakşına Bihzâd G. 35/7

Bâkî'nin gazellerinde sevgiliye dair yapılan benzetmelerde en çok sevgilinin saçları ön plana çıkar ve neredeyse sevgili ile ilgili benzetmelerin yarısını teşkil eder.

Sevgilinin saçları, hüma kuşunun kanadının gölgesine benzetilir:

Zülf-i siyâhı sâye-i perr-i hümâ imiş
İklîm-i hüsne anun için pâdişâh imiş G. 218/1

Hazine bekçisi ejderhaya benzetilir:

Genc-i visâl tâlibini ejderhâ -sıfat
Ol halka halka zülf-i hâm-ender-hâm öldürür G. 133/2

Âşık belayı, kâfiristana benzettiği ve gönünü bağladığı sevgilinin saçlarının ucunda çeker:

Mihneti dil ser-i zülfinde çeker ey Bâkî
Kâfir-istâna düşen kimsede minnet demidür G. 81/5

Sevgilinin yanağını hazineye, saçlarını da hazineyi bekleyen başı kesik yılanı benzetir:

Rûh-ı zîbâsı bir genc-i güşâde
Kemend-i zülfi mâr-ı ser-şikeste G. 473/3

Aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin diğer fiziki hususiyetlerine dair yapılan kimi benzetmelere örnekler verilmiştir:

Sevgilinin ağzı, âşığı kurban ederken yüzüne sıçrayan bir damla kana benzetilir:

Çihresinde görinen sanman o hûnînün *dehân*
Âşıkın kurban iderken sıçramış *bir katre kan* G. 373/1

Lezzetli dudağının üzerindeki tüyler, şeker üstüne yazılan şirinliğe benzetilir:

Nûşin *lebinde hattını* kim görse Bâkıyâ
Şirinlik yazıldı sanur *şekker* üstüne G. 428/5

Güzelliği gençlik cennetine, ağzı da içi Kevser'le dolu yakuttan yapılmış bir testiye benzetilir:

Bihîşt-i câvidânîdür cemâlün ol dehen gûyâ
Leb-â-leb âb-ı Kevserle tolu bir la'lden kûze G. 417/3

Dudak tüyleri ve kaşıyla sevili Gülistan'daki bir rübâiye benzetilir:

Hatt-ı la'liyle kaşı cânânun
Bir rübâisidür Gülistânun G. 249/1

Yüzü, parlak güneşe benzetilir:

Gün yüzün arz eyledi nev-rûzda ol mehlîkâ

Mîhr altun kaplu bir âyîne virdi rû-nümâ G. 8/1

Divan şiiri geleneğinde olduğu gibi Bâkî'nin gazellerinde de *aşık*, devamlı sevgiliden ayrı kalmanın acısını çeken, sürekli sevgilinin bulunduğu yerin çevresinde dolanan vb. özelliklere sahiptir.

Şair kendisini aşk çalgıcısının elindeki kemançeye benzeterek sinesinde de gürültünün saz gibi eksik olmadığını söyler:

Kemânçe şekline girdüm elinde mutrib-i aşkun

Keş-â-keşden halâs olmaz dahı sînem rebâb-âsâ G. 2/4

Gönlünü şahinin pençesindeki sülüne benzeterek, iki kara gözün parçalamak için üzerine süzüldüğünü söyler:

Şâhîn eline düşmişe döndi *tezerv-i dil*

İndi süzildi üstüne iki kara gözün G. 260/4

Bâkî'nin gazellerinde âşığın en çok öne çıkan vasfı bedenindeki yaralar, gözyaşları ve çektiği âh'tır. Bu hususiyetlerle ilgili benzetmelere gazellerde çokça rastlanır.

Şair, sinesindeki yaraları, aşkın gül bahçesinde açılan nar çiçeklerine benzetir:

Açıldı *dâğlar* sînemde çâk itdüm girîbânım

Muhabbet gülşeninde açılan gül-nârı görsünler G. 55/3

Vücudundaki yaraları kaplanın üzerindeki beneklere benzetir:

Hem reng-i peleng itdi kûh-ı belâda

Cismümde ser-â-pâ görinen *dâğ-ı siyâhum* G. 321/2

Vücudundaki gizli yaraları laleye benzetir:

Gül *gibi pîrâhen-i* nâmûsı sâd-çâk eyleyüp

Lâle-veş dâğ-ı nihânûm âşikâr itsem gerek G. 273/2

İnciden gözyaşlarını ümit ipliğine tane tane dizdiğini söyler:

Lülû dişün gamıyla *şirişküm güherlerin*

Dizdüm ümîd riştesine dâne dâne ben G. 357/2

Değerli madenlere benzettiği gözyaşlarını sevgilinin eşiğine dizdiğini söyler:

Eşkümün gevherlerin dizdüm işigi taşına

Yâre arz idem diyü silmiş rakîb-i bed-likâ G. 15/2

Sevgilinin aşkına arslanlar gibi bağlandığımı söyleyerek, gözyaşlarını da zincirlere benzetir:

Çekdi zencîre beni aşkun nitekim şîrler

Eşk-i çeşmüm iki yanumdan *iki zincirler* G. 104/1

Bâkî, en çok âşğın ahıyla ilgili benzetmeler yapar. Yaptığı benzetmeleri de yinelemelerle güçlendirir.

Şair, ahını ateş yüklü dumana ve buluta benzetir:

Sûz-ı aşkunla kaçan kim dilden âh u zâr olur

Âh dûd u dûd ebr ü ebr âteş-bâr olur G.256/2

Kalem ve diviti yan yana bırakarak şekil itibariyle âh'a benzetir. Mürekkebi de âh içindeki siyah duman olarak düşünür:

Harf-i gama devât u kalem şekl-i âhdur

Ana mürekkeb âhda dûd-ı siyâhdur G. 61/1

Gökyüzündeki haleyi ahının okuna karşı tutulan sipere benzetir:

Bâkî *sipîhr âhum okına* siper tutar

Fark-ı felekde zâhir olan sanma hâledür G. 84/7

Bâkî'de benzetmelerle yapılan tabiat tasvirlerine de çokça rastlanır. Sevgiliyi hatırlattığı için tabiatı sever, tabiat ile sevgili arasında ilgi kurar.

Sevgilinin saçlarından yanağı üzerine dökülen ter damlalarını, gül yaprağı üzerine düşen çiy damllarına benzetir:

Düşse zülfinden arak rusâr-ı cânân üstine

Gûyîyâ şebnem düşer gül-berg-i handân üstine G. 438/1

Bahar, sevgilinin güzellik ayetlerini yazar, bülbül de bunu gülün yapraklarından ders alıyormuş gibi okur:

Yazdı bahâr âyet-i hüsnün varak varak

Gül mushafından okudu bülbül sebak sebak G. 241/1

Güneşi mavi elbiseler içindeki sevgilinin yüzüne benzetir:

Yolında nûrdur gûyâ ki hûrşîd

Kabâ-yı ezrak üzre rûy-ı cânân G. 393/3

Laleyi yaralayan, sevgilinin yanağının parlaklığı, sümbülü de perişan eden sevgilinin saçlarıdır:

Urupdur lâleye mihr-i ruhun dağ

İdüpdür sümbülü zülfün perîşân G. 393/2

Bâkî, gül ve bülbülle ilgili benzetmeleri de çok yapar:

Sen gül gibi gülşende gülmekde açılmakda

İnler kafes-i tende *mürg-i dil-i nâlânûm* G. 338/5

Bâkî, birçok beytinde de tabiat tasvirlerini gerçekçi ve cana yakın bir şekilde yapar. Mevsimlerden en çok baharı seven Bâkî, bir bütün olarak baharı tasvir eden şiirlerinin yanında lale, karanfil ve gül üzerine de müstakil şiirler yazmıştır.

Bahar mevsimini Gülistan şairine benzeten Bâkî, laleyi kızıl mürekkebe, çimenliği yazılara, çiy tanelerini de noktalara benzetir:

Bir Gülistân yazdı bir ay içre fasl-ı nevbahâr

Lâle yir yir sürh olupdur sebze hat şebnem nukat G. 222/3

Gül bahçesini Bağdâd'a, nehri Şat suyuna, yaseminleri de su üstünde yüzen kazlara benzetir:

Sahn-ı gülşen mülk-i Bağdâd oldu âb-ı cûy Şat

Yâsemenler su yüzinde seyr ider mânend-i bat G. 222/1

Açılarak çiy tanelerini yapraklar arasına alan gülü, bülbül yavrularının ağızlarını açması gibi düşünür:

Açdukça gonca beççe-i bülbül gibi dehân

Aldukça jâle beyzaların zîr-i bâl gül G. 308/8

Çiy tanelerinden tacına mücevherler takan lâleyi, çimen ülkesinin sultanına benzetir:

Jâlelerden takınur tâcına *gevher* lâle

Şâh olupdur çemen iklimine benzer lâle G. 466/1

Rind bir meşrebe sahip olan Bâkî, *meyhane*, *sâkî*, *şarap*, *kadeh* motiflerini de şiirlerinde bolca kullanır. Onun için meyhane, sevgilinin yokluğunda aşığın gönlünü avuttuğu yerdir:

Ne câm-ı bâde-i gül-gûna benzer yâr-i hem-dem var

Ne sadr-ı suffa-i meyhâne gibi cây-ı hurrem var G. 86/3

Şarap dolu kadehi en yakın dostu, meyhaneyi de mutlu olduğu tek yer olarak görür.

Meyhanede halka şeklinde oturan rindleri dünyaya, dolu olan kadehi de parlak aya benzetir. Böylece bir meyhane tasviri de yapmış olur:

Pür olup devr idicek meclis-i mestânî kadeh

Çarh olur halka-i rindân meh-i tâbânî kadeh G. 32/1

Şair, kainatı iştret meclisine benzeterek yıldızları çerez, şarabı şafak, sâkiyi dünya, kadehi de hilâl olarak düşünür:

Bâkıyâ iştrededür aşkıyla yârun kâinât

Nukl encüm mey şafak sâkî felek sâgar hilâl G. 293/5

Bâkî, gazellerinde meyhane - tabiat ilişkili benzetmeleri çokça yapar:

Gül sitân-ı bezm-i şarâb u câm-ı mey güldür bana

Kulkul-i halk-i sürâhî savt-ı bülbüldür bana G. 12/1

Şair, şarap meclisini ve kadehi güle, sürahiden dökülen şarabın sesini de bülbüllerin şakımasına benzetmiş:

Bâkî'deki iştret meclisi çoğunlukla tabiatla iç içedir:

Gül devri ayş mevsimidür *mutribâ* bu gün

Bülbül-sıfât çemende biraz gulgul eylesen G. 255/2

Harîf-i sâdedür sâgar velî mey hûb hem-demdür

Nedîm-i şûhdur bülbül gül ammâ meclis-ârâdur G. 127/2

Bâkî, kimi gazellerinde tasavvufi unsurları da benzetme ögesi olarak kullanır.

Canını ve gönlünü, serseri ve yankesicilere benzeten şair, onları sevgilisinin aşk dergâhının misafirleri olarak niteler:

Hânkâh-ı aşkunun mihmânlarıdur cân u dil

Tekyedür hâli degül evbâşdan kallaşdan G. 376/4

Kendisini abdal olarak nitelendiren şair, yokluğu tac, başını da cübbe olarak görür:

Abdâllaruz n'eyleyelüm tâc u kabâyı

Dervişlerün *tâci fenâ başı kabâdur* G. 105/2

Bâkî, bir beytinde de benzetmeler yoluyla insanlara alçak gönüllülüğü öğütler:

Başun gerekse göklere irsün güneş gibi

Dervişlik dilersen eger zerreden kem ol G. 298/5

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi, Bâkî'nin şiirini güçlendiren onun anlatımındaki başarısını sağlayan etkenlerden biri özgün benzetmeler yapmasıdır. Rahat ve içten olması, konuşma dilinden yararlanması, yaptığı yinelemeler onun benzetmelerinin etkileyiciliğini artırmaktadır.

Bâkî'nin gazellerinde benzetmelerin bulunduğu diğer beyitlerin numaraları ise şöyledir:

1/6, 1/7, 1/9, 2/3, 2/7, 2/9, 2/6, 2/2, 3/2, 3/3, 1/8, 2/8, 3/4, 5/1, 7/2, 9/1, 8/7, 12/2, 6/4, 12/3, 5/3, 6/4, 12/5, 13/1, 13/4, 14/2, 14/3, 214/4, 14/6, 15/5, 15/6, 16/2, 16/3, 16/4, 18/3, 18/4, 14/5, 13/3, 13/5, 15/3, 5/5, 8/6, 19/2, 19/4, 19/5, 14/1, 15/4, 15/4, 23/3, 23/4, 26/5, 27/5, 24/2, 24/5, 18/1, 18/2, 18/6, 20/1, 23/1, 29/6, 9/3, 29/4, 29/5, 30/1, 30/2, 32/2, 27/2, 27/3, 27/4, 28/3, 34/3, 34/4, 34/5, 36/2, 36/3, 36/4, 33/2, 19/1, 16/1, 41/3, 41/4, 42/3, 45/2, 45/5, 46/2, 46/4, 37/3, 39/2, 46/5, 46/6, 47/1, 47/3, 47/4, 12/4, 47/7, 47/8, 47/6, 33/4, 33/5, 32/3, 32/4, 32/4, 32/5, 48/5, 49/1, 49/2, 50/1, 51/3, 51/6, 52/2, 52/3, 52/4, 53/2, 53/4, 54/1, 54/2, 54/53, 30/4, 30/5, 46/1, 50/4, 50/5, 18/5, 54/6, 54/5, 35/4, 35/5, 35/6, 49/4, 53/5, 56/4, 57/1, 58/1, 58/2, 58/6, 59/1, 59/2, 59/5, 58/4, 60/3, 60/4, 62/1, 62/3, 60/1, 60/2, 59/7, 60/6, 60/7, 40/1, 61/4, 61/5, 61/6, 57/4, 61/2, 67/1, 71/1, 71/6, 72/2, 70/2, 75/5, 84/3, 84/5, 68/2, 80/4, 84/1, 84/2, 66/2, 83/5, 87/3, 88/2, 88/3, 88/1, 64/5, 90/4, 81/3, 93/5, 93/6, 93/7, 92/2, 92/4, 92/5, 94/4, 94/5, 95/1, 95/2, 95/4, 95/6, 95/5, 86/4, 96/1, 96/4, 97/5, 91/7, 99/1, 99/2, 99/3, 99/5, 101/1, 103/7, 104/3, 104/4, 103/1, 103/2, 105/1, 106/4, 107/5, 109/2, 109/3, 108/2, 108/3, 108/4, 110/1, 111/1, 111/2, 111/4, 111/5, 117/1, 118/3, 118/4, 118/5, 119/3, 116/1, 116/2, 116/4, 120/2, 120/3, 120/4, 124/1, 125/2, 122/4, 122/8, 123/1, 127/3, 127/4, 134/5, 135/5, 136/4, 113/5, 141/5, 142/2, 142/5, 147/9, 139/1, 147/5, 150/3, 115/5, 155/1, 156/5, 160/4, 165/5, 165/3, 151/4, 165/3, 172/3, 176/1, 170/2, 191/31, 208/5, 211/3, 217/2, 214/3, 214/5, 214/6, 214/2, 212/2, 212/3, 227/5, 229/3, 229/6, 234/4, 235/2, 232/2, 248/2, 249/2, 249/3, 212/1, 238/3, 290/4, 261/2, 258/2, 271/2, 321/4, 322/1, 337/8, 322/4, 338/7, 318/3, 357/6, 364/3, 380/4, 382/3, 384/4, 357/4, 385/2, 387/6, 388/5, 390/4, 391/3, 392/1, 401/4, 411/4, 413/4, 421/2, 456/5, 427/5, 477/4, 450/4, 463/2, 483/6, 485/6, 488/2, 488/3, 490/4, 494/4, 492/2, 492/5, 495/4, 493/3, 496/3, 498/3, 499/1, 499/4, 500/2, 501/4, 502/6, 503/3, 504/1, 506/1, 506/3, 507/2, 508/4, 509/3, 510/1, 512/4, 515/5, 518/3, 519/1, 520/4, 521/4, 522/1, 523/2, 526/4, 527/3, 528/1, 530/3, 532/2, 533/4, 536/2, 536/5, 537/1, 538/4, 539/4, 540/1, 540/2, 540/4, 543/5, 546/3, 547/1, 547/3, 548/5

2.5. AKTARMALARDAN YARARLANMA

Anlamı kuvvetlendirmek ve etkili kılmak için başvurulan dil olaylarından biri de aktarmalarıdır. Benzetmelerde olduğu gibi aktarmalarda da anlatılmak istenen kavram, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı bulunan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır; böylece gösterge yeni bir anlam kazanır. Aktarmalar deyim ve ad aktarmaları olarak iki başlıkta incelenir.

2.5.1. DEYİM AKTARMALARI

Deyim aktarmaları, aralarında uzak yakın ilgi (benzerlik, işlev ilgisi – yakınlığı) bulunan iki şey arasında bir benzetme yoluyla ilişki kurarak birinin adını

ötekine aktarma eğilimi sonucunda oluşan dil olayının genel adıdır. Benzetmeler, eski dilde istiare terimiyle karşılanan, bugün de kimi kaynaklarda eğretileme adıyla anılan deyim aktarmalarının ilk aşaması olarak kabul edilir. Bir benzetmedeki benzeyen veya benzetilen öğelerinden birinin kaldırılmasıyla deyim aktarması oluşur. Bunu bir örnekle izah edecek olursak:

Ayşun zamânı işretün eyyâmıdır diyü

İşretgeh-i çemende sallar *ellerin* çenar G. 180/4

Beyitte *çınarın yaprakları* şekli itibariyle *ele* benzetilmiş, ancak benzeyeni teşkil eden *yaprak* söylenmeyerek deyim aktarması yapılmıştır.

Şiir dili, çeşitli aktarmaların en zengin ve konuşulan dilden çok başka, özgün örneklerinin sergilendiği bir alandır. Şiir dilinde zamanla farklı bağdaştırmalara da sebep olan deyim aktarmaları, anlamın çeşitlilik kazanmasını da sağlamıştır. Özellikle divan şiirimizde aktarmalar sıkça kullanılmış, çok özgün örnekleri de verilmiştir.

Çalışmamızda Bâkî'nin gazellerinde görülen deyim aktarmalarını yapılaş şekillerine göre *açık istiare*, *kapalı istiare* ve *somutlama* olarak sırasıyla inceleyeceğiz.

Açık istiare, diye adlandırılan türde, benzetmenin taraflarından yalnızca *benzetilen* söylenir, benzeyen ise söylenmeyip kapalı kalır.

Hevâ-yı zülfi kılmışdur seni ey ebr âvâre

Gözün yaşı budur seyl-i firâvân bâis G. 27/2

Bulutlar, yerlerinde durmayıp sürekli hareket eder ve kimi zaman yağmur boşaltırlar. Şair, beyitte bu olayı daha güzel bir nedene bağlayarak yağmuru, bulutların gözyaşlarına benzetmiştir. Ancak benzeyen unsur olan yağmur söylenmeyip kapalı kalmış, benzetilen unsur (gözyaşları) ise söylenerek açık istiare yapılmıştır.

Bâkî'nin gazellerinde çok özgün sayılabilecek açık istiarelere pek fazla rastlanmamakla birlikte aşağıdaki beyitlerde şaire özgü olan ve aynı zamanda açık istiarenenin özgün örneklerini de teşkil eden ifadeler yer verilmiştir:

Sâd hezârân *nev-bahâr* olsa bu fânî *bâğda*

Bir *gül-i bî-hâr* açılmaz Bâkîyâ sâgar gibi G. 499/5

Sâkî-i devr minnet ile sunsa içmezin

Âb-ı hayâtı câm-ı zer-i âfitâbdan G. 365/4

Yollarda kalur râhrev-i Kabe-i vaslun

Ömr âhır olur mevt irişür *zâd* yetişmez G. 201/4

Bu *bâzâr* içre düşmez dâne-i eşküm gibi gevher

Gel ey cân riştesi şimden girü dürr-i Adenden geç G. 30/4

Divan şiirimize kalıp halinde yerleşerek sık sık yinelenmiş olan, kimi kaynakların mazmun olarak nitelendirdiği açık istiareler de vardır. Bu tür açık istiarelere Bâkî'de de çok rastlanmakta olup, daha çok sevgilinin hususiyetleri çevresinde yapılırlar. Bunlardan en çok kullanılanlar *mâh*, *sanem*, *la'l*, *serv-i revân*, *âhû*, *tîr*, *tîğ*, *perî*, *sultan*, *şah* vb.

Tîr-i gam-ı nigâr ile ten yara yaradur

Şemşîr-i cevri-yâr ile dil pâre pâredür G. 92/1

Olmadı müyesser bana bir *serv-i revânun*

La'lini öpüp biline bir pâre sarılmak G. 247/2

Pehlûya çekse *tîğunı* Bâkî safâ bulur

Son sâde-rûy dilber-i uryâne sarmaşur G.47/8

Rakîb yanını تنها komaz ol *âhûnun*

Geçer heman oturur karşısında âh o köpek G. 265/4

Kadehden gayrı bir *la'lün öper* yok

Kemerden gayrı bilüni kucar yok G. 246/1

Kimlerün rûşen ider menzilin âyâ bilsem

Giceler seyre çıkar ol *meh-i tâbân* dirler G. 144/4

Hezâr mertebe aşkunda gâlibem Kaysa

Nihayet ey *sanem* ol denlü iştihârum yok G. 245/2

Kenâr-ı bahr-i nazma yine *dürler* dizmiş ey Bâkî

Sütûr-ı defter-i şirün meger emvâc-ı deryâdur G. 52/5

Açık istiarelerin yer aldığı diğer beyitlerin numaraları ise şöyledir: 1/6, 1/7, 4/1, 5/2, 8/1, 9/1, 10/1, 10/2, 12/4, 13/2, 13/5, 14/5, 15/1, 15/3, 19/2, 19/3, 23/1, 23/2, 23/5, 25/1, 25/3, 29/1, 29/3, 29/5, 30/3, 30/4, 37/6, 39/4, 40/3, 41/4, 42/1, 42/5, 45/1, 48/4, 54/4, 56/1, 58/4, 58/6, 58/7, 66/3, 69/2, 73/5, 85/2, 86/4, 100/2, 119/2, 122/3, 122/6, 126/3, 129/3, 130/5, 201/5, 210/1, 214/5, 243/1, 245/2, 250/1, 256/5, 262/5, 306/2, 313/6, 316/2, 319/1, 320/3, 345/4, 359/3, 359/5, 366/3, 371/3, 373/2, 385/2, 394/3, 398/10, 427/4, 427/5, 438/5, 483/6, 509/6, 515/2

Kapalı istiare, olarak adlandırılan deyim aktarması türünde de, benzetmenin taraflarından *benzeyen* söylenir, benzetilen ise söylenmeyip kapalı kalır. Kapalı istiaresinin oluşumunda etkili olan ve onu açık istiareden farklı kılan unsur; zihinde yapılan benzetmenin benzeyene ait çarpıcı özelliklerinin benzetilene meydana getirmesi ancak ifadede benzetilenin kullanımına ihtiyaç duyulmayarak onunla ilgili özelliklerin zikredilmesidir.⁴¹

⁴¹ Ali Nihat Tarlan, *a.g.e.*, s. 171.

Katunda kanlar idüp aldı mu'teber *gamzen*

Yanunda yollara indi idindi yer *zülfün* G. 250/3

Şair, sevgilinin yan bakışını ve saçlarını eşkıyaya benzetmiştir. Ancak bu benzetmede *eşkıya* söylenmemiş, ona ait özellikler olan *kan dökmek ve yollara inmek* söylenerek kapalı istiare yapılmıştır.

Bâkî, çok fazla kullanmamakla birlikte kapalı istarenin çok özgün örneklerini şiirlerinde sergilemiştir:

Cünd-i şitâyı taşa tutup yine *jâleler*

Kast itdiler ki milket-i gülzârı alalar G. 103/1

Çiy tanelerini taarruz yapan askerlere benzetmiştir.

Cânı def eyle dilâ gelse hayâl-i cânân

Sohbet-i hâs idelüm hâneyi bî-gayr eyle G. 433/4

Beyitte *cân* kavramı bir evin sakinine benzetilmiştir. Ayrıca *hane* sözcüğünde de açık istiare yapılmıştır.

Dür dişün vafında şirüm defterin gördü meger

Kim sadev mecmûasını saldı *derya* koynına G. 430/4

Deniz, bir şaire benzetilmiş.

Dilerlerse dür-i dendân-ı la'l-i dilberi ey dil

Revâdur âşinâlar bahr-i aşka talalar yir yir G. 190/2

Aşk talipleri dalgıçlara benzetilmiş.

Halka-i zikre girüp âşıklar itdiler semâ

Ehl-i diller aşk odına yana yana girdiler G. 182/5

Âşıklar mumun etrafında dönen pervaneye benzetilmiş.

Uyhu gözine girmez ider sûz-ı derd ile

Vakt-i seherde mürğ-i çemen nâle-i hazin G. 387/5

Sabah vakti çimenlikte öten kuşlar, aşıklara benzetilmiş.

Gözlerün sabr u karâr u akli târâc itdiler

Şol harâmîler gibi kim kârbâna girdiler G. 182/2

Sabır, karar ve akıl bir kervandaki yağmalanan mallara benzetilmiş.

Meydân-ı aşk içinde ölümden kaçan kaçar

Divâne dil ki merg ile hasmâne sarmaşur G. 47/5

Deli gönül, ölüm ile yiğitçe güreşen bir pehlivana benzetilmiş.

Kapalı istiarede her türlü varlık ve mefhum insanla birlikte her türlü varlığa da benzetilir. **Teşhis** sanatı adını verdiğimiz **kişileştirme** ise kapalı istiarenin daha da basitleştirilmiş şekli olup, bu sanatta varlık ve mefhumlar sadece insana benzetilir.

Bâkî, gazellerinde kişileştirme sanatını çok ustaca kullanmış olup, bu sanat aracılığıyla çok güzel imgeler de oluşturmuştur:

Râh-ı vefâda yitüre diyü gamun beni

Hûn-âb-ı dîde yollarla yîr yîr nişân ider G. 109/5

Nic' olur gördi safâ âyine-i hüsnünde

Yirlere geçdi hayâdan utanup âb-ı zülâl G. 294/3

Nev-bahârun nakşına bir savt-ı rengîn bağladı

Başladı saz u nevâya bülbül-i destân-serâ G. 8/2

Katre-i bârân degül dürler dökerdi çekseller

Hâk-i pâyun tûtiyâsından sehâbun aynına G. 472/4

Ey âh mâhun irişemezsin kulagina

Başun gerekse göklere irsün figân gibi G. 926/4

Dil-i Bâkî nice âbâd olur kim

Yıkar ol gamze-i fettân yakar ruh G. 33/5

Çekdi çevürdi sâkî-i meclis piyâleyi

Âl ile öpdi diyü leb-i la'l-i dilberi G. 504/2

Kapalı istiarelerin yer aldığı diğer beyitlerin numaralar ise şöyledir: 1/6, 4/3, 4/4, 8/6, 18/1, 18/5, 25/6, 33/5, 34/1, 34/2, 38/2, 47/2, 60/5, 61/2, 70/53, 80/3, 84/1, 86/1, 88/5, 94/4, 95/2, 96/3, 101/1, 103/1, 104/1, 160/1, 109/3, 110/5, 111/1, 118/4, 120/1, 88/5, 120/1, 122/1, 185/2, 126/2, 151/2, 182/2, 182/2, 190/2, 22/3, 277/3, 277/1, 293/5, 294/3, 328/, 338/7, 387/5, 399/2, 400/2, 430/4, 431/3 433/4, 4632/4, 472/4, 502/1, 504/2 507/3, 521/1, 526/4

Deyim aktarmalarının bir başka türü de **somutlaştırmalardır**. Bu tür aktarmalarda genel olarak soyut kavramların daha canlı ve somut bir biçimde

aktarılması söz konusudur. Sözvarlığı içindeki tek tek sözcüklerde, değişik bağdaştırmalarda ve özellikle deyimlerde somutlaştırmaya tanık oluruz.⁴²

Tek göstergeyle yapılan somutlaştırmaya örnek verecek olursak:

Zülfün gibi yanunca salınmak diler gönül

Tîğ-i cefâ vü cevri ile senden *kesilmedi* G. 486/2

Kesilmek kavramı somut bir hareketi gösteren eylem olduğu halde beyitte, sevgilinin çektiği eziyete doyamamak, tatmin olamamak gibi soyut bir mefhumun yerini tutmuştur.

Başını alur giderdi Bâkî derdünden senün

N' eylesin ey serv-kad ümmîd-i vaslun *bağlar* G. 176/5

Beyitteki *bağlar* sözcüğünde de aynı şekilde somutlaştırmaya gidilmiştir.

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü şekliyle Bâkî'nin gazellerinde, çoğunlukla Türkçe eylemler, tek göstergenin somutlaştırılmasına örnek teşkil etmektedir.

Somitlaştırmanın bir türü olarak düşünülebilecek olan ve dilde alışılmamış bağdaştırmalara yol açan bir anlatım yolu da soyut kavramların daha canlı, daha somut anlatabilmesi için onların somut nesnelere bağdaştırılarak tamlamalar oluşturmasıdır.⁴³

Bâkıyâ *hân-ı vasla* irmez isem

Gam tenûrında nice bir yanam G. 330/6

Şair, beyitte vuslatı sofraya, gamı da tandıra dönüştürerek çok güzel bir somutlaştırma örneği sergilemiştir.

Bâkî, gazellerinde bu tür somutlaştırma örneklerini çok sanatkârane bir şekilde yapmış olup, çok fazla da kullanmıştır.

Beliğ teşbih ve kişileştirme aracılığıyla da oluşturulan bu tür somutlamalar, söz konusu başlıklara da örnek teşkil ettiğinden ve daha sonra Alışılmamış Bağdaştırmalar başlığı altında da ele alınacağından burada sadece konuyla ilgili kimi örnek beyitleri sıralamayı yeterli görüyoruz.

Bulup *sakkâ-yı hicrân* teşne-dil sahrâda Mecnûnı

Ecel peymânesin sunmuş *hayât âbına* kandurmuş G. 219/4

Bâğ-ı ümîd içinde dîlâ *mîve-i visâl*

Bir *mîve-i garîbdür* olur biter degül G. 290/2

⁴² Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 137-138.

⁴³ *a.g.e.*, s.13.

- Cânâ *metâ-ı mihrüne* dil müşterî iken
 Olmamış idi *aşk iline kârvân revân* G. 362/2
Defter-i fazl u dâniş evrakın
Sarsar-ı âhum eyledi ber-bâd G. 36/2
- Şeş-der-i gamda zâr-kıldı gönül*
 Olmadı *vuslatın kapısı* güşâd G. 36/4
 Turra-i müşgînüne olmazsa rûzî dest-res
 Şâne-veş *miñşâr-ı mihnet* çâk çâk eyler beni G. 539/4
- Bir pâre yaşum tâzeledi *vâdî-i derdi*
 Mecnûn gideli *lâle-i mihnet* sola yazdı G. 529/3
 Düşürdi efser-i ikbâl-i serden
 İçüp bî-hûş olan *câm- gurûrı* G. 511/4
- Zîbâ yaraşur *hil'ât-ı nâz* o boyı serve
 İki kolumı kılsam ana bil tolaması G. 508/4
 Rûz-ı fûrkatde hücûm eyleyüp eşk-i gülgün
Sipeh-i sabr u sükûn üzre şebîhun itdi G. 491/4
- Bâde-i aşka vücûdı câmesin rehn itdi Kays
 Âferînler ol *melâmet bezminün* kallâşına G. 421/4
 Bâkî *metâ-ı nazm* ile *bâzâr-ı dehrde*
 Cevr-i liâm u mihnet-i eyyâm sûdumuz G. 193/5
- Zinhâr uzatma destüni dînâr u dirheme
 Sal mihr ü mâh topına çevgân-ı himmetün G. 280/3
 Şu âşık kim *visâlün mîvesinden* ârzû eyler
 Nihâl kâmet-i nîzen gerek zihninde merkûzî G. 530/6
- Hâmuş yatma *bister-i gafletde* subh-dem
 Gel merg-zâra gulgule-i mürg-i zârı gör G. 122/4
 Cûy *bâr-ı vâdî-i gam* eşk-i çeşm-i ter yiter
 Rûy-zerd ol cûy-bâra berg-i nilüfer yeter G. 49/1

Mâil ol Bâkî-sıfât dâim hümâlar saydına

Şâhbâz-ı himmetün göklerde pervâz eylesün G. 388/5

2.5.2. AD AKTARMALARI

Anlatımı güçlendiren bir öge olarak günlük dilde ve deyimlerde başvurulan, yazın dilinde özellikle şiir dilinde karşımıza çıkan bir aktarma türü de *ad aktarması*'dır. Bu olayda bir kavramın doğrudan doğruya onu gösteren göstergeyle değil ilgili, bağlantılı olduğu bir başka göstergeyle ya da onun bir bölümüyle dile getirilmesi söz konusudur.⁴⁴

Divan edebiyatında *mecaz-ı mürsel* adıyla anılan ad aktarmasının şu üç özelliği üzerinde bulundurması gerekir:

- a- Sözcüğün ya da sözün gerçek anlamının dışında kullanılması,
- b- Engelleyici ipucunun bulunması,
- c- Söz ile yerine kullanıldığı varlık arasında benzetme maksadının olmaması,⁴⁵

Hezâran mülk ü mâl ü câhdan yig

Cihanda bir nefes *kalbün* huzûrı G. 511/3

Şair, dünyadaki bir anlık huzurun binlerce mal, mülk ve mevkienden daha üstün olduğunu söylemiştir. Beyitteki mal - mülk, mevki sözcükleri *kalp* sözcüğünü temel anlamıyla algılamamıza engel teşkil eden engelleyici ipuçlarıdır. Maneviyatı ve ruhsal hayatı temsil ettiğinden kalp sözcüğünü şair, benzetme amacı gütmeyen *insanların* yerine kullanmış ve bir ad aktarması yapmıştır.

Ad aktarması yapılırken, insan bilincini ve duygularını harekete geçiren varlık ve mefhumların öyle bir yönü olur ki, bu yön diğer yönleri geride bırakır ve sanatkârı etkisi altına alır. Sanatkar da kendi bilincini harekete geçiren uyarıcının maddi veya manevi yönünü ön plana çıkartarak bütünü yerine ikame eder. Sanatkârın gayesi o ifadeyle karşılaşanlara kendisini heyecandırıp duygularını harekete geçiren varlığın o yönünü göstermek ve okuyan dinleyende de aynı ilgi ve heyecanı uyandırmaktır.

Divan şiirinde sanatkârın rûhî heyecanlarını harekete geçiren harici unsurlar, belirli hayaller ve mefhumlarla sınırlandırılmıştır. Bu harici unsurlar aynı zamanda şairin ilham kaynağı olan, somut hayatta karşılaştığı güzeller ya da hayalinde canlandırdığı sevgililerdir. Bu gelenek içerisinde yetişmiş şairlerden biri olan Bâkî'nin de heyecanlarını harekete geçiren ve ona ilham kaynağı olan unsurlar hayalinde canlandırdığı sevgililer ve onlara karşı duyduğu aşktır. Bunun yanında içki ve eğlence meclisleri de rûhî heyecanlarını harekete geçiren unsurlardandır.

Bâkî de zaman zaman zaman sevgilinin boy, saç, ağız, yanak, gamze gibi hususiyetlerini ad aktarması yoluyla sevgilinin yerine ikame eder:

⁴⁴ a.g.e, s. 144.

⁴⁵ M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara, 1980, s. 169.

Bir cevâb itdüm temennâ ol *dehân-ı tengden*

Hâsılı söz geçmedi güftâre imkân olmadı G. 490/4

Bâkî'yi etkileyen ve heyecana sürükleyen sevgilinin küçük ağzıdır. Beyitte sevgilinin bu hususiyeti sevgilinin diğer bütün hususiyetlerini unutturmuş ve sevgilinin yerini almıştır. Bâkî, sevgilinin bu hususiyetini dile getirirken bayağılığa düşmemiş, ağzının çok dar oluşundan ötürü beklediği cevabı sevgiliden alamadığını söylemiştir .

Tûtî gibi hoş nükteler öğretti dehânun

Bâkî gibi üstâd-ı sühan-pervere cânâ G. 1/8

Leb-i handânun ile kıldın yâd

Eyledün mürdelerün rûhını şâd G. 37/1

Yukarıdaki beyitlerde de *ağz ve dudak ad* aktarmasıyla sevgilinin yerine geçmiştir.

Bâkî'de âşık ile ilgili yapılan aktarmalar daha fazladır. Bu aktarmalar da âşıkla ilgili hususiyetler söylenerek âşığın kendisi kastedilmiştir:

Hayâli her dem ey Bâkî gezer nice *ser ü sîne*

Hezârân kûh u deşti geşt ider bir demde bir âhû G. 402/5

Tûtîyânun minnetin kehhâl kahrın çekmeden

Hâk-ı pâyün *dîde-i hûn-bâre* gâyet hoş gelür G. 56/2

Zahm-ı tîğından o mâhun sanma *ten* âzürdedür

Hazz ider cân tîr-i müjgânına âmâc olmadan G. 394/3

Görmez cihânı *gözlerümüz* yâri görmese

Mir-ât-ı hüsni var ise âlem-nümâ imiş G. 218/4

Görmez misâl-i kametüni çeşm-i *rast-bîn*

Ahvel baka meger ki görenler nazîr ana G. 71/4

Bâkî, özellikle *dünya, felek* gibi kavramları ad aktarmasıyla insanların ve zamane olaylarının yerine kullanılır:

Bâkıyâ *devrân* sitem-ger *çarh* bî-rahm olmasa

Pister-i hâr üzre n' eyler nâzenîn endâm-ı gül G. 286/8

Kaşun anılsa gurre-i garrâ kulak çeker

Hakkâ budur ki hüsüne *dünyâ* kulak çeker G. 153/1

Dehre meftûn olma ey Bâkî felek râm oldu tut

Bî-vefâ *dünya* hele ben bildigüm *dünyâmıdur* G. 123/5

Aşağıdaki beyitte yapılan ad aktarmaları oldukça ilgi çekicidir:

Bâkıyâ kılsun muattar *bezm-i âfâkı* nesîm

Pâdişâhun micmer-i adlinde *sandal* yakdılar G. 117/5

Şairin *sandal*'la asıl kastettiği içindeki *şarap*'tır. Bezm-i âfâk tamlaması ise bu olaydan çıkarı olan kişileri karşılar.

Aşağıdaki beyitlerde de ad aktarmalarına örnek teşkil edecek kullanımlar vardır:

Câm içüp hem-vâre bî-hûş olduğum mazûr tut

Çarh peyda itdüğü evzâ-ı nâ-hem-vârı gör G. 71/5

Katlüme *engüşt-i yâr* itsün işaret gam degül

Kangı nâdândur ol kim hükm-i kalemden incinür G. 76/2

Gül devri ayş mevsimidür mutribâ bu gün

Bülbül- sıfât çemende biraz gulgul eylesen G. 255/2

Îd-gehde varalum dolâba dilber seyrine

Görelüm âyîne-i devrân *ne sûret* gösterür G. 51/3

Yukarıdaki örneklere karşın Bâkî' nin gazellerinin geneline bakıldığında ad aktarmalarının fazlaca kullanıldığını söyleyemeyiz. Özellikle sevgilinin hususiyetlerini ele alırken Bâkî, bu hususiyetleri sevgilinin bütününe ikame etmek yerine daha çok onun belli bir boyutu veya hususiyetiyle ilgilenmeyi tercih etmiştir.

Ad aktarmalarına örnek teşkil eden diğer beyitlerin numaraları ise şöyledir: 2/3, 2/4, 2/6, 2/7, 13/3, 13/5, 15/6, 18/6, 20/3, 24/3, 26/3, 26/4, 28/4, 29/1, 35/7, 36/4, 54/3, 57/4, 60/7, 65/1, 67/4, 104/5, 106/2, 106/4, 107/4, 118/2, 129/6, 147/5, 208/4, 208/5, 211/5, 214/7, 214/8, 216/2, 216/7, 229/2, 250/5, 260/4, 264/7, 313/4, 319/1, 344/5, 391/2

2.6. SAPMALARDAN YARARLANMA

Sapmalar, gerek sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde, gerek dilin sözdizimi açısından niteliklerinde bilinçli olarak değişikliklere gitmeyi, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimini içerir. Sanatçı bu eğilimle dile yeni bir güç kazandırmayı, göstergeleri ses ve anlam açısından daha

etkili kılmayı, okuyan/dinleyenin zihninde yeni, değişik tasarımlar ve duygu değerleri oluşturmayı amaçlar.⁴⁶

Sapmaların sözcüksel, dilbilgisel, anlamsal, sessel ve yazımsal türleri bulunmaktadır.⁴⁷

Halk şiirimize, özellikle de yeni şiirimize yönelik olarak yapılan incelemelerde değişik türleriyle pek çok sapmaya rastlanmaktadır. Ancak divan şiirimize yönelik olarak sapmalar konusunda herhangi bir inceleme ne yazık ki yapılmamıştır. Biz bu başlık altında kişisel incelemelerimiz ışığında divan şiiri dilini ve dönemin dilini göz önünde bulundurarak Bâkî'nin gazellerinde karşılaştığımız kimi sapmalara değineceğiz.

Sözcüksel sapmalarda, dilde var olan kök ve ek biçimbirimlerin yeni yeni birleşimler içinde, yeni öğelerin türetilmesinde kullandığı, böylece, dilde bulunmayan göstergelerden yararlandığı görülür.

Bâkî'de de yer yer dilin olanaklarının zorlanarak yeni yeni türetmelere gidildiğini, özellikle *sözcüksel sapmaların* ilginç örnekleriyle karşılaşıldığını belirtmeliyiz. Onun divanındaki 534. gazelin kafiye ve redif oluşturan sözcükleri uyak kaygısıyla da olsa sözcüksel sapmalara örnek teşkil etmesiyle dikkat çekmektedir.

Âh kim sevdüm yine bir dilber-i ranâcuğı

Şimdiden bin var yanında âşık-ı şeydacuğı G. 534/1

Söz konusu gazelin yukarıdaki ilk beytinde *ranâcuğı* ve *şeydacuğı* sözcükleri hemen dikkatimizi çekmektedir Bilindiği gibi Türkçede kimi sözcüklere (küçücük, zavallılık) ulanan küçültme (-cık, -cik) ekinin beyitteki sıfatlara da ulanmasına ilk kez Bâkî'de rastlanmaktadır. Aynı şekilde gazeldeki *gûyâcuğı*, *lâlâcuğı*, *melek-sîmâcuğı*, *bilesince* sözcüklerinde de sözcüksel sapma yapılmıştır. Bâkî, bu gazelde söz konusu sözcüksel sapmaları gerçekleştirerek aynı zamanda okuyucuda sevgi ve acıma hissi gibi duyguların tesirliliğini de artırmıştır.

Aşağıdaki beyitte geçen *gösgötüri* sözcüğü Türkçede daha önce hiç kullanılmamış bir türetmedir:

Dil milketini yakdı hayâl-i dehân-ı yâr

Virdi fenâyâ gösgötüri şehri bir şîrâr G. 101/1

Bir başka beyitte de *tâziyâne* sözcüğü dikkat çekmektedir:

Gice kan oldu meclisde bulındı bu diyü mutrıb

Bir iki *tâziyâneyle* bu gün söyletdi tanbûrı G. 484/4

Aşağıya aldığımız beyitte de *lebünsüz* ve *sözünsüz* gibi türetmelerle karşılaşmaktayız:

İçilse bâde *lebünsüz* harâreti yokdur

Şeker yinilse *sözünsüz* halâveti yokdur G. 169/1

⁴⁶ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 166.

⁴⁷ Özünlü, *a.g.e.*, s. 130-132.

Aşağıdaki beyitlerde de italik olarak gösterilen sözcükler birer sözcüksel sapma'dır.

Takınsun pâlehengin şeh-süvârım *aylandursın*

Cihâna nûr u fer virsün güzellik âsmânında G. 448/2

Nazarda merhametden yok eser ey şûh-ı sengîn-dil

Kıya bakışlarından *anlanur* kalbün kaya ancak G. 234/3

Odlar yakardı başına mürgun çemende gül

Şebnem *suvarmayaydı* seheden kulagını G. 487/3

Seg rakibe nic' olur göstereyin ölmez isem

Dehen-i yâre *uyuzlanmagı* teb-hâle gibi G. 518/3

Anlambilimsel sapmalar, alışılmamış bağdaştırmalar olup, her dilde her şairde karşılaşılan sapmalardır. Dilbilgisel (sözdizimsel) sapmalar ise dildeki kalıplaşmış ifadelerin şiirde anlam ve ahenk düşüncesiyle değişikliğe uğratılmasıdır. Sessel sapmalar, bölge ağızlarına özgü kullanımların şiire sokulmasını, yazımsal sapmalar da şiirin kuş bakışı görüntüsünü şekillendirmeyi ifade eder

2.7. BAĞLAM VE BAĞDAŞTIRMALARDAN YARARLANMA

Şiir, bir bakıma doğru, yerinde göstergeler bulup onları dizelere yerleştirmektir. Her ne kadar şairin kullandığı sözcükler genel olarak dilin her gün kullandığımız öğeleri olsa da iyi şair bu öğeleri yepyeni bağlantılarla bir araya getirerek, işitilmemiş imgeler aracılığıyla duygu ve heyecanlarını başarıyla şiirine yansıtabilir. Bu başarı kimi zaman yakın ve uzak çağrışımlar sağlayan göstergelerin seçilerek bir arada kullanılması kimi zaman çeşitli tasarımlar uyandıran, duygu değerleri yüksek öğelerin seçimi, kimi zaman da aşağıda ele alacağımız alışılmamış bağdaştırmalara gidilerek elde edilir. Bütün bunlara öğelerin ses değerlerinin bir arada oluşturdukları müzikalitenin, doğal, rahat söyleyişin eklenmesi, sözü şiire dönüştürür.⁴⁸

Uygulamalı dilbilimin bir kolu olarak nitelendirilen **deyişbilim**, yazımsal yapıtlardaki dil kullanım niteliklerini saptamak için dilbilim yöntemlerinin yazın alanında uygulanması olarak tanımlanır. Yazımsal alandaki dil kullanımları günlük dildekilerden ayrı olduğu için bazı deyiş özellikleri gösterirler. Deyişbilim de bu deyiş ve biçim özelliklerini dilbilimsel yönlerden inceler. Bir yazar ya da şair, yapıtında kendisine özgü bazı biçimleri kullanabilir ve bu deyiş biçimleri dilbilimin sesbilgisi, biçimbilgisi ve anlambilim gibi inceleme alanlarından birine ya da birkaçına girebilir. Böylesi dili kullanma biçimleri günlük dildeki biçimlerden başka

⁴⁸ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 67-68

olduğu için deyişbilimci bunları dilbilim yöntemleriyle inceleyerek yazar ya da şairin deyiş özellikleri konusunda bir yargıya varmaya çalışır.⁴⁹

Yazın alanının en çok şiir türünde günlük dil kullanımlarından daha başka biçimlerde olan kullanımlar görülmektedir. Şiirin biçim bakımından diğer türlere oranla daha kısa olmasının yanı sıra, daha başka etkinlikler de özellikle şiirde kullanılan sözdizimini günlük kullanımlardan ayırmaktadır. Uyak yapma zorunluluğu, tonlama ve vurgu gibi parçalar üstü öğeler nedeniyle özellikle ad öbeği ve eylem öbeği gibi tümcebirimlerdeki yer değiştirmeleri, duygusal anlatımların çokluğu ve bunların değişik biçimlerde aktarıma zorunluluğu gibi nedenlerden dolayı şiirin sözdizimi, diğer kullanımlardan ayrıcalık taşır. Bu nedenler yüzünden şiiri okuyanlar sözcükleri, sözcük türlerini ve söz dizimini anlamakta güçlük çekerler. Bu tür güçlüklerin, şiir dilinde sözdizimsel zorlamaların yanı sıra, anlama zorluğunu da doğurduğu söylenebilir.

Şiir dilinin en önemli yanı, şair - okur arasındaki iletişimde kullanılan metin, yani şiirsel dil ve onun şiirsel işlevidir. Bu şiirsel dil ve işlev, şair ve okur arasında iletişim kurar. Şiiri okuyan bir kimse, her sözcükte kendi kişisel deneyimlerini anımsamaz ve gerçeğe doğrudan ilişki kurmaz. Şiirdeki sözcükler, ancak şiirdeki bağlamın çağrıştırdığı imgesel kavramlarla bağını kurar. Bu yüzden şiir aynı zamanda özel bir yorumlamayı da gerekli kılar.⁵⁰

Yazın incelemecileri şiir dilinin oluşmasında sözcük kullanımı açısından iki belirli eksenin olabileceğini düşünmüş, sözcüklerin önce *dizisel*, sonra da *dizimsel* bağıntılarla seçildiğini söylemiş ve şiir dilindeki dizgelerin, *seçim* ekseninde bulunan dizisel sözcüklerle, *birleştirme* eksenindeki dizimsel sözcüklerin bağdaştırılması yoluyla yaratıldığını açıklamaya çalışmışlardır.⁵¹

Şüphesiz ki gerek sözcük seçimiyle gerek sözcükler arası kurduğu bağlantıyla ve bunların beyit gibi sınırlı bir dizgeye yerleştirilmesiyle, dil kullanımının en mükemmel şekilde sergilendiği ifade tarzı divan şiirinin ifade tarzıdır. Divan şiirinde kullanılan sözcükler aruz ölçüsü içindeki yerleri, ses değerleri, özellikle de anlam açısından nitelikleri göz önünde tutularak seçilmekteydi. Her bir bağlı motif dairesinde neyin neyle beraber olacağı, neyin neyi takip edeceği, önceden belirlenmiş bir çağrışımlar ağı, hangi şeyin hangi şeye benzetileceği başından tespit edilmiş bir imaj örgüsü vardı. Bu imaj örgüsünü oluşturan edebi sanatlarla, sözcüklerin anlam çerçevesini genişleten şair, mevcut olanın ardından gizli olanı keşfetmek demek olan yeni mazmunlar aramış ve geleneğin içerisinde şiirleriyle bir yer edinmeye çalışmıştır.

İşte bu gelenek içerisinde yetişen Bâkî, sözcüklerin seçimi ve dizelere yerleştirilmesindeki titizliği ve ustalığıyla diğer divan şairleri arasından öne çıkmış ve bir söz ustası sayılmıştır. Bâkî, seçtiği sözcüklerin, benzetmeler, aktarmalar, tezatlar, tevriyeler, yinelemeler gibi sanatlarla çağrışım alanlarını ve duygu değerlerini zenginleştirmiş; söyleyiş, şekil ve müzikalite bakımından onları dizisel ve dizimsel açıdan bir araya getirmiş ve ustalıkla bağdaştırmıştır.

Uşşâk iniler güm güm öter günbed-i gerdûn

Hakkâ bu güzel hûb u safâ-bahş sadâdur

G. 105/6

⁴⁹ Özünlü, *a.g.e.*, s.63

⁵⁰ *a.g.e.*, s.65-67

⁵¹ *a.g.e.*, s.64

Yukarıdaki beyitte Bâkî' nin sözcük seçiminde ve bağdaştırılmasında ne kadar usta olduğunu görmekteyiz. Beyitte *iniler*, *öter*, *sadâ* sözcükleri ile “g” sesinin tekrarı müthiş bir müzikalite oluşturmuş, hatta kulağımıza gelen sesler aracılığıyla gözlerimizin önünde bir mekan tasviri canlandırılmıştır.

Âşıklara çün derd ü belâ zevk u safâdur

Yâ zevk u safâ derdine düşmek ne belâdur G. 105/1

Sözcük tekrarı ve tezatlarla şair müthiş bir bağdaştırma örneği sergilemiş, anlaşılır, sade sözcüklerle anlaşılması çaba isteyen, duygu değeri yüksek bir beyit oluşturmuştur.

Hâl u hat milket-i Rûm üstine leşger çekdi

Virdiler kâkül-i müşgînüne serdârlığı G. 495/4

Şair, siyahlık ve askerlikle ilgili göstergeleri kullanarak istiareler ve benzetmeler aracılığıyla bir sevgili portresi çizmiştir.

Sîneme çeksem elifler dağlar yaksam n'ola

Bâkıyâ bir serv-kamet gül-izârum aldılar G. 178/5

Benzetmelerle birlikte *elif ve dağ* kavramlarının görüntüsünden yararlanılarak beyite bir *âh* mazmunu yerleştirilmiştir.

Sûret itdün şirünü girdün *nigârun* gönline

Bâkıyâ bu *nakş* ile sen *nükte kazdun* mermere G. 481/5

Şair, başka sözcükler kullanabileceken *sûret*, *nigâr*, *nakş*, *kazdun*, *mermer* gibi resimle ilgili göstergeleri seçmiş ve olağanüstü bir iş başardığını yukarıdaki beyitte dile getirmiştir.

Kaş râ kad elif dehân ise mîm

Kıldun ey mâh halkı emrüne râm G. 329/2

Benzetme unsuru olarak kullandığı harflerle şair yukarıdaki beyitte, *râm* sözcüğünü oluşturmuş, böylelikle beytin anlam içeriğine uygun olarak güzel bir bağdaştırma yapmıştır.

Husrevâne penc nevbet çaldı heft iklimde

Nüh kıbâbın yankulandurdı sipihrün mîr-i aşk G. 236/3

Şair, sayılarla güzel bir bağdaştırma örneği sergilemiş, aşkın gücünün ne denli büyük olduğunu ortaya koymuştur.

Biz kez tavâfın itmeği bin ömre virmez

Ey hâcî sana Kabe bana kûy-i dilrübâ G. 10/3

Hac farızasıyla ilgili sözcükler bağdaştırılarak sevgiliye olan tutkunluk dile getirilmiştir.

Divan şiirindeki ve Bâkî' nin gazellerindeki bütün beyitleri aslında bağlam ve bağdaştırma kapsamında değerlendirebiliriz. Ancak bu başlık altında bunu yapmak mümkün olmadığına göre biz Bâkî' nin anlam ve içerik olarak daha çok hangi göstergelere ağırlık verdiği ve hangi göstergeleri bağdaştırdığını divan şiirindeki *tenasüp* sanatından da yararlanarak göstermeye çalışacağız.

2.7.1. Tabiat

Divan şirinin en geniş mekanı bahçedir. Ancak bu bahçe biraz da hayali bir bahçedir. Daha çok gül ve diğer çiçekler, bülbül, servi ve ırmaktan söz edilir. Bâkî de tabiatın güzelliklerinden, telkin ettiği duygulardan, sevgiliyi hatırlatmasından ötürü tabiat unsurlarını ve tabiatla ilgili sözcükleri şiirlerinde bol bol kullanır.

Aşağıdaki beyitte gül, bülbül, gonca, şebnem gibi öğelerle baharın gelişi anlatılmıştır:

Eyledi müjde-i gül bülbülü şâd u hurrem

Goncanun gönli açıldı güle düşdi şebnem G. 331/1

Bahçe ve bahçe unsurlarının yer aldığı aşağıdaki beyitler de tabiatla ilgili bağlam ve bağlaştırmaya özgün örnekler teşkil etmektedirler:

Salınur her şâh-ı gül nâzük nihâl-i erguvân

Bâğ-ı cennetden nişân virdi bahâristân-îd G. 39/4

Micmer-i gülde nesîm-i subh-gâhı ûd-sûz

Safha-i gülzârda bâd-ı bahârî ıtr-sâ G. 8/4

Hâr- gamda *andelîb* eyler figân u zârlar

Goncalarla salınur sahn-ı çemende hârlar G. 85/14

Gül ü nergis yine altun benekli câme geymişler

Libâsı lalenün egninde bir dibâ-yı zîbâdur G. 135/5

Nergis çemende *gonca-i* la'lün safâsına

Taht-ı zümürüd üzre çıkar cam-ı zer çeker G. 79/2

Erguvânlar tutuşup *hurmen-i* gül yanmağ için

Gülsitân milkine âteş kodı yir yir *lâle* G. 466/5

Devründe *güle* niçün olur bende *benefşe*

Üstüne kılıçlar mı tutar *sûsen-i* âzad G. 35/2

Beyitlerde de görüldüğü gibi Bâkî, tabiatı resmetmekle yetinmemiş, onu öznel bir yorumla canlandırmıştır.

Bâkî sık sık, hemen her vesileyle tabiat ile sevgili veya tabiat ile aşık arasında münasebetler kurmuştur:

Kaddünün cilvegehi sîne-pür dâğumdur

Sahn-ı gülşen nitekim *serv-i dil-ârâ* yiridür G. 66/2

Mürg-i dil konmağa bir *kâmet-i Tûbâ* gözedür

Serv ü şimşâdı beğenmez katı alâ gözedür G. 67/1

Lâle-hadler kıldılar *gül-geşt-i sahrâ* semt semt

Bâğ u râğî gezdiler idüp temâşâ semt semt G. 23/1

Bâğa gel âyîne-i *âb* üzre gâhî cilve kıl

Eylesün ol *kâmete her serv-i dil-cû* ser-fürû G. 399/4

Serv ü şimşâdı yürütmez tan-ı *bülbül bâğda*

Seyr idelden cilve-i *nahl-i hırâmânun* senün G. 268/2

2.7.2. Meclis ve Mey

Şairler aşk meclisinde şarap ve sâkiyle mest olurlar. Bâkî de meclisin atmosferinden, meclisteki şarap, kadeh, mum, çalgı, saki gibi öğelerden yararlanarak bu öğelerle ilgili bağlam ve bağdaştırmaları şiirlerinde sıkça yapmıştır:

Kadeh kan ağlayup *def* sîne döger *ney* figân eyler

Meger derd ü gam-ı aşka olupdur mübtelâ *meclis* G. 208/4

Müheyyâ oldı *meclis sâkiyâ peymâneler* dönsün

Bu *bezm rûh-bahşun* şevkine *mestâneler* dönsün G. 391/1

Sâkî şarâb rûşen imiş çün revân-ı *Cem*

Câm-ı sabûhı güldürelim k'ola rûhı şâd G. 38/2

Göstermeseydi *bâdesini sâgar-ı zücâc*

Zevk itmez idi *bezm-i safâdan* gönül mizac G. 31/1

Bezm-i gamda câm-ı aşkun *nûş* ide âvâreler

Bâde-i nâbun yazuk *câm-ı sürûr-encâmına* G. 480/4

Sevgilinin dudağı, kadeh ve mey ilişkisi üzerine de bağlam ve bağdaştırmalar yapılır:

Ben *şarâbun* incesin *câmun* tolusın gözlerin

Fikr-i la'lünle leb-â-leb olalı dil *şîşesi* G. 513/2

Mest ü medhûşam velî hâlî *mey-i engûrdan*

La'l-i nâbun hâleti keyfiyyet-i *müldür* bana G. 12/4

2.7.3. Sevgili

Sevgiliye ait hususiyetlerin ve güzellik unsurlarının bir arada kullanılmasıyla da bağlam ve bağdaştırmalar yapılır.

Aşağıdaki beyitte şair sevgiliye ait hususiyetleri, ses tekrarı (paralelizm) oluşturacak şekilde bir araya getirmiştir:

Nedür bu *handeler* bu *işveler* bu *nâz* u *istiğna*

Nedür bu *cilveler* bu *şiveler* bu *kâmet-i bâlâ* G. 6/1

Aşağıdaki beyitlerde de yine sevgilinin hususiyetleriyle ilgili sözcükler bir bağlam oluşturmuştur:

Bu *göz* u *kaş* u *gamze* ve *hâl* u *hat* ile yâr

Âşûb-ı dehr ü fitne-i Devr-i Kamer geçer G. 62/1

Dehenün tûtî-i şekker-şiken olsa ne aceb

Leb-i şîrîn ü *hat-ı sebz* ana bâl ü perdür G. 108/2

Rişte-i *mây-i dilbere* tolaşan

Beste-i bend-i *zülf-i kâkül* olur G. 156/4

2.7.4. Gam ve Keder

Bâkî, sevgiliye ulaşamamanın verdiği acı ve sevgilinin vefasızlığından ötürü üzüntü, bela, sıkıntı vb. göstergeleri beyitlerinde çokça bir araya getirir, hatta aynı kavramların eşanlamlılarını bile beyitlerde kullanır:

Âşıkun *âh* u *enîn* olsa aceb mi kârı

Nâle vü zâr olur eglenceleri *bîmârun* G. 276/2

- Kapunda hâsıl itdi bu devâsuz *derdi* hep gönlüm
 Ne *derde* mübtelâ oldı *dil-i bîmârı* görsünler G. 55/2
 Müşkil *belâ* degül mi *vefâsuz* güzel sevüp
Gussayla yata *derd ü gam* ile uyanasın G. 382/4
 Dil ne *mihnetden* kaçar hergiz ne *gamdan* incinür
Hecl elinden çekdügi *cevr ü sitemden* incinür G. 76/1
 Fürkatünde teşne-leb hâtır-*perîşân haste-dil*
 Künc-i *gamda bî-kes ü bîmâr* dersen işte ben G. 380/5

Bâkî, âh'la ilgili bağlam ve bağdaştırmaları da sıkça yapar:

- Ey çarh gerçi cânuma geçdi cefân okı
 Amma *hadeng-i âhuma* sen de nişânesin G. 382/6

2.7.5. Parlaklık

Parlaklık bildiren güneş, ay, mum, nur, ışık gibi göstergelerle sevgilinin bazı hususiyetleri arasındaki bağlantılara sıkça rastlanır:

- Şem-i ruhsârun* komaz rağbet sipihrün zerrece
Mihr-i âlem-tâbına mâh-ı cihân-ârâsına G. 409/4
 Güzellik burcına bir *mâh-ı* nevdür ol hilâl ebrû
Çerâğ-ı hüsnine günden güne turmaz *ziyâ* artar G. 64/5
 Sînesine yakmada *şem-i* ruhun şevk ile dağ
Mâh-ı enver mihr-i âlem-tâbdan yakar *çerağ* G. 227/1
 Gün yüzün arz eyledi nev-rûzda ol *mehlikâ*
Mihr altun kaplu bir âyîne virdi *rû-nümâ* G. 8/1
Çerâğ-ı mâh-ı hüsnün karşı tutma çeşm-i ağıyâra
 Gözüm *nûrı* ne *denlü* eyleye amâ *ziyâdan* haz G. 223/5

2.7.6. Su

Bâkî'nin gazellerinde dikkatimizi çeken unsurlardan biri de su, gözyaşı, deniz ile ilgili göstergelerin sık sık bir arada kullanılmış olmasıdır:

Leşger-i eşk-i firâvân ile ceng itmek için

Gönderür *mevclerin lücce-i ummân* saf saf G. 229/3

Zevrak-âsâ gam-ı aşkunla *yaşum girdâbı*

Gark idüptür sanemâ çeşm-i *teri* döne döne G. 464/4

Gün yüzin hem gösterür hem dir göze *nem* gelmesün

Çeşme-i çeşme nice eşk-i dem-â-dem gelmesün G. 355/1

Giryeden cûy-i sirişküm sû-be-sû oldı revân

Yine Kulzüm gibi cûş itdi bu deryâ semt semt G. 23/4

2.7.7. Karalık

Sevgilinin saçı, kaş, gözü, beni, ayva tüyleri beyitlerde sürekli bir araya getirilerek bir siyah renk imajı ortaya konmuştur:

Ruhun âteş *hat* u *hâlün* bahur-ı misk ü anberdür

Ham-ı *zülf-i siyahun* halka halka *dûd-ı* micmerdür G. 50/1

Gerçi *hâl* u *hatun* âşüftesi çokdur amma

Beni divâne kılan silsile-i *gîsûdur* G. 46/3

Nedür bu ârız u *hat* u nedür bu *çeşm* ü *ebrûlar*

Nedür bu *hâl-i hindûlar* nedür bu habbe i *sevda* G. 6/2

2.7.8. Gezegenler

Güneş, Ay, yıldızlar, Zühre, Mars gibi gezegenler beyitlerde bir araya getirilmiştir:

Aşkunla *Zühre* çarhda gerdûn *semâda*

Hürşîd ü *mâh* şevk ile sûz u güdâzda G. 446/3

Sanki kûyunda *felek encüm-i seyyâre* ile

Bir nice *ahker* ile *tûde-i hâkisterdür* G. 189/4

Meclis-i aşkuna çengi *Zühre* deffaf *âfitâb*

N' eylesün raks itmesün mi zerre-i nâçizler G. 86/4

2.7.9. Değerli Madenler

Yakut, cevher, inci, zümrüt gibi madenler sevgili ve tabiatla bağlantılı olarak, yapılan benzetmelerle bir araya getirilir:

Ağzı *la'lin* hokka *yâkûtî* müfferih lebleri

Cevherî terkip istersen leb-i dilber yeter G. 49/2

Jâlelerden takınur *tâcına gevher* lâle

Şâh olupdur çemen iklimine benzer *lâle* G. 466/1

Yâkut u *la'li* bir birine urdı lebleri

İdüp nisâr sözde nice *dürr-i şâh-vâr* G. 48/4

Yukarıdaki konu başlıkları dışında Bâkî gazellerinde, harfler, sayılar, avlanma, savaş, inançlar, ses, oyun, kıssalar, hayvanlar, resim gibi kavram ve konularla ilgili göstergeleri bir araya getirmiş ve bağdaştırmıştır.

Bağlam ve bağdaştırmalar kapsamında değerlendirilebilecek diğer beyit numaraları ise şöyledir: 1/2, 2/4, 2/7, 4/5, 5/4, 5/5, 6/3, 7/2, 9/4, 9/5, 13/1, 18/1, 18/5, 23/2, 23/3, 23/4, 24/1, 32/1, 32/2, 32/3, 32/4, 34/1, 34/5, 39/1, 46/5, 48/4, 54/6, 55/1, 55/2, 58/2, 58/4, 61/1, 64/4, 67/5, 67/6, 69/1, 69/3, 77/2, 95/6, 103/4, 105/4, 108/2, 116/3, 119/3, 124/6, 138/2, 149/2, 155/1, 156/4, 176/1, 222/3, 223/1, 229/1, 229/7, 241/2, 266/2, 268/2, 269/1, 271/6, 284/3, 312/3, 323/1, 325/5, 329/5, 335/3, 355/1, 359/5, 371/2, 382/6, 391/2, 398/1, 395/4, 441/3, 483/6, 489/3, 498/3, 502/1, 525/4, 533/3, 533/4, 538/5

2.8. ALIŞILMAMIŞ BAĞDAŞTIRMALARDAN YARARLANMA

Her dilde, birden çok sözcüğün tamlama, birleşik sözcük, terim ve deyim oluşturacak biçimde bir araya getirildiği, kimi zaman bunların kendi anlamlarıyla, kimi zaman da yeni bir anlamı yansıtmak üzere birbirleriyle bağdaştırıldığı görülür. Türkçeden örnek verecek olursak; *evin arsası*, *bozuk yol*, *işi bozulmak*, *çam devirmek* gibi bağdaştırmalarda sözcüklerin bir durumu, konuyu dile getirdikleri görülür.

Daha önce de değindiğimiz gibi, dildeki sözcüklerin çeşitli nitelikleri, birtakım *anlam belirleyici* ve *anlam ayırıcıları* bulunmaktadır. Örneğin *sarı defter* tamlamasını ele alalım. Tamlamadaki *sarı* sözcüğü ad soylu olup somut nesnelere için

kullanılan bir renk olma gibi anlam belirleyicilerine sahiptir. Defter sözcüğünün ise sayılabilir, küçük, yazma aracı, kağıttan olma gibi anlam belirleyicileri vardır. Göndergesel anlamıyla her iki sözcük bağdaştırıldığında dinleyence yadırganmayan ve hemen anlaşılabilir bir tamlama olarak algılanır. Buna karşılık *sarı ilgi*, *aşk defteri* gibi dilde kullanılmamış ve mantığa aykırı birleştirmelerde anlamsal özellikler ve ayırıcılar arasında uyum sağlanamadığı için bu tür bağdaştırmalar, *alışılmamış bağdaştırma* olarak nitelendirilir.⁵²

Alışılmamış bağdaştırmalar, anlam belirleyicileri arasında uyum olmayan, kimi zaman bir somut kavramla bir soyut kavramı bir araya getiren, ancak yarattıkları yepyeni tasarımlar ve duygu değerleriyle dinleyen/okuyanda, ilk anda yarattığı irkilmeden sonra etkili olan sözcük bileşimleri ve dilde yerleşik olmayan kalıplar kurar.

Her ülkenin yazın dilinde, özellikle şiir dilinde sık sık rastlanan, temelinde aynı zamanda deyim aktarmalarının bulunduğu alışılmamış bağdaştırmalar; R. Jakobson'un açıklamalarına dayanarak Ünsal Özünü'ye göre *şiirsel anlambilim* adı verilebilecek olan bir dalın ortaya çıkmasıyla birlikte şiir dilinin söz dizimine dilbilim yönünden yapılacak olan yaklaşımlarla daha da açıklık kazanacaktır.⁵³

Türk şiirinin bütün dönemlerinde olduğu gibi, bütün müşahhas ve mücerret unsurların oldukça zengin bir estetik sistem içerisinde mantıki benzetmeler ve güçlü tasvirlerle tarif edildiği divan edebiyatımızda da, yepyeni hayaller ve imajlar yakalamaya çalışan divan şairleri teşbih, istiare, hüsn-i talil gibi sanatlar aracılığıyla, alışılmamış bağdaştırma olarak nitelendirdiğimiz terkiplerin çok özgün örneklerini ortaya koymuş ve sözcüklerin semantik alanlarını alabildiğine genişletmişlerdir.

Divan edebiyatımızda büyük şairlik yeteneği ve geniş kültür birikimiyle tanınan Bâkî de, divan şiirinin ve döneminin dilinin bütün olanaklarından yararlanmış, gazellerinde kendine özgü söz bileşimlerini ve alışılmamış bağdaştırmaları sık sık kullanmıştır. Hatta denilebilir ki onun şiirinin belirgin özelliklerinden biri de bu sözlere olan eğilimidir. Örneğin, beyitlerinde çok sık geçen sözcüklerden olan *gam* göstergesi, çeşitli tamlamalar içinde kullanılarak okuyucuda yepyeni tasarımlar ve duygu değerleri uyandırmış ve etkileyici olmuştur:

Bâkî *peleng-i kûh-ı gamun* pençesinde dür

Lutfun meded yitişmez ise bir dem öldürür G. 133/5

Beyitte, soyut **gam** sözcüğünü **kûh** (dağ) ve **peleng** (kaplan) gibi somut kavramlarla bağdaştıran şair, **gam** sözcüğünü temel anlamıyla kullanmış olup, **kûh** sözcüğünün *büyüklik*, *yücelik*, *ihtişam*; **peleng** sözcüğünün ise *yırtıcılık* ve *yabanilik* gibi tasarımlarından yararlanmıştır. Şair bu bağdaştırmayla çok büyük acılar çektiğini, aşk derdinin kendisini canından edeceğini, söylemektedir. Bu tamlamayı bütünleyip, zenginleştiren bir başka öge, aynı dizedeki *pençesinde dür* sözcüğüdür.

Görüldüğü gibi alışılmamış bağdaştırmalarda göstergelerden biri göndergesel anlamıyla kullanılırken, diğer göstergelerin çeşitli anlam özelliklerinden yararlanılmakta ve çeşitli duyguların devreye girmesi sağlanmaktadır.

⁵² Aksan, *Yunus Emre Şiirin Gücü*, s. 103-104

⁵³ Özünü, *a.g.e.*, s. 65-66

Bir başka beyitte de *bela*, *sıkıntı eli* anlamında *dest-i mihnet* tamlamasıyla karşılaşıyoruz ki burada da somut bir kavram olan *dest* (el) ile soyut bir kavram olan *mihnet* bağdaştırılmıştır:

Dest-i mihnetten alınmaya yakam

Ger olursa ki âlem bir yana G. 11/4

Bu örnekte de *dest* göstergesinin göndergesel anlamının yanında, aktardığı çeşitli duygular (kavramak, zaptetmek), kişileştirilen *mihnet'e* yüklenmiştir. Yine aynı dizedeki *yakam* göstergesinin tamlamayı bütünlediğini, tek bir tasarım yerine değişik duygular oluşturduğunu görüyoruz.

Alışılmamış bağdaştırmalara Bâkî'nin gazellerinde yüzlerce örnek daha gösterebiliriz. Ancak daha önceki bölümlerde de konuyla ilgili örnek beyitler bulunduğu için aşağıda birkaç beyit örneği vermenin yeterli olacağı düşünüyoruz:

Şehâb-ı lûtfun âbın teşne-dillerden dirîg itme

Bu deştün bağı yanmış lâle-i numânıyuz cânâ G. 13/2

Şahne-i devrân n' ola çekse çevürse dem-be-dem

İki kanludur anılmış bâde-i nâb u kebâb G. 20/4

Seng-i cevrünle ne dem dökse gönül şîşesini

Gözlerimden dökülür katre-i nâ-yâb nedür G. 172/3

Yenmez âb-ı çeşme-i çeşmüm dökinse lezzetin

Şehd-i şîrîn-i muhabbet şol kadar kuvvetlüdür G. 60/5

Çeksün *livâ-yı saltanat-ı hüsnî* kadd-i yâr

Ol kâmeti ne serv û sanavber ne bân çeker G. 154/2

Nihâl-i cefâ şâhıdur kadd-i yâr

Anun mîvesi şîve vü nâz olur G. 112/4

Bâkî musahhar oldı bana *kişver-i suhan*

Geçdüm *serîr-i nazma* bu gün husrevâne ben G. 357/6

Örneklerde de görüldüğü gibi alışılmamış bağdaştırmalara yönelmek etkili anlatım çabasının bir ürünü ve deyim aktarmalarından da yararlanan güçlü anlatımın eğilimidir. Şiirin insanı etkileyen yönlerinden birinin göstergelerin ustaca, özgün bir biçimde bağdaştırılmalarıyla ortaya çıktığını gözlemliyoruz. Şiir dilinde çok rastlanan bu bağdaştırmalar, doğrudan doğruya anlambilim aracılığıyla incelenebilir ve göstergelerin anlam çerçeveleriyle çözümlenebilir.

3. DOĞAL, RAHAT VE İÇTEN SÖYLEYİŞ

3.1. KONUŞULAN DİLDEN YARARLANMA

Dilbilim çalışmalarında *konusulan dil* ve *yazılan dil* ayrımı yerleşiktir. Konuşma dili, gerek anlatım özellikleri (kısa olması, devrik cümlelerin yoğunlukta olması), gerekse çeşitli ses değişimleri ve kolay söyleyişe yönelme gibi nedenlerden ötürü yazılan dilden ayrılır.

Dünyanın her ülkesinin şiirinde, dilin kendine özgü bir anlatım biçimi olduğunu, bunun şiir dili olarak (poetic language) nitelendiği bilinmektedir. Hiç kullanılmamış sözcükler ve sözcük bileşimleri bir dilde yer alabildiği gibi, değişik benzetmeler, aktarmalar, tamlamalarla karşılaşılabilen, kimi zaman konuşulan dilin sözcükleri kimi zaman da yazılan dilin düzgün tümcelerinden yararlanılmaktadır. Kısacası şiir dili, insanın dil yeteneğinin sağladığı bütün olanakları kullanmakta, hatta bunları zorlamaktadır.⁵⁴

Şiirde lirizmi yakalamak için, yalın ve doğal anlatımdan büyük ölçüde yararlanır. Bunun için de günlük dilin ve konuşulan dilin kalıplarına, alışılmış kullanımlarına büyük ölçüde başvurulur.

Bâkî, zihnindekileri yalın, rahat, doğal anlatımla dizelere dönüştürür. Onun gazellerinde algılanması, çözümlenmesi güç anlatımlardan ziyade, bir anda kavranıveren beyitlerle karşılaşılır. Şair konuşulan dilin kalıplarından ve söyleyiş biçimlerinden de sık sık yararlanır.

Aşağıdaki beyitte sevgilisinin sürekli kendisinden uzak durması karşısında söyledikleri, dildeki doğallığı ve yalınlığı en güzel şekilde yasitan ifade biçimleridir:

Ne sende mihr ü vefâ var ne bende sabr u karâr

O yok bu yok ne aceb bizden ictinab itdün G. 259/3

Yine sevgilisinden ilgi beklediğini söylerken konuşulan dilin imkanlarından yararlanır:

Eylesün la'lini dermân dil-i bîmâra meded

Dostlar işte ben öldüm bana bir çâre meded G. 40/1

Sevgilisinin kapısını bekleyen köpeği muhatap alarak azarlar:

Görüp ben zârı dâmen-gîr olursın ey seg-i dilber

Gelür kûy-ı nigâra her gice ağıyârı tuymazsın G. 396/2

Konusulan dilden yararlanmanın bir özelliği de karşısında biri varmışçasına davranmaktır:

⁵⁴ Aksan, *Yunus Emre Şiirinin Gücü*, s. 73.

Yanuna kalur ne kılsan pâdişehsin *dostum*

Şânuna layık degül amma cefâlar *bilmiş ol* G. 294/3

Dâne-i hâline bak cennet-i ruhsârında

Nice sabr eylesün *Allâhı seversen* âdem G. 331/4

Bâkî, halk şairleri gibi *dedim-dedi*'li tekrarları da kullanır:

Didüm müşğîn saçun mıdur muattar iden âfâkı

Perîşan eyleyüp kaküllerini *didi* kim budur G. 170/4

Kimi halk söyleyişlerini de beyitlerinde kullanmaktan çekinmez:

Çekemez kimse ayağum diyü lâf urma inen

Sâkıyâ *elleşelim* gel berü meydâne biraz G. 206/2

Bâkî'nin beyitlerinde konuşulan dilin bir özelliği olan seslenmelere çokça rastlanılır:

Dilâ cihânı sirişkümle pûr-şarâb itdün

Behey harâb olası âlemi harâb itdün G. 259/1

Bâkî'nin gazellerinde özellikle “dostum, begüm” seslenmeleri çok kullanılır:

Saçun zencîri sevdâsında Bâkî

Begüm dîvanedür dîvâne mazûr G.132/5

Bâkîye emr nedür *sultânım*

Sana kul oldu mutî u münkad G.37/6

Nedim'in hazırlayıcılarından olan Bâkî'nin aşağıdaki beyti rahat ve içten söyleyişin güzel bir örneğidir:

Nevbahâr oldu gelün azm-i gülistân idelüm

Açalum gonca-i kalbi gül-i handân idelüm G. 323/1

Bâkî'nin gazellerinde konuşulan dilin kimi kalıplarından yararlanılarak oluşturulan diğer beyitlerin numaraları ise şöyledir: 15/3, 31/4,31/3, 31/5, 34/4, 35/4, 37/4, 37/2, 40/1, 40/2, 123/1, 123/1, 227/5, 227/3, 265/4, 313/5, 316/3, 322/4, 151/, 389/3, 409/3, 457/5, 495/2, 497/3, 506/6, 525/3

3.2. ATASÖZLERİ

Şiirin anlamını derinleştiren ve somutlaştıran atasözleri, şiirdeki estetik zemini de ahenkle buluşturur. Günlük dilden gelen bu kalıplaşmış ifadeler, şaire doğal bir söyleyiş imkânı verdiği gibi argoya ve küfre düşmeden en basit halk dilini şiire sokma kolaylığı da sağlar. Atasözleri, şairin şahsî kullanım araçları olmadığı için herkes tarafından kolayca anlaşılır ve şairin meramını kısa ve özlü bir şekilde aktarmasına vesile olur.

Özellikle XV. ve XVI. asırlardan itibaren divan şairlerimizin şiirlerinde atasözlerine çokça rastlanmaktadır. *Îrâd-ı mesel* veya *irsâl-i mesel* sanatları aracılığıyla atasözlerinin çeşitli manalarıyla ustaca oynayan divan şairleri şiirlerini estetik, anlam ve ahenk açısından zenginleştirmeyi de bilmişlerdir.

XVI. asrın büyük şairi Bâkî'nin gazellerinde atasözlerinin çokça kullanıldığını söyleyemeyiz. Şairin gazelleri içerisinde atasözlerinin kullanıldığı beyitler ise şunlardır:

Kapunda çok revân oldu dahı çok seyl olur yaşum	
Meseldür <i>akduğı yirde dimişler yine akar su</i>	G. 402/3
Beni öldürmege gel ey püser ihmâl itme	
Atalar dimediler <i>hayr işi tehir ideler</i>	G. 177/4
İrmedin rûz-ı firâk eyleyelüm cânı revân	
Bâkıyâ çün dinilür <i>ey güne katlanmaz deyn</i>	G. 378/5
Pâdişehsen terk-i tâc u kisvet itmekdür yolun	
<i>Pâdişâh olmaz kişi başında tâc olmadan</i>	G. 394/2
Derd-i aşkun âşık-ı miskîni âhır öldürür	
<i>Mestlik pâyâne yitse irüşür elbette hâb</i>	G. 20/5

3.3. DEYİMLER

Anlamı kuvvetlendirme, anlatımı etkili kılma yöntemlerinden biri de deyimlerdir.

Bâkî'nin gazellerinde deyimler ve halk ağzına yakın söyleyişler önemli bir yer tutar. Bu husus Bâkî'nin halk kültürüyle ne denli alakalı olduğunu da gösterir. Büyük şair, sözcüklerin lûgat ve deyim manaları ile ustaca oynayarak dildeki hakimiyetini de ortaya koymuştur.

Aşağıda Bâkî'nin gazellerindeki kimi deyimleri beyitler üzerinde gösterdikten sonra, bundan önceki konu başlıkları altında yer alan ve deyim ihtiva eden beyitleri tekrar etmemek amacıyla diğer deyimleri beyit numaraları ile birlikte göstereceğiz.

Ağız birliği yapmak

Ağız bir idüp söylemek âsân idi yâre
Zahmunla gelüp olsa eger hançeri yek dil G. 298/3

Aklını başına toplamak

Düşmesin silsile-i zülf-i perişânına dil
Aklını başına cem eylesün ol divâne G. 410/4

Alını açık yüzü ak

Gül gibi ter-dâmene teşbîh iden kimdür seni
Yâsemen gibi cihânda alnun açık yüzün ağ G. 227/3

Ayağının tozuyla bir tutmamak

Ayagun tozuyla vezn itmez birin ehl-i nazar
Toptolu Yûsuf-likâlarla bugün mîzân-ı îd G. 39/3

Bel bağlamak

Bende-i fermân olup gîsû-yı kâfir-kîşüne
Hidmete bil bağlayupdur ey sanem zünnârlar G. 85/2

Başım gözüm üstüne

Hâk-i kademün kühli gelürse gözüm üzre
Kuyun yolunun hizmeti başum yüzüm üzre G. 462/1

Deliliđi tutmak

Âleme leylî saçun sevdâsın izhâr eylerin
 Nev-bahâr eyyâmıdır bir gün tutar mecnûnluğum G. 325/3

Elinden düşmemek

Piyâle düşmez elümden hemîşe lâle-sıfat
 Şirâr-ı nâr-ı gamundan tutışdı yandı yürek G. 265/3

Eşek yerine koymamak

Yâr ışiginde rakîbün yirin umma sofi
 Bağlamaz kimse seni ol kapuda har yerine G. 422/4

Gözleri aydın

Bâkî yitiřdi gözlerün aydun nesîm-i subh
 Hâk-i cenâb-ı sâye-i perverdigârdan G. 377/5

Gözünden sakınmak

Bâkî gözinden eyle hazer sorma leblerin
 Zinhâr gâfil olma şarâbun yasağı var G. 53/6

Gözden uzak tutmamak

Bâkî-i haste-hâtır dûr itme dîdeden
 Gamzenden ayru kimsesi yokdur iler çeker G. 79/7

Kına yakmak

Kızarup ruhları gül-güne-i tâb-ı mülden
 Şûle-i sagâr-ı mey destine yakmış hınnâ G. 9/4

İbret gözünü açmak

Zâhidâ ibret gözün aç sûret-i zîbâya bak
 Bir nazar âyîne-i sun'-ı cihân-ârâya bak G. 239/1

Karanlıkta göz kırpmak

Ne bilsünler karanuda anun göz kıpdugın iller
 Gice hâl-i ruhunla bahs için gelmiş meger kevkeb G. 17/3

Kanadı altına almak

Fasl-ı şîtâda beyzâ-i sîmîn idi gûy-i zemîn
 Aldı kanadı altına simurg-i zerrîn-bâl ü per G. 78/3

Kulp takmak

Öykündiği 'çün işigüne ey şeh-i cihân
 Dahı ne kulplar taka eflâke mâh-ı nev G. 400/4

Laf çatlatmak

Nâre-i mest-i aşka benzedemez
 Lâf çatlatmasun inende tüfek G. 252/3

Murad bulmak

Bulmag isterdi aşk içinde murâd

Yâr-ı Şîrîn digül midür Ferhâd G. 36/1

Namerde muhtaç olmamak

Pîre-zâl-i dehre Bâkî kimse muhtâc olmasun

Saklasun Hak kulların nâmerde muhtâc olmadan G. 394/5

Överek göğe çıkarmak

Hem-demümdür şeb-i fûrkatde diyü haste gönül

Ögerek göğe çıkardı bu gice feryâdı G. 520/4

Ömür törpüsü

Bülbülün medh idüp ol şâh-ı gül-i ter didügi

Bir ömür dörpüsüdür kaddüne nisbet güzelüm G. 332/3

Ruhu şad olmak

Leb-i handânun ile kıldın yâd

Eyledün mürdelerün rûhını şâd G. 37/1

Üstüne titremek

Bâkıyâ pîrehenin sanma o mâhun lertzân

Üstine pertev-i hûrşîd-i dırahşân ditrer G. 137/7

Vebali boynuna olmak

Gîsûların firâkı helak eyledi bizi
Boynuna alma ey saçı Leylâ vebâlümüz G. 207/3

Yakasını kurtaramamak

Gerçi dil turran elinden yakasın kurtaramaz
Ruhuna meyl idene zülf-i siyâh el karamaz G. 203/1

Yerin kulağı var

Âh itme nal-i esbi nişânın görüp dilâ
Şâyed kimesne işide yirün kulağı var G. 402/3

Yüreğine su serpmek

Bâkî yanardı tâb-ı teb-i hecr-i yâr ile
Su sepmeyeydi yüreğine şir-i âbdâr G.101/5

Yüzü gözü açılmak

Gülşene nergis ü gül haylî letâfet virdi
Şimdi açıldı dahı yüzi gözi gül-zârun G. 276/4

Yüzüne kan gelmek

Eşk-i hasret yüzümüz âl ider andukça lebin
Mey-i gül-gûn içerüz benzümüze kan getirür G. 131/4

Zincirinden boşalmak

Zülfünden ayru Bâkî bir hâl ile yürür kim

Zincîrden boşanmış dîvânedür sanurlar G. 115/5

Yukarıda görülen örneklerden anlaşılacağı üzere Bâkî' nin gazellerinde deyimler ustalıklı kullanılmıştır. Deyimlerin güçlü ifadeleri yanında, şairin kelimelerle isteği oynama ve edebî sanatlarla olan merakı, şiirin manasını zenginleştirmiştir.

Gazellerdeki diğer deyimler ve beyit numaraları şöyledir; ağzından düşmemek (264/7), aklını almak (35/6, 507/3), alem şahit (42/5), ayağını kesmek (269/1), başa çıkamamak (2/1), bağına basmak (103/4), boy göstermek (51/4), başını alıp gitmek (176/5), beyaza çıkmamak (503/3), boy göstermek (51/4), başını alıp gitmek (176/5) beyaza çıkmamak (503/3), baştan gitmemek (3/2), o yola başını koymak, başını vermek (250/4), çekip çevirmek (20/4), dış kirası (80/2), dil uzatmak (228/2, 345/4), dimağ bağlamak (48/5), eline geçirmek (9/5,25/2), gönül bağlamak (34/2), gönül almak (126/1,278/5), gül gibi (492/1), göz dikmek (1/7,117/4), gözünü açmak (77/8), gam çekmek (19/6), gönlü düşmek (26/1), gözü değmek (269/1), göze almamak (3/4), gönlü açılmak (331/1), gönlü alınmak (33/3), gözü dünyayı görmemek (15/4), gün gibi göstermek (109/4), gözü aç (31/5), hararet bağlamak (381/3), hayrette kalmak (31/5), işin altın olsun (95/3), kahr çekmek (56/2, 26/5), kan ağlamak (5/4, 208/4, 390/2), kulak vermek (277/7), kanına girmek (215/2), kadem basmak (7/5), kulağını çekmek (521/2), kulak kabartmak (8/6, 209/2), minnet çekmek (105/3), peyda etmek (9/2, 20/2, 71/1), ruhu şad olmak (38/2), üstüne titremek (70/1), yüzüne gülmek (241/6), yüz karası (94/3), yolunda toprak olmak (2/6), yerlere geçmek (294/3), yedi iklimi yayılmak (23/6), yüz çevirmek (6/5, 50/4), yoluna can vermek (60/4), yer etmek (1/4), yüzünü eline almak (489/5), yüz sürmek (7/3), yerden göğe kadar (423/1)

4. BİÇİM ANLAM İLİŞKİSİ

Bundan önceki bölümlerde anlam çerçevesi içine giren unsurları açıklayarak, bu unsurlar doğrultusunda büyük şair Bâkî'nin gazellerindeki anlatımı güçlü kılan özellikleri belirlemeye çalıştık. Bu saptamaların yanı sıra şairin biçimine de ana çizgileriyle değinmek gerekir.

Bilindiği gibi *biçem* (deyiş, üslûp) terimi, bir yazarın, bir şairin ya da bir konuşmacının düşünce ve duygularını kendine özgü bir anlatımla söze dönüştürmesi demektir. Kimi yazar ve şairlerde bu anlatım, onları başkalarından belirgin bir biçimde ayıran ve ilk bakışta fark edilen bir özelliğe dönüşür.⁵⁵

Bâkî'nin gazelleri bir bütün olarak incelendiğinde, onun sözcükleri kullanışı, birbirleriyle bağdaştırışı, birkaç anlamda kullanması, edebi sanatlardan yararlanmasıyla birlikte kendine özgü bir anlatımla da karşılaşılır. Benzetmeler, aktarmalar, anlam karşıtları, çok anlamlılık, duygu değeri, uzak çağrışımlar, yinelemeler, alışılmamış bağdaştırmalar, sapmalar deyimler gibi dilin bütün olanaklarından yararlanabilen şair, bütün söz sanatlarını ustalıkla şiirine yansıtıran aynı zamanda konuşma dilinin sunduğu imkanlardan da yararlanmış ve bütün bunları lirik bir şekilde söze dönüştürebilmiştir. Gösterdiği bu biçim özelliklerine karşın, ilettiği düşünce ve duygular bakımından üzerinde uzun uzun düşündüren ve etkileyen bir derinlik taşıyan Bâkî'nin gazellerini biçim - anlam açısından daha sağlıklı değerlendirebilmek için şüphesiz gazellerdeki ahenk unsurlarını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Edebiyat terminolojisinde **ahenk**, üslubun bir niteliği olarak şiir ve nesirde kelime ve cümlelerin, adeta bir müzik tesiri yapacak şekilde ard arda getirilmesiyle sağlanan uyum olarak nitelendirilir.⁵⁶

Bilindiği üzere divan şairleri de, şiirle musikinin iç içe olduğu bir atmosferin havasını teneffüs etmiş, şiirleri de musikinin yanında ya da onunla beraber varlığını sürdürmüştür. Şiirlerinde müzik diye nitelendirdiğimiz ahengi temin edebilmek için divan şairleri ünlü – ünsüz ilişkilerinden, değişik düzeydeki tekrarlardan, kafiye, redif, vezin gibi ritmik unsurlardan, söz sanatlarından yararlandıkları gibi dildeki ses değerlerinden de istifade etmişlerdir.⁵⁷

Biz burada Bâkî'nin gazellerinde biçim anlam ilişkisini doğuran ahenk unsurlarından sadece söz ve ses tekrarlarını ele alacağız.

4.1. SÖZ TEKRARLARINA DAYANAN BİÇİM - ANLAM İLİŞKİSİ

Şiirde bazı kelime ve kelime gruplarının tekrar edilmesiyle oluşan anlatım tekniğidir. Bazı söz ve söz gruplarının belirli aralıklarla tekrarından doğan ahenk, anlamla bütünleştiği zaman, poetik bir fonksiyon icra eder ve meramin etkili bir biçimde sunulmasını sağlar. Divan şiirinde aynı seslerden mürekkep tekrarların (tekrir) yanı sıra, benzer seslerin tekrarı da vakidir. Cinas, iştikak, kalb, aks, îade ve

⁵⁵ Aksan, *Yunus Emre Şiirinin Gücü*, s. 137.

⁵⁶ Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, İstanbul, 2005, s.5-9.

⁵⁷ a.g.e, s. 6-8.

tarsi gibi söz sanatlarının kullanıldığı şiirlerde benzer seslerin tekrarından doğan bir ahenk vardır.⁵⁸

Bâkî'nin gazellerinde aynı seslerden mürekkep söz tekrarlarına değinmeden önce, benzer seslerin tekrarıyla oluşturulan *cinas*, *iştikak* ve *kalb* gibi sanatların bulunduğu beyitlerin kimilerini örneklemek yerinde olacaktır.

a. Cinas

Anlamları farklı olan sözlerin telaffuzda benzeşmesi demektir. Bâkî'nin gazellerinde cinas teşkil eden kimi beyitleri şöylece örnekleyebiliriz:

Ehl-i diller şiken-i zülfüne *şebbû* didiler

Âlemi kıldı muattar nice *şeb bu* didiler G. 184/1

Fenaya viridi bülbül zâr ile *gülzârı* tuymazsın

İşitmezsün hezârün zârın ey *gül zârı* tuymazsın G. 396/1

İsterse n'ola haste gönül *yâre* sarılmak

Mecrûh olıcak lâzım olur *yara* sarılmak G. 247/1

Zerd oldu yüzüm derd ile san kim *yerekândur*

Lutf eyle begüm dökme benüm yok *yire kanum* G. 319/2

Sînene aşk ile elifler *kes*

Bilsün ol servi sevdiğün her *kes* G. 210/1

Cevr ile terk ider mi kişi *şehr-i yârını*

Lâyık mıdur ki terk ide kul *şehr-iyârını* G. 517/1

Meh-i hüsnün olupdur *şöhre-i şehr*

Bütün *âlemde* kaddün hod *alemdür* G. 147/5

Meclis-i aşka girüp ayağı evvel *çekdüm*

Mâsivâdan götüri âhır-ı kâr *el çekdüm* G. 327/1

b. İştikak

Sözlük anlamı *türemedir*. Edebiyatta ise, iştikak bir kök ile o kökten türeyen veya aslî manaları aynı köke bağlı olan yahut harflere ait şekil benzerliğinden dolayı

⁵⁸ a.g.e, s. 12-14

aynı kökten türemiş gibi görünen sözlerin bir ifadede toplanmasından doğan sanatın adıdır.⁵⁹

İştikak sanatına şu beyitleri örnek gösterebiliriz:

Avâm okur seni teshîr için hemîşe havâs

Bu *muhlisün* işi dâim muhabbet ü *ihlâs* G. 220/1

Piyâle *devrini devrândan* öğrenür Bâkî

Felekde gerdiş iden câm-ı zer-nigârı görün G. 257/5

Görme ey zâhid günâhum çokluğın şol âlemi

Mağfiret deryâsına gark eyleyen *Gaffarı* gör G. 71/6

İrişün Kabe-i kûy-ı rızâna tek dil-i Bâkî

Harîm-i hürmetün kurbında kurban ile irzâdur G. 65/5

Sunma la'l-i şeker-efşânunu bî-zevklere

Eyle şîrîn dehen-i ehl-i *mezâkı* berü gel G. 292/4

Haşr ide mi bir yirde senünle beni devrân

Hasret kala mı yogsa dem-i *mahşere* cânâ G. 1/3

c. Kalb

Bir kelimedeki harflerin yerlerini değiştirmek, bir kelimedeki harflerin tamamını kullanarak değişik kelimeler yapmak sanatıdır. Bunu aşağıdaki beyitle örnekleyebiliriz:

Sîne-i *mecrûh-ı mehcûrun* onulmaz yarası

Merhem-i vaslun olur olursa derman zahmına G. 411/5

Edebî sanatlarda karşılaştığımız ses ve söz tekrarlarının yanında, divan şiirinde bir anlatım tekniği olarak değerlendirilen birli, ikili, üçlü, dördü ve beşli söz tekrarlarının ahengi sağlamak açısından daha sistemli tekrarlar olduğu bilinmektedir.⁶⁰

Şimdi de bu tip söz tekrarlarının bulunduğu kimi beyitleri örnekleyelim:

⁵⁹ a.g.e, s. 18.

⁶⁰ a.g.e, s. 20.

4.1.1. Birli Söz Tekrarları

Ayagun altına bak eyle nazar ben hâke

Şeh-süvârum *yiter* itdün beni pâ-mâl *yiter* G. 151/3

Derdine dil zahmınun aşkunla dermân eyledüm

Şimdi aşkun derdine düşdüm bulunmaz çâreler G. 59/6

Âb-ı çeşmüm bahr ider *hâmûnı* tuğyân eylese

Sarsar-ı âhum tokınsa tağlar *hâmûn* olur G. 142/3

Sâkıyâ *gül-güne*-veş gel bâde-i gül-gûnı sür

Lâle reng olsun kızarsun ol iki ruhsâreler G. 59/5

Eşkâl-i vefâ resmi kabul itmede kalbün

Âyinedür amma begüm *âyine-i* pûlâd G. 35/4

Gül dirin *gülmez* açılmaz bana ol gonca-dehen

Gâlibâ hep yüzine *gül* didigüme terdür G. 175/2

Sultâna kayd-ı saltanat-ı dehr pây-bend

Derviş kendü başına *sultân* olup gezer G. 138/5

4.1.2. İkilemeler

Bâkî'nin gazelleri içerisinde en çok karşılaşılan söz tekrarları ikilemelerdir.

Cân câna olurduk dem-i vuslatda senünle

Sînem eger ey rûh-ı revân olmasa hâil G. 298/4

Yansa dâğ-ı sînem üzre hasret-i haddünle nâr

Nâr *nûr u nûr hûr hûr* pûr- envâr olur G. 114/3

Devr elinden *kâse kâse* yutduğum kanlardur ol

Katre katre tamlayan gözden *dem-â dem* ey gönül G. 300/2

Bürc-i şerefde ahter-i bahtum tülû ider

Gösterse yâr manzaradan *gâh gâh* rû G. 401/4

Çekmezdi hârharını gülzâr-ı âlemün

İnletmeyeydi bülbülünü *zâr zâr gül* G. 305/6

Döker âşık yolunda *dâne dâne* gevher-i eşki

Yatur hâk-i mezelletde yine bir *dâne* incinmez G. 199/4

Nâr-ı hecrünle olan sînemde *yir yir* dağlar

Hâlüme rahm itdüğinden *dem-be-dem* kan ağlar G. 176/1

Subh-ı visâlün irmedi pâyâne yitdi ömr

Şâm-ı gamunda şem gibi *yana yana* ben G. 357/4

4.1.3. İkili Söz Tekrarları

Evvel *vefâya vadeler* itmişken ey sanem

Cevr itdüm âhır eylemedun *va 'deye vefâ* G. 10/4

Hat-ı nev-hîzün ile *didi* ne dirsün ruhuma

Didüm ol rû da *güzel* hatt-ı semen-bû da *güzel* G. 313/2

Kenâr itsem diyen ol *gevheri* kar-ı yem-i gamdan

Kenâra çıkmasun hergiz ki *gevher* der-*kenâr* olmaz G.195/3

Hep *senün* 'çündür benüm *dünya* cefâsın çekdüğüm

Yogsa ömrüm varı *sensüz* neylerin *dünyayı* ben G. 381/4

4.1.4. Üçlü Söz Tekrarları

Yâ terk-i *nâm* u *neng* it yâ *aşkı* ko gönül gel

Neng ile *nâm* sığmaz *aşk* ile bir arada G. 478/3

Nîzesi cânuma vü *nîzesine cân* ditrer

Yâr kim togru ola üstine *yârân* ditrer G. 70/1

Temâşâ-yı *gül* ü *gülşende ârâm* eylemez *cânum*

Ser-i kûyında cânânun garaz *ârâm-ı cânum*dur G.128/3

Bâkî, gazellerinde ikilemelerden sonra birli ve ikili söz tekrarlarını sıklıkla kullanmıştır. Bu tekrarlarla sadece ahengin sağlanması amaçlanmamış, beyitteki duygu değeri artmış, anlamın pekiştirilmesi de sağlanmıştır.

4.2. SES TEKRARLARINA DAYANAN BİÇİM - ANLAM İLİŞKİSİ

Şiirde ahengi sağlayan ses tekrarları, dilin ses sistemine bağlıdır. Birbirlerine ses uyumuyla bağlanan kelimeler, şiirin musikîsini artırdığı gibi, şiir içinde oluşturduğu organik bağlarla da anlamı bütünler. Şiir dilinde beyti oluşturan mısralar arasındaki benzer dil birliklerinin ve mütevazın kelimelerin anlamla bütünleşen sesin eşliğinde paralel sıralanışını ifade eden *sentaktik paralelizm* ile divan şairleri şiirlerinde hem sentaks hem de anlam açısından paralellikler oluşturmuşlardır. Özellikle 15 ve 16. yüzyılda eser veren şairlerin büyük kısmının divanlarında sentaktik paralelizmin de yardımıyla birbirini izah eder nitelikte mısralardan kurulmuş beyitlerin sayısı oldukça fazladır.⁶¹

Bâkî'nin gazelleri de sentaktik paralelizm bakımından oldukça zengindir. Bilhassa gazellerinin matla beyitlerinde kullandığı bu anlatım tarzıyla anlam ve ahenk açısından mükemmel beyitler ortaya koymuştur. Aşağıdaki beyitlerde bunu görebiliriz:

Zülfüne dil vermeyen hâtır-perîşan olmadı	
Pâyüne yüz sürmeyen hâk ile yeksân olmadı	G. 490/1
Aklumı gamze-i câdûları meftûn itdi	
Gönlümi silsile-i mûları mecnûn itdi	G. 491/1
Olmayaydum âleme aşkunla rüsvâ kaşkî	
Gülmeyeydi hâlûme hecründe adâ kaşkî	G. 496/1
Hattum hisâbın bil didün gavgâlara saldun beni	
Zülfüm hayâlin kıl didün sevdâlara saldun beni	G. 531/1
Yârdan cevri ü cefâ lutf u kerem gibi gelür	
Gayrdan mihr ü vefâ derd ü elem gibi gelür	G. 146/1
Ayagun toprağın özler bulurken gökde yir kevkeb	
İşgin cânibin gözler zehî âlî-nazar kevkeb	G. 17/1
Kadehden gayrı bir la'lün öper yok	
Kemerden gayrı bilüni kucar yok	G. 246/1
Medhûş-ı câm-ı la'lün mestânedür sanurlar	
Mest-i şarâb-ı aşkun dîvânedür sanurlar	G. 115/1

⁶¹ a.g.e, s. 53-60.

Künc-i ebrûsın hayâl it gûşe-i gülzârı gör

Halka-ı zülfin kıyâs it tabla-i attârı gör G. 71/1

Ne câm-ı bâde-i gül-gûna benzer yâr-i hem-dem var

Ne sadr-ı suffa-i meyhâne gibi cây-ı hurrem var G. 63/1

Söyleyiş mükemmelliğini esas alan divan edebiyatı geleneğinin usta şairi Bâkî, gazellerinde söz ve ses tekrarlarının yanında vezin, kafiye, redif gibi ritmik unsurları da başarıyla şiirine uygulamıştır. Divanındaki 548 gazelden 284'ü redifli olup, daha çok Türkçe kelimelerden seçilen bu redifler, şiirdeki ahenge katkı sağlamakla kalmamış, çokanlamlılıkları bakımından da çok iyi değerlendirilmiştir.⁶²

Önceki bölümlerde değindiğimiz nitelikleri ve burada belirttiğimiz ahenk unsurları da göz önünde bulundurulduğunda biçim - anlam ilişkisi bakımından Bâkî'nin gazellerinde dilin ses yönünün çok iyi kullanıldığını, bunun sözcük ve sözcük gruplarının dinleyen üzerindeki etkisini artırdığını, anlamın ve amacın aktarılmasını da güçlendirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

⁶² *a.g.e.*, s. 83-85.

5. SONUÇ

Şimdiye kadarki bölümlerde Bâkî'nin gazellerindeki dilini değişik açılardan, özellikle de dilbilimin ve anlambilimin verilerinin ışığı altında incelemeye çalıştık. Gazellerdeki anlam çerçevesini, şairin deyiş özelliklerini, biçim - anlam ilişkisini gözden geçirdik. Şunu hemen söylemeliyiz ki, sözcüklerin ses ve özellikle anlam açısından ne geniş anlatım olanaklarına sahip bulduklarını, ne denli güçlü birimler olduklarını, şairin elinde ne denli değişime uğradıklarını çalışmamız sırasında daha iyi anladık. Bir bakıma dilin gücünün şiir dilinde kendini bütünüyle belli ettiğini de gördük.

Dilin, özellikle de sözcüklerin bütün olanaklarından ve değerlerinden yararlanmaya çalışan şairler, duygu ve coşkularını gereğince aktarabilmek için göstergelerin anlam ve ses değerlerinden yeterince yararlanmayı amaçlamakta, her dönemde sözcüklerin ses ve anlam gücünü ortaya koyacak kullanımlara ulaşmaya yönelmektedirler. Bunda başarıya ulaşan şairler de unutulmamakta, kuşakları etkileyebilmektedirler. İşte divan edebiyatı gibi dilin bütün imkanlarının zorlandığı bir gelenek içinde yetişen büyük şairlerden biri de hiç şüphesiz Bâkî'dir. Bâkî, şiir sanatındaki ustalığıyla her devirde kendisinden söz ettirmiş, şiirleri de asırlarca beğenilerek okunmuştur.

Bâkî'yi usta şair yapan, şiirlerini yüzlerce yıl ötesinden bugüne taşıyan güç şüphesiz şiir dilini sonuna kadar ustalıkla kullanmasıdır. Onun duygu ve düşünce dünyasına, gazellerinin estetik sistemine girebilmenin yolu göstergelerin beyit içindeki bağlamı ve sahip oldukları anlam çerçevesini belirlemekten yani göstergelerin semantik alanlarını çizmekten geçer. Bu da göstergelerin diğer göstergelerle kurduğu çeşitli estetik, şiirsel ve kültürel ilişkilerin sistemine girmeyi, divan şiiri geleneğini anlamayı kolaylaştırır.

Bâkî'nin gazellerindeki anlam çerçevesini belirlemeye yönelik olarak yaptığımız çalışmamızda vardığımız sonuçları maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Bâkî, zihnindekileri yalın, doğal, rahat anlatımla dizelere dönüştürmüş, konuşulan dilin kalıplarından, söyleyiş biçimlerinden, deyimlerden ustalıkla yararlanmıştır. Onda algılanması, çözümlenmesi güç anlatımlardan çok, bir anda kavranıveren beyitlerle karşılaşılır. Edebî sanatları göstergelerin semantik alanlarını alabildiğine genişletebilen şair, sözcüklerin sadece göndergesel anlamlarını da kullanarak lirizm dolu, yalın ve içten beyitler söylemiştir.

2. Geniş tasarımlar ve çağrışımlar uyandırabilmek için Bâkî'nin başvurduğu yollardan biri de göstergelerin kişisel yan anlamlı kullanımıdır. Bu yan anlamlı kullanımlarla birlikte, duygu değeri oluşturabilmek için şair, göstergelerin tek başınayken kişinin iç dünyasında uyandırdığı izlenimlerin yanında özel adlar, bağdaştırmalar, edebî sanatlar yoluyla da daha değişik ve zengin izlenimler oluşturabilmiştir.

3. Bâkî, göstergelerin çokanlamlılık ve eşadlılığından da geniş ölçüde yararlanmıştır. Tevriye, iham, istihdam gibi sanatlarla sözcüklerin eşadlılığından ustaca yararlanabilen Bâkî, diyebiliriz ki divan şiirinde bu anlam olayının en başarılı örneklerini vermiştir. Yabancı sözcükleri daha çok bağdaştırmalarda ve edebî sanatlarda kullanan şairin gazellerinde filler başta olmak üzere Türkçe sözcükler de yan anlamlılık ve çokanlamlılık bakımından oldukça zengindir.

4. Bâkî, gazellerinde divan şiirinin sembolik dilinin sunduğu imkânlardan sonuna kadar yararlanır. Divan şiirindeki âşık psikolojisini, devrin yaşantısını, kendi hayatını, sanatkârlığını, arka plandaki duygularını geleneksel ifade kalıpları içerisinde gizlediği sembolik dille anlatır. Kimi beyitlerinde sevgilinin hüviyetini öylesine genişletir ki artık sevgiliden devrin padişahını mı, soyut bir güzeli mi veya karşı cinsi mi kastettiğini anlayamayız. Bunda şahsi hayatında yaşadığı iniş çıkışlarında büyük etkisinin olduğu şüphesizdir. Divan şiirinin sembolik dili aracılığıyla uzak çağrışımlar dediğimiz bu anlam olayını gerçekleştirirken şair, mazmun geleneğinden, telmihlerden, özel adlardan ve diğer edebî sanatlardan faydalanır.

5. Beyitlerin anlam çerçevesini, duygu değerini genişleten bir unsur da şairin anlam karşıtlığından yararlanma şeklidir. Divan şiirinin âşık psikolojini en iyi şekilde yansıtabilmek için şair, tezat adı verilen anlam karşıtlığından beyitlerinde türlü şekillerde yararlanır. Karşıt iki kavram arasında bu sanatı kullandığı gibi beyitlerin geneline de bu anlam olayını sindirdiği görülür.

6. Bütün aruz kalıplarını kullanma isteği, her harften kafiyeli gazeller oluşturma hevesi Bâkî'nin divanındaki gazel sayısını oldukça artırmış bilinen, klişeleşmiş benzetmeleri de çokça yapmasına ve hatta tekrara düşmesine neden olmuştur. Yine de şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Bâkî'nin şiirini güçlendiren, onun anlatımındaki başarısını sağlayan etkenlerin başında yaptığı özgün benzetmeler gelir. Sevgili - tabiat, tabiat-meyhane bağlantılı benzetmeleri ve bağdaştırmaları çokça kullanan Bâkî, konuşma diliyle ve yaptığı yinelemelerle benzetmelerinin etkisini artırmaktadır. Yapılan bu benzetmeler içerisinde soyut kavramların somut varlıklara benzetildiğine de sıkça şahit oluruz.

7. Gazellerde benzetmelere olan eğilim kadar deyim ve ad aktarmalarına rağbet edilmediğini görmekteyiz. Açık ve kapalı istiare ile mecaz-ı mürselleri çok az kullanan şair, kişileştirme ve somutlamalara ise gazellerinde daha çok yer vermiştir. Bunlar aracılığıyla kurulan imgelerin sayısı da azımsanamayacak kadar fazladır.

8. Gazellerdeki sözcükler aruz ölçüsü içindeki yerleri, ses değerleri, özellikle de anlam açısından nitelikleri göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Benzetmeler, aktarmalar, tezatlar, tevriyeler, yinelemeler gibi sanatlarla, seçtiği sözcüklerin çağrışım alanlarını ve duygu değerlerini zenginleştiren şair, söyleyiş, şekil, müzikalite bakımından göstergeleri dizisel ve dizimsel açıdan ustalıkla bir araya getirmiş ve bağdaştırabilmiştir.

9. Yepyeni hayaller ve imajlar yakalamaya çalışan diğer divan şairleri gibi Bâkî de büyük şairlik yeteneği ve geniş kültür birikimiyle kendine özgü söz bileşimlerini ve alışılmamış bağdaştırmaları gazellerinde kullanmıştır. Hatta denilebilir ki onun şiirinin belirgin özelliklerinden biri alışılmamış bağdaştırmalara olan eğilimidir.

10. Tabiat görüntülerini ve çevresinde yaşanan olayları çok iyi gözlemleyen şair, bunlardan aldığı ilhamlarla çok özgün imgeler oluşturabilmiştir. Bu imgeleri oluştururken hüsn-i talil, teşbih ve kişileştirme sanatlarından istifade etmiştir.

11. Gazellerde ses ve söz tekrarlarının yanında ritmik unsurlar da ustaca kullanılmış, bu unsurlar aracılığıyla sözcük ve sözcük gruplarının dinleyen üzerindeki etkisi artmış, beyitteki anlam ve amacın aktarımı da güçlendirilmiş, gazellerdeki biçim-anlam ilişkisi de en güzel şekilde sağlanmıştır.

Edebî sanatlar ve ahenk unsurları gibi divan şiirinin bütün olanaklarından yararlanabilen Bâkî, dilin bütün gizlerini ve güçlerini de tanıyabilmiş, günlük hayatta konuşulan Türkçeye de ne denli egemen olduğunu gazellerinde göstermiştir.

6. KAYNAKLAR

- Aksan, Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Engin Yayınları, Ankara, 1971, ss. 61, 76/79, 109-113.
- Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara, 1998, ss. 46,61-99.
- Aksan, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınları, Ankara, 1999, ss. 7-176.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara, 2000, ss. 150-197.
- Aksan, Doğan, *Yunus Emre Şirinin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, ss. 11-155.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 91,100-105.
- Başkan, Özcan, *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1967, ss. 149-157.
- Başkan, Özcan, *Bildirişim İnsan Dili ve Ötesi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, ss. 99-100.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi Teorileri*, (I. Belâgat), Ankara, 1980, s. 169.
- Dilçin, Cem, *Yeni Taram Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1983, ss. 1-200.
- Dilçin, Cem, *Divan Şiirinde Gazel*, Türk Dili Şiir Özel Sayısı 2, Divan Şiiri, TDK Yayınları, Ankara, 1986, s. 168.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1992, s. 405.
- Ellul, Jozef, *Sözün Düşüşü*, Arslan Hasan (Çev.), Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 34-35.
- Eren, Hasan, *Türkçe Sözlük*, c. I, TDK Yayınları, Ankara, 1998, s. 71.
- Bilkan Ali Fuat, *Benzer ki Bir Şikâyeti Var Rüzgârdan*, Dergâh, s. 123, (Mayıs 2000), ss. 1, 8-11.
- İnce, Özdemir, *Yazınsal Söylem Üzerine*, Can yayınları, İstanbul, 1993, ss. 1-36.
- İpekten, Haluk, *Bâkî-Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, ss. 15-50.
- İslam Ansiklopedisi*, Bâkî Maddesi , Haz. M. Fuat Köprülü, c. 2, ss. 243-253.

- Kabaklı, Ahmet, *Şiir İncelemeleri*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.76.
- Kantemir, Enise, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Engin Yayınları, Ankara, 1997 ss. 20-26.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Divanı* (Tenkitli Basım), TDK Yayınları, Ankara, 1986.
- Levend, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler ve Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, ss. 50-250.
- Macit, Muhsin, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 10-68 .
- Martinet, Andre, *İşlevsel Genel Dilbilim*, (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul, 1998.
- Onay, A. Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, ss. 87-417.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 14.
- Özdemir, Emin, *Yazı ve Yazınsal Türler*, Karacan Yayınları, Ankara, 1981, s. 42.
- Özünü, Ünsal, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Doruk Yayınları, Ankara, 1997, ss. 1-130.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, ss. 130-490.
- Rifat, Mehmet, *Homo Semioticus*, Om Kuram Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.
- Rifat, Mehmet, *Gösterge Eleştirisi*, Tavanarası Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 6-68.
- Tarlan, A. Nihat, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul, 1981, ss. 143-173.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Bâkî Divanından Seçmeler*, TDK Yayınları, Ankara, 1987.
- Yerguz, İsmail, *Bakî, Yaşamı-Sanatı-Yapıtları*, Engin Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 13- 82.

7. ÖZET

Şiir, dilin en üst seviyede kullandığı bir ifade biçimidir. Şiir diline hakimiyetiyle tanınan 16. yüzyılın büyük şairi Bâkî, devrinin İstanbul Türkçesini ve konuşma dilini gazellerine çok güzel yansıtmıştır. Sözcüklerin sadece göndergesel anlamlarından yararlanarak lirizm dolu beyitler oluşturmuştur. Türkçe sözcükleri yan anlamlılık ve çok anlamlılık bakımından beyitlerinde ustaca kullanmıştır. Anlam açısından nitelikleri ve ses değerleriyle gösterge seçiminde son derece titiz davranmış, seçtiği göstergeleri yine ustalıklı bağdaştırabilmiştir. Soyut kavramların somut varlıklara benzetilerek bağdaştırıldığına da beyitlerinde çokça rastlanır. Divan şiirinin sembolik dilini de çok iyi kullanabilen şair, edebî sanatlar aracılığıyla gazellerinde kullandığı sözcüklerin duygu değeri ve çağrışım bakımından semantik alanlarını genişletmiştir. Sözcük yinelemeleri ve ses tekrarlarıyla biçim - anlam ilişkisini de gazellerinde çok iyi sağlamıştır.

Anahtar sözcükler: Bâkî, anlam çerçevesi, gösterge, gönderge, bağdaştırma

8. ABSTRACT

Poetry is a way of expression through which language is used effectively. Bâkî, the great poet of the 16th century, who is known being good at using language in poetry, greatly reflected the 'Istanbul Turkish' and spoken language of his era. He created couplets which are full of lyricism using only signified meanings of words. He used Turkish words skilfully in his couplets with their collateral and multi-meaning. He was chossy at deciding signifiers with their quality and sound value on account of meaning and could harmonize these signifiers skilfully. Also in his couplets abstact concepts are likened to concrete beings as harmonization. The poet, who also could use the symbolic language of Divan Poetry in his couplets, widened semantic area of words on account to their emotion value and connotation by the help of literary arts. He also created a good from-meaning relation by using word and sound repetition in his couplets.

Key Words: Bâkî, meaning, frame, signifiers, signified, harmonization